

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

NARSİZİZM VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Sadet KOCAGÖZ UZUN
(2501120178)

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. Ümit HOROZCU

İstanbul 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SADET KOCAGÖZ UZUN Numarası : 2501120178
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU
Tez Savunma Tarihi : 06.09.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "NARSİZM VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~ KARAR verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ AYTEN		Kabul
2- PROF. DR. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA		KABUL
3- DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AYŞE ZİŞAN FURAT		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVDE DÜZGÜNER		

ÖZ

NARSİZİZM VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

SADET KOCAGÖZ UZUN

Araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin narsisizm ve dindarlık ilişkisini çeşitli demografik ve psikososyal (cinsiyet, yaş, fakülte, sınıf, lise, hayatının büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu vb.) açılardan incelemek ve açıklamaktır.

İlişkisel tarama modelindeki bu çalışmada anket tekniğine başvurulmuştur. Araştırmanın evrenini 2018-2019 İstanbul Üniversitesinde okuyan lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise İlahiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, İşletme Fakültesi ve İktisat Fakültesi'nde okuyan 827 öğrencidir. Araştırmada ölçme aracı olarak katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu, öğrencilerin narsisizm düzeylerini belirlemek için Salim Atay tarafından 2009 yılında Türkçeleştirilen ve revizyonu yapılan 16 soruluk Narsisizm Kişilik Envanteri ve dindarlık düzeylerini belirlemek için Faruk Karaca (2001) tarafından standardize edilen 10 maddelik İçsel Dini Motivasyon Ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin analiz edilmesinde SPSS (22,0) programı kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasında verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında verilerin karşılaştırılmasında Tek Yönlü ANOVA testi (One Way) kullanılmıştır. ANOVA testi sonrasında farklılıkları belirlemek amacıyla post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde hata payı en çok “0,05” olarak alınmıştır.

Araştırmanın sonucuna göre narsisizm ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile cinsiyet, fakülte, mezun olunan lise, anne babanın hayatta olma durumu, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim

düzeyi, günlük namaz kılma durumu, Kâbe'yi ziyaret etme isteği ve annenin dindarlık durumu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile yaş, sınıf, hayatın geçirildiği yerleşim yeri, ailelerinin sosyo-ekonomik durumu, annenin günlük namaz kılma durumu, babanın günlük namaz kılma durumu, babanın dindarlık düzeyi ve açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ayrıca araştırmanın sonuçlarına göre dindarlığın narsisizmin boyutlarından otorite, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme ile negatif ilişkisi tespit edilirken kendine yeterlilik boyutuyla herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Dindarlık, Üstünlük, Kendine Yeterlilik, Teşhircilik, Sömürücülük, Otorite, Hak İddia Etme, Sosyal Medya

ABSTRACT

THE RELATION BETWEEN NARCISSISM AND RELIGIÖSITY

SADET KOCAGÖZ UZUN

The objective of this research is to examine the relation of university students between narcissism and religiosity, demographically and psycho-socially with the variables of (gender, age, faculty, class, high school, residential place where most of the time spent, socio-economics conditions of family etc) and explain their interrelation.

In this study, questionnaire technique is applied in this relational screening model. Selected research field is 2017-2019 bachelors students, who study at the Istanbul University. The samplery of the research is 827 students, studying at the faculty of divinity, the faculties of medicine, the faculties of literature, the faculties of management and the faculties of economics. As a measurement instrument of participants, in order to find out their demographics, the personal information questionnaires are used. To document the narcissism levels of the students, 16 questions Narcissistic Personality Inventory, which was revised and translate into Turkish in 2009 by Salim Atay and Intrinsic Religious Motivation Scale consisting of 10 articles that was developed in (2001) by Faruk Karaca, were used.

In data analysis, SPSS (22,0) is used. T-test has been used in data comparision between two independent groups, in the case of comparing more than two groups, ANOVA Test (One Way) is used. Following ANOVA test, to identify differences, Scheffe test is used as the post-hoc analysis. In the testing of hypotheses, maximum error margin is contemplated (taken) as 0,05”.

According to the research result, a meaningful co-relation between narcissism and religosity has been found. It has been found meaningful relation between narcistic levels and gender, faculty, graduated high school, the status of livelihood of parents, education level of mother, education level of father, the condition of practising daily praying and passion to Kaba visit. There has not been identified an

significant co-relation between narcissistic tendencies of students and age, class, residential place, socio-economic conditions of family, condition of praying of mother, condition of praying of father and social media presence with an open identity. According to additional research results, whilst religiosity has had a reductive relation on narcissistic dimensions such as authority, hubris, exhibitionism, exploration, claiming rights, in the dimension of self-sufficiency, no co-relation has been identified.

Key Words: Narcissism, Religiosity, Superiority, Self-Sufficiency, Exhibitionism, Exploitation, Authority, Claiming Rights, Social Media

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze tüm insanların gündeminlerini meşgul eden kendini özel ve önemli görme hali olan narsisizm, kimi araştırmacılar tarafından insanın yapısının doğal bir özelliği, kimi araştırmacılar tarafından da patolojik bir kişilik örgütlenmesi olarak değerlendirilmektedir.

Narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiyi konu edinen bu çalışma giriş, sonuç, öneriler ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemine yer verilmiştir. Birinci bölümde din, dindarlık ve narsisizm konularının kavramsal çerçevesi çizilerek narsisizm dindarlık ilişkisi teorik yönden incelenmiştir. İkinci bölümünde araştırmanın modeli, ankette kullanılan ölçekler, katılımcılarının nitelikleri ve veri toplama süreci ele alınmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın bulguları ortaya konularak yorumlamalarda bulunulmuş ve benzer araştırmalarla karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir. Sonuç bölümünde araştırmada elde edilen bulgular kısaca özetlenerek ileride yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Tezimin her satırını titizlikle okuyan, yorum ve eleştirileriyle ufkumu açan ve yoğun çalışma ortamında bana her zaman vakit ayıran kıymetli hocam Doç. Dr. Ümit HOROZCU'ya ilgisi, sabrı ve yol göstericiliği için teşekkür ediyorum.

Tezimin bu seviyeye getirilmesinde önemli katkıları olan Muhammet Emin DEMİRDAĞ'a, Harun ÇETİNKAYA'ya, Serap KILIÇ'a, Eyüp TOGAN'a, Şaban ATAMAN'a ve ayrıca Ahmet Celalettin GÜNEŞ'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmamın ceremesini çeken hep yanımda olan sevgili eşim Güney UZUN'a, ilim yolunda hayırlı bir ömürleri olsun diye dua ettiğim çocuklarım Zeynep, Meryem, Mustafa'ya ve aileme destekleri için teşekkür ediyorum.

Sadet KOCAGÖZ UZUN

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİN VE DİNDARLIK	4
1.1.1.Din	4
1.1.2.Dindarlık	10
1.2.NARSİSİZM	14
1.2.1. Mitolojide Narsisizm	14
1.2.2.Modern Psikolojide Narsisizm.....	16
1.2.3.Narsisizmin Nedenleri	20
1.2.4. Narsisizmin Tipleri	24
1.2.4.1. Normal Narsisizm	24
1.2.4.2.Patolojik Narsisizm.....	25
1.2.5. Narsisizmin Boyutları	28
1.2.5.1. Otorite	29
1.2.5.2.Teşhircilik	30
1.2.5.3.Sömürücülük	32
1.2.5.4. Hak İddia Etme	34
1.2.5.5. Kendine Yeterlilik.....	36

1.2.5.6.Üstünlük.....	37
1.2.6. Narsisizm ile İlgili Araştırmalar	39
1.3.DİN VE NARSİSİZM İLİŞKİSİ.....	43
1.3.1. Dinlerde Narsisizm	43
1.3.2. İslam Dininde Narsisizm.....	45
1.3.2.1.Kur'an da Narsisizm	45
1.3.2.2. Kur'an'da Narsisizm İle İlgili Kavramlar	47
1.3.2.3. Hadislerde Narsisizm	51
1.3.3. Narsisizm ve Dindarlık ile İlgili Çalışmalar	53

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ	57
2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	57
2.3. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN ÖZELLİKLERİ.....	58
2.4.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	60
2.4.1. Demografik Bilgi Formu.....	60
2.4.2. Narsistik Kişilik Envanteri.....	60
2.4.3. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği	62
2.5. VERİLERİN TOPLANMASI.....	63
2.6. VERİLERİN ANALİZİ	63
2.7. HİPOTEZLER	64
2.8. SAYILTILAR	67
2.9. SINIRLILIKLAR.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. ANA DEĞİŞKENLER AÇISINDAN NARSİSİZM DÜZEYLERİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER.....	69
3.1.1. Narsisizm Düzeyleri ile Cinsiyet İlişkisi.....	69
Tablo 3. Narsisizm Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu	69
3.1.2. Narsisizm Düzeyleri ile Yaş İlişkisi.....	74
3.1.3.Narsisizm Düzeyleri ile Fakülte İlişki.....	76
3.1.4.Narsisizm Düzeyleri ile Sınıf İlişkisi	80
3.1.5.Narsisizm Düzeyleri ile Mezun Olunan Lise İlişkisi	83

3.1.6. Narsisizm Düzeyleri ile Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yeri Arasındaki İlişki	87
3.1.7. Narsisizm Düzeyleri ile Ailenin Sosyo-Ekonomik İlişkisi	89
3.1.8. Narsisizm Düzeyleri ile Anne Babanın Hayatta Olması Arasındaki İlişki	93
3.1.9. Narsisizm Düzeyleri ile Anne Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki	95
3.1.10. Narsisizm Düzeyleri ile Baba Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki	98
3.1.11. Narsisizm Düzeylerinin Annenin Günlük Namazlarını Kılma Durumu ile İlişki	101
3.1.12. Narsisizm Düzeylerinin ve Babanın Günlük Namazların Kılma Durumuyla İlişkisi.....	103
3.1.13. Narsisizm Düzeyleri ile Günlük Namazları Kılma Durumu Arasındaki İlişki	104
3.1.14. Narsisizm Düzeyi ve Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği İlişkisi.....	105
3.1.15. Narsisizm Düzeyi ile Anne Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkisi	107
3.1.16. Narsisizm Düzeyleri ile Baba Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkisi	108
3.1.17. Narsisizm Düzeyi ile Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma İlişkisi	109
3.2. ANA DEĞİŞKENLER AÇISINDAN DİNDARLIK DÜZEYLERİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER.....	110
3.2.1. Dindarlık ile Cinsiyet İlişkisi	110
3.2.2. Dindarlık Düzeyleri ile Yaş İlişkisi.....	111
3.2.3. Dindarlık Düzeyleri ile Fakülte İlişkisi.....	112
3.2.4. Dindarlık Düzeyleri ile Sınıf İlişkisi	114
3.2.5. Dindarlık Düzeyleri ile Mezun Olunan Lise İlişkisi	115
3.2.6. Dindarlık Düzeyleri ile Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yeri İlişkisi	117
3.2.7. Dindarlık Düzeyleri ile Ailenin Sosyo-Ekonomik İlişkisi	119
3.2.8. Dindarlık Düzeyleri ile Anne Babanın Hayatta Olma Durumu Arasındaki İlişki	120
3.2.9. Dindarlık Düzeyi ile Annenin Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki.....	121
3.2.10. Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki	122
3.2.11. Dindarlık Düzeyleri ile Annenin Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki	123
3.2.12. Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki	125
3.2.13. Dindarlık Düzeyleri ile Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki	127
3.2.14. Dindarlık Düzeyleri ile Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği İlişkisi	128
3.2.15. Dindarlık Düzeyleri ile Annenin Dindarlık Düzeyi İlişkisi	129
3.2.16. Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Dindarlık Düzeyi İlişkisi.....	131

3.2.17. Dindarlık Düzeyleri ile Açık Kimlikle Sosyal Medya Kullanma Durumu Arasındaki İlişki.....	132
3.3. DİNDARLIK İLE NARSİSİZM İLİŞKİSİ.....	133
3.3.1.Dindarlığın Narsisizm İlişkisi	135
3.3.2.Dindarlık ve Otorite İlişkisi	138
3.3.3.Dindarlık ve Kendine Yeterlilik İlişkisi.....	139
3.3.4. Dindarlık ve Üstünlük İlişkisi	140
3.3.5. Dindarlık ve Teşhircilik İlişkisi	142
3.3.6. Dindarlık ve Sömürücülük İlişkisi	144
3.3.7. Dindarlık ve Hak İddia Etme İlişkisi	145
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	147
KAYNAKÇA.....	159
EKLER.....	175

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Yaş Ortalaması.....	58
Tablo 2. Tanımlayıcı Özelliklerin Dağılımı.....	58
Tablo 3. Narsisizm Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu	69
Tablo 4. Narsisizm Düzeyinin Yaşa Göre Farklılaşma Durumu*	74
Tablo 5. Narsisizm Düzeyinin Fakülteye Göre Farklılaşma Durumu.....	76
Tablo 6. Narsisizm Düzeyleri Sınıfa Göre Farklılaşma Durumu.....	80
Tablo 7. Narsisizm Toplam Puanlarının Mezun Olunan Liseye Göre Farklılaşma Durumu	83
Tablo 8. Narsisizm Puanlarının Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yerine Göre Farklılaşma Durumu.....	87
Tablo 9. Narsisizm Puanlarının Aile Sosyo Ekonomik Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu *	89
Tablo 10. Narsisizm Puanlarının Anne Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu *	93
Tablo 11. Narsisizm Puanlarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu.....	95
Tablo 12. Narsisizm Puanlarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	98

Tablo 13. Narsisizm Puanlarının Annenin Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu.....	101
Tablo 14. Narsisizm Puanlarının Babanın Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu.....	103
Tablo 15. Narsisizm Puanlarının Günlük Namazları Kılma Durumu Göre Farklılaşma Durumu	104
Tablo 16. Narsisizm Puanlarının Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği Göre Farklılaşma Durumu	106
Tablo 17. Narsisizm Puanlarının Anne Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	107
Tablo 18. Narsisizm Puanlarının Baba Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	108
Tablo 19. Narsisizm Puanlarının Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu	109
Tablo 20. Dindarlık Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu	110
Tablo 21. Dindarlık Puanlarının Yaşa Göre Farklılaşma Durumu*	111
Tablo 22. Dindarlık Puanlarının Fakülteye Göre Farklılaşma Durumu.....	112
Tablo 23. Dindarlık Puanlarının Sınıfa Göre Farklılaşma Durumu.....	114
Tablo 24. Dindarlık Puanlarının Mezun Olunan Liseye Göre Farklılaşma Durumu.....	115
Tablo 25. Dindarlık Puanlarının Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yerine Göre Farklılaşma Durumu.....	117
Tablo 26. Dindarlık Puanlarının Aile Sosyo-Ekonomik Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu*	119
Tablo 27. Dindarlık Puanlarının Anne Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu.....	120
Tablo 28. Dindarlık Puanlarının Annenin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	121
Tablo 29. Dindarlık Puanlarının Babanın Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu.....	122
Tablo 30. Dindarlık Puanlarının Annenin Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu.....	124
Tablo 31. Dindarlık Puanlarının Babanın Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu.....	125

Tablo 32. Dindarlık Puanlarının Günlük Namazları Kılma Durumu Göre Farklılaşma Durumu	127
Tablo 33. Dindarlık Puanlarının Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği Göre Farklılaşma Durumu	128
Tablo 34. Dindarlık Puanlarının Anne Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	130
Tablo 35. Dindarlık Puanlarının Baba Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu	131
Tablo 36. Dindarlık Puanlarının Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu	132
Tablo 37. Dindarlık ve Narsisizm Puanları Arasında Korelasyon Analizi	133
Tablo 38. Dindarlığın Narsisizm Toplam Üzerine Etkisi	135
Tablo 39. Dindarlığın Otorite Üzerine Etkisi.....	138
Tablo 40. Dindarlığın Kendine Yeterlik Üzerine Etkisi	139
Tablo 41. Dindarlığın Üstünlük Üzerine Etkisi	140
Tablo 42. Dindarlığın Teşhircilik Üzerine Etkisi.....	142
Tablo 43. Dindarlığın Sömürücülük Üzerine Etkisi	144
Tablo 44. Dindarlığın Hak İddia Etme Üzerine Etkisi.....	145

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
APA	: Amerikan Psikiyatri Birliği
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ANOVA	: Analyses of Variance
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DSM	: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Diğ.	: Diğerleri
Ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
İDMÖ	: İçsel Dini Motivasyon Ölçeği
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
N	: Kişi sayısı
NKB	: Narsisistik Kişilik Bozukluğu
P	: Anlamlılık düzeyi
S	: Sayı
S	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
SPSS	: Statistical Package for Social Sciences
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
Vol.	: Volume

GİRİŞ

İnsan varoluşunun en temel konularını kapsamaması nedeniyle narsisizm, araştırmacıların çokça ilgisiyle karşılaşmış bir kavramdır. Narsisizm ilk olarak psikoloji alanında yer aldığı görülse de konunun önemine binaen son yıllarda eğitim, işletme, sosyoloji, iletişim, yönetim, güzel sanatlar ve spor gibi geniş bir yelpazede araştırma konusu olduğunu görmekteyiz. Kendini aşırı beğenme, kendine hayranlık duyma olarak ifade edebileceğimiz narsisizm geçmişten günümüze kadar her zaman insanların gündeminde olmuştur. Fakat özellikle modernleşmeyle insanın daha çok kendini merkezi bir konumda gördüğü başka bir ifadeyle narsisizmin daha fazla ortaya çıktığını görmekteyiz.

Toplumumuzda yaşanan hızlı değişim ve gelişim; çocukları, gençleri, yetişkinleri önemli bir şekilde etkilemekte ve hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Modernleşmeyle bireysel yaşam tarzının gittikçe ivme kazandığını tüm araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Kırk yıllık terapistlik tecrübesi olan Lowen, hayat tarzındaki bu hızlı değişimin danışanlarının kişilik sorunlarında belirgin bir farklılık göstermesiyle ilişkilendirmektedir. İlk zamanlardaki danışanlarının suçluluk ve endişe kaynaklı durumlarının şimdilerde de gözlenmediğinin altını çizmektedir. Günümüz insanı suçluluk ve endişe yerine duygu eksikliği, içsel boşluk, derin bir hayal kırıklığı ve ihtiyaçlarının karşılanmamış olması durumu içerisinde.¹ İnsana en iyi gelen şifa kaynağı yine insan olmasına rağmen, bu bireysel yaşam tarzının daha çok hiçbir zaman doyuma ulaşmayan mutluluk vaatleriyle insanı insandan uzaklaştırdığını görmekteyiz. Narsisizmin altında yatan en büyük sebebin sevgisizlik olduğu düşünülür. Modern kültür ise sevgi, paylaşmak, alçakgönüllük, yardımseverlik gibi değerleri anlamsızlaştırarak bu değerlere hayatın içinde var olma imkânı vermemekte hatta bu değerleri engellemektedir. Diğer taraftan din ise insana bir yaşam tarzı sunarak insanların hayatlarını güzelleştirecek anlam ve değerler ortaya koymada etkisini güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Din; sevgi, paylaşmak, alçakgönüllük, yardımseverlik gibi ahlaki değerleri ön plana çıkarırken bencillik, kibir, cimrilik, yalan, hırsızlık gibi

¹ Alexander Lowen, **Narsisizm Gerçek Benliğin İnkarı**, Çev. Tamer Çetin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 10.

davranışlarının kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Hiçbir din ve öğretide insanın kendini beğenmesi, kendini üstün görmesi, kibirlenmesi doğru görülmemiştir. Kur'an'ı Kerim'de bir taraftan Allah'ın büyüklük taslayanları asla sevmeyeceği belirtilirken² diğer tarafta da “küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme”³ emri ile inananları kendini üstün gören yaklaşımlardan sakındırmaktadır. İncil'de kendini yüceltenin alçaltılacağı⁴ ve Tanrı'nın kibirlenenlere karşı olduğu ifadeleri yer almaktadır.⁵ Tevrat'ta ise böbürlenmiş kişilerin Tanrı'nın önünde duramayacağı zikredilmektedir.⁶

Batıda yapılan araştırmalarda son yıllarda üniversiteli her dört öğrenciden birinin, soruların büyük çoğunluğuna narsisizm doğrultusunda yanıtlar verdiği tespit edilmiştir.⁷ Havelock Ellis tarafından ilk kez 1898 yılında kullanılan narsisizm⁸, psikoloji biliminin en önemli isimlerinin de ilgisini çekerek önemli bir kavram olarak birçok alanda mercek altına alınmıştır. Bu bağlamda toplumumuzda meydana gelen değişim ve gelişimden en çok etkilenen gençlerin narsisizm ve dindarlık düzeyleri araştırmamızın konusu olmuştur. Çalışmamızda narsisizm düzeylerini tespit ederken acaba bu gençlerimizin dindar olmaları onların narsisizm düzeylerinde bir farklılaşma meydana getiriyor mu sorusu çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmamızın amacı, İstanbul Üniversitesinde öğrenim gören Tıp Fakültesi, İşletme Fakültesi, İktisat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin, narsisizm ve dindarlık düzeyleri açısından farklılaşma olup olmadığı ayrıntılı olarak incelemektir. Araştırmada bahsedilen, amaç doğrultusunda öğrencilerin cinsiyet, yaş, okudukları lise, öğrenim gördükleri fakülte, hayatlarının çoğunun geçtiği yerleşim yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın hayatta olup olmama durumu, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu değişkenleri açılarından incelemektir.

² Nahl, 16/23; Nisa, 4/36.

³ Lokman, 31/18.

⁴ Matta, 23:12.

⁵ Yakup, 4:6.

⁶ Mezmurlar, 5:5.

⁷ Jean M. Twenge, W.Keith Campbell, **Asrın Vebası: Narsisizm İleti**, Çev. Özlem Korkmaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60.

⁸ İrem Anlı, **Psikanalizde Narsisizm**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2010, s. 7.

Narsisizm; başka insanlara eşduyum göstermeme, dürtülerini kontrol edememe ve hayranlık elde edemediğinde ortaya çıkan öfke ve saldırganlık durumudur. Narsisistlerin tohumları modern kapitalizmle toprağa serpilirken anı tatmin etme çabası kitle tüketimiyle egoyu şekillendirmede güçlü bir etkiye sahip oldu.⁹ İnsan ve toplumu anlamada kilit bir nokta olan narsisizm ile ilgili araştırmalar daha çok narsisizme neden olan psikolojik ve toplumsal etkiler açısından ele alınmıştır. Yapılan çalışmalara baktığımızda dinin ölçülerinde bir kişilik ortaya koyan dindar kişilerde narsisizmin etkisini ele alan araştırmalar yok denecek kadar azdır.

Bu araştırmanın önemi üniversite öğrencilerinin narsisizm ile dindarlık düzeylerini ve bunların birbiriyle olan ilişkisini ortaya koyacak olmasıdır. Ayrıca öğrencilerin narsisizm ve dindarlık ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alırken bu ilişkiye etki eden dinamikleri anlamaya çalışmaktır. Bu araştırmanın iki açıdan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Birincisi, literatürde narsisizm ve dindarlık ilişkisini inceleyen araştırmaların yok denecek kadar az olmasıdır. Araştırmamız bu yönleri ile literatüre küçük de olsa bir katkı sunarak araştırmacılara karşılaştırma yapma imkânı verecek olması açısından önemlidir. İkincisi, narsisizm ve dindarlık ilişkisini araştıran çalışmalarda narsisizmin alt boyutlarının demografik değişkenlerle incelenmesine yer verilmemiştir. Araştırmamızda narsisizmin alt boyutlarını söz konusu değişkenlerle ilişkisini de görmek istedik. Ayrıca öğrencilerin narsisizm ve dindarlık düzeylerini araştırırken ailenin dindarlık durumu, öğrencinin namaz, hac gibi ibadetlerle ilişkisi, sosyal medya kullanma durumu da merak edilerek narsisizm ve dindarlığın altında yatan etkileri daha ayrıntılı araştırmak istedik.

⁹ Kemal Sayar, **Terapi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2013, s. 125.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde din ve dindarlık kavramları üzerinde durularak dindarlık çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Aynı şekilde, narsisizm kavramının tanımı ve tarihçesine değinilerek, narsisizm nedenleri, narsisizmin tipleri, narsisizm boyutları ve narsisizm ile ilgili araştırmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bölümün son kısmında ise narsisizm ve din ilişkisinden bahsedilerek İslam dini açısından narsisizm kavramı ele alınmıştır.

1.1.DİN VE DİNDARLIK

1.1.1.Din

Din kelimesi “taat, itaat ve ceza, karşılık, karşılığını verme” anlamına gelmektedir.¹⁰ Bazı dil bilginleri, bu kelimenin Arapça’daki *deyn* kökünden türetilmiş olduğunu, diğer bazıları Farsça’daki *daena* kelimesinden türetildiğini ileri sürmüştür.¹¹

İslam âlimlerinin din kavramı hakkında açıklamaları şu şekilde sınıflandırılır:

1. Ceza (karşılık), mükâfat, hüküm anlamlarında kullanılır.
2. Üstün gelmek, hâkimiyet elde etme, zelil kılmak, zorlama anlamında kullanılır.
3. İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet anlamlarında kullanılır.
4. Adet, yol, kanun, şariat, millet, mezhep anlamında kullanılır.¹²

Araştırmacılar dinin tanımını yaparken birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. İnsanların dini duygu, düşüce ve davranışlarındaki farklılık sebebiyle

¹⁰ Ragıb el-İsfahani, **Müfradat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 564.

¹¹ Murat Yıldız, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikoloji Bir Çalışma”, **Tabular asa Felsefe&Teoloji**, Yıl:1, S:1, 2001, s. 20.

¹² Günay Tümer, “Din”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: IX, İstanbul, 1994, s. 313-314.

tüm insanların mutabık kalacağı ortak bir din tanımının yapılması güçtür.¹³ Dinin tam manasıyla bir tanımının yapılamamasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerin başında dinin mahiyeti, tarif eden bireylerin kişiliği ve tarifi yapıldığı dönemin genel atmosferi veya o dönemin baskın eğilimlerinin etkin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, din tariflerinin çeşitlilik göstermesinin önemli bir sebebi de dinin çok yönlülükten (multidimensionality) kaynaklanan bir olgu olması nedeniyle dini tek bir yönden incelenmesinin mümkün olmamasıdır.¹⁴

Farklı bilim dallarına göre birçok din tanımının yapıldığını görmekteyiz. Bu tanımların neler olduğuna geçmeden önce bir hususun altını çizmek gerekir. Berger, din tariflerinde “doğru” veya “yanlış” diye bir tasniflemeye gidilemeyeceğini belirterek, bu tanımların, “doğru” veya “yanlış” şeklinde değil, “az ya da çok faydalı” kullanılabileceğini önerir. Berger, bir alanda çok farklı tarifler mevcut ise her birinin yararı hakkında tek tek konuşmak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

İslam düşünürlerinin din tanımları İslam dininin temel esasları dikkate alınarak yapılmıştır. Şerif Cürcani dini, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur, şeklinde tanımlarken; Tehanevi ise akıl sahiplerini kendi iradesiyle şimdiki halde (dünyada) salaha, gelecekte (ahirete) felaha sevkeden, Allah tarafından konulmuş bir kanun olarak tanımlamıştır.¹⁶

Peker’e göre din, “Her şeyden üstün güçlü bir varlığa (veya varlıklara, nesnelere) inanma ve onu kutsal kabul edip ona bağlanma ve tapınma davranışlarını ihtiva eden kurallar bütünüdür.” diye tarif etmektedir.¹⁷ Hökelekli’ye göre ise din, tabiatüstü ile ilişkiye dayalı olarak dünyanın ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelik olup bu birleşmenin ise bir kavramlar düzenlemesi olmayıp, canlı ilişki ve yaşayış bütünlüğüdür.¹⁸

¹³ Faruk Karaca, **Din Psikolojisi**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2011, s. 73.

¹⁴ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, C: IV, İzmir, 1987, s. 405.

¹⁵ Murat Yıldız, a.g.m., s. 22.

¹⁶ Günay Tümer, a.g.m., s. 314.

¹⁷ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 2008, s. 31.

¹⁸ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2001, s. 73.

Gündüz, Kur'an'da din teriminin kanun, hüküm ve hesap günü gibi anlamlarda da kullanıldığını vurgulamakla birlikte, dini asıl itibariyle insanın tercih ettiği bir yaşam biçimi olarak tanımlar.¹⁹

Batı düşünürlerinin din tanımlarına yer verecek olursak; Rudolf Otto'nun, "*Din, kutsalın tecrübesidir.*" şeklinde bütün dinleri kapsamına alan bir tanımlı benimsediğini görürüz. Herbert Spencer, "*Din her şeyin bizim bilgimizin üstüne çıkan bir Kudret'in tezahürleri olduğunun kabulüdür.*" derken kontrol eden bir Tanrı inancından bahseder. F. Schleiermacher, "*Dinin özü mutlak güven duygusudur.*" tanımlı ile duygu boyutunun önemini belirtmiştir. E. Durkheim'in "*Dini bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemidir.*" tanımlı ile toplumsal yönü vurgulamıştır.²⁰ Geertz'e göre din, bir semboller sistemi olarak, varoluş hususunda genel nitelikte kavramlar dile getirmekte ve insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimleri harekete geçirici tarzda etkide bulunmaktadır. Dile getirdiği kavramlara bir gerçeklik vasfı vererek bunların etkisiyle yaşanan motivasyonlar ve ruhi eğilimler ancak gerçeğe dayanmakla ortaya çıkarlar.²¹ Bu şekildeki tanımlı ile Geertz'in, dinin sosyal ve subjektif yönlerine dikkat çektiğini görmekteyiz. Vergote ise dini tabiatüstü bir varlık (ya da varlıklar) ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü olarak değerlendirir.²² Sosyal bilimciler dini; tabiatüstü, ezeli değerler, cemaat, kurumlar, inançlar, teoloji, iç ve dış hayatın etkileşimi olarak tarif etmişlerdir.²³

Modern psikolojide işlevsel ekolün öncüsü William James dini kurumsal ve bireysel olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Dinin çok sayıda tanımlı olduğunu açıklayan James bu tanımlar arasında birçok çeşitliliğin olduğundan bahsetmektedir. Ona göre din kelimesi tek bir ilkeyi ya da özü temsil etmemekte aksine o, bunun kolektif bir isim olduğunu söylemektedir. James'e göre din, kendisini kutsal olduğunu düşündüğü varlıkla bağlantıda tuttuğu sürece, insanın duyguları, fiilleri ve bireysel olarak kendi iç dünyalarındaki tecrübeleridir. Ona göre kişi, kutsal olan

¹⁹ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 96.

²⁰ Günay Tümer, a.g.m., s. 315-316.

²¹ Veysel Uysal, **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9.

²² Antoine Vergote, **Din İnanç ve İnançsızlık**, Çev. Veysel Uysal, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15.

²³ Bilal Sambur, "Din ve Psikoloji İlişkisini Yeniden Düşünmek", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, C: 19, S: 3, 2006, s. 425.

varlıkla bağlantı içinde olduğu fikrine sahip değilse, bu tür duygular dini değil alalade duygular olarak kalır. Ona göre bir dinin hem bireysel hem kurumsal yönü vardır. Dua, tefekkür, zikir, kendini adama gibi kişisel ibadetler bireysel yönünü; seremoni, kiliseye ait organizasyonlar ise dinin kurumsal yönünü temsil etmektedir. James, dinin kurumsal niteliğini kabul etmekle beraber dini bireyselliğe indirger. Ona göre din bireysel bir tecrübedir.²⁴

İnsan yapısını pesimist bir yaklaşımla inceleyen Sigmund Freud insanı, saldırgan ve cinsel dürtüleri kontrol altına alınması gereken bir varlık olarak görmektedir.²⁵ Din hakkındaki düşüncelerine yer verdiği eserlerinden birisi *Saplantılı Davranışlar ve Dini İbadetler* (Obsessive Actions and Religious Practices) isimli makalesidir. Freud nevrotiklerdeki saplantılı (obsessive) davranışlarla dini ibadetler (ritüeller) arasındaki benzerliklere dikkat çekerek ibadetlerin birer saplantı nevrozu olduğunu ileri sürmüştür.²⁶ Ayrıca o, dini inancın kökenlerinin neler olduğundan söz ettiği, *Totem ve Tabu* (Totem and Taboo) adlı eserinde ilkel kabilelerin tecrübeleri üzerine yaptığı araştırmalardan hareketle dinin kaynağını totemle ilişkilendirmiştir. Freud'a göre din, evladın babaya karşı hissettiği suçluluk duygusundan, bu duyguyu yatıştırma çabasından ve gecikmeli şekilde boyun eğme uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Freud'a göre sonraki bütün dinler aynı problemi çözme gayreti içindedirler.²⁷ Ona göre, babanın yerine ikame edilen toteme tapmak, korku ve sevgiye dayalı duygularla totem yemeği düzenlemek, anma törenlerini ve yerine getirmediginde ölümle cezalandırılacak kuralları içeren totem, insanlığın ilk dinidir.²⁸ Freud din hakkındaki en olumsuz görüşlerini *Bir Yanılsamanın Geleceği* (The Future of an Illusion) adlı eserinde incelemiştir. Bu çalışmasında insanın doğa karşısındaki çaresizlik ve acziyetinin onda çocuklukta ebeveyne duyulan ihtiyaca benzer şekilde bir Tanrı arzusu ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Başka bir ifade ile din, çocukluktaki acziyet duygusuna, koruyucu (baba) gereksinimlerine cevap

²⁴ Ümit Horuzcu, "Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 24-26.

²⁵ Ali Ayten, **Psikoloji ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 21-22

²⁶ Sigmund Freud, **Dinin Kökenleri**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1997, s. 35-43; Ali Köse, **Freud ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı, 2005, s. 66.

²⁷ Sigmund Freud, **a.g.e.**, s. 2009.

²⁸ Ali Köse, **a.g.e.**, s. 91-92; Ali Ayten, **Psikoloji ve Din**, s. 31-33.

veren bir yanılsamadan ibarettir.²⁹ Freud Tanrı inancının arka planında insanın kaderin acımasızlığı ve ölüm karşısındaki çaresizliğine karşı bir avuntu bulabilmek çabasını görür. Ayrıca uygarlığa uyum sonucunda yüklenmiş olan acıları hafifletebilmek için Tanrı inancına ihtiyaç duyduğunu belirtir.³⁰ Freud dini bir çocukluk deneyiminin yinelenmesi olarak görür. Bu durumu şöyle izah eder: İnsan tehdit edici güçlerle karşılaşınca çocukken babasına güvenerek, hayranlık duyarak ama ondan korkarak baş etmeyi nasıl üstesinden geliyorsa aynı şekilde gücü yettiğinden bahseder. Freud, dini çocukluk döneminde gözlemlenen saplantılı nevrozla karşılaştırır. Ona göre din toplumsal bir nevroz olup çocukluk dönemindeki nevrozla benzerlik gösterir. Freud'a göre Tanrıçılık insanların arzularının kaynaklık ettiği bir yanılsamadır.³¹

Fonksiyonel bir bakış açısıyla dini psişik etkileri açısından inceleyen Carl Gustav Jung, dini Tanrı tarafından açıklanmış bir kurtuluş yolu olarak değerlendirmektedir. Jung dinin yüceltilmesi probleminden ziyade, psişik bütünlük konusunu inceleme alanı yapmıştır.³² C. G. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik* (The Undiscovered Self) adlı eserinde din hakkındaki görüşlerine yer verir. Jung, insan için dinin yaşamın dışsal koşulları karşısında bir tavır alabilme imkânı vermesini önemli görür. Ona göre, dinler bireye kişisel yargılama ve karar verme gücünü vererek dış dünyada yaşadığı zorluklar karşısında ona yedek bir kaynak sağlamaktadır. Ayrıca Jung, din hakkındaki görüşlerini din ve iman ayırımına giderek incelemeye çalışmıştır. Ona göre iman, kesin bir kolektif inancın ifadesidir. Din sözcüğü fizikötesi ve dünya ötesi etkenlerle ilişkili olan subjektifliği içinde barındırır. İmanın ana hedefini bu dünya olan bir inanç bildirimi olarak gören Jung'a göre dinin anlamı ve amacı bireyi kurtuluşa ve özgürleşmeye götüren yolda saklıdır.³³

Erich Fromm, dinin tanımlanmasının güç bir durum olduğunu belirtmektedir. O, dinin tanımında din kavramına yer verip, ona kendi rengini vermesine neden olacak bir çağrışıma imkân vermeden bu kavramı insana özgü genel bir durum olarak yalın

²⁹ Ali Köse, *a.g.e.*, s. 119-121.

³⁰ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17-18.

³¹ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, Çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 33-34.

³² Abdulkerim Bahadır, *Jung ve Din*, İz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 100-102.

³³ Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, Çevirenler: Barış İlhan, Canan Ener Sılay, İlhan Yayınları, 1999, s. 58; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 48-49.

bir şekilde kullanacağımız bir kelime olmadığını ifade eder. Fromm'a göre din, bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasına imkân verecek, bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan düşünceler ve eylemler sistemidir.³⁴ Fromm'un dine sosyal etkisi açısından baktığı görülmektedir.

Logoterapinin kurucusu Victor Frankl'a göre insan, varoluşunun kendini aşkınlığı sayesinde, anlam arayan varlık olarak bir anlam isteminin (iradesinin) kontrolü altındadır. Frankl insanların istemimin engellenmekte olduğunu ve hastaların giderek daha çok anlamsızlık (absürdlük) ve boşluk duygularından ötürü psikiyatristlere başvurdıklarını ifade eder.³⁵ Frankl'ın *Bilinçdışı Tanrı* (Unconscious God) adlı eserinde din ile ilgili düşünceleri yer alır. Frankl dini, "nihai anlam arayışı" olarak değerlendirir. Bu nihai anlam sonucunda varoluşa (Tanrı'ya) ulaşılabileceğini belirtir. Frankl, "Bir dilin diğerine önceliği olmadığı gibi bir dinin de diğerine üstünlüğü yoktur." ifadesi ile dini bir sembol olarak değerlendirir. Ona göre dinler bir üstünlüğün göstergesi olamaz. O dini, bir pusula gibi, bir matematik sembol gibi, bireyi arayışa çağıran anlam kümeleri olarak görmektedir. Onun içindir ki modern insan din pusulasını kaybettiği için her geçen gün daha çok yalnızlaşmaktadır.³⁶

Psikoloji biliminin önde gelen isimlerinin dini farklı açılardan ele aldığını görmekteyiz. Tarihin bütün dönemlerine ve bütün toplumlara bakıldığında daima gözlemlenen evrensel bir olgu olarak din var olmuştur. Din insanı içten ve dıştan tüm yönleriyle kuşatan; onun düşünce ve davranışlarında varlık bulan bir disiplin olarak önemlidir. Birey insanlık boyunca kendisinin insanüstü bağları olan ihtiyaçlarını gidermek için onu aşan bir yüce varlığa yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Kişinin yüce bir varlığa yönelmesi onu güçlendirir ve karakterini kuvvetlendirir.³⁷ İnsanın en önemli tecrübe alanlarından biri olan din, insanlık tarihinin başından günümüze kadar sürekli olarak insanla birlikte var olarak insanın iç ve dış tüm yönlerine etki etmiştir.³⁸

³⁴ Erich Fromm, **Psikanaliz ve Din**, s. 31.

³⁵ Victor E. Frankl, **Duyulmayan Anlam Çılgılığı**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Psikoloji, Ankara, 1999, s. 87-88.

³⁶ Ali Ayten, **Psikoloji ve Din**, s. 137-138.

³⁷ Günay Tümer, a.g.m., s.317.

³⁸ Bilal Sambur, a.g.m., s. 424.

1.1.2.Dindarlık

Dindarlığı izafî bir terim olarak, dini ele alış tarzımızdan bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir. Bu yüzden kişilerin ve toplumların dindarlığa bakış biçimleri belli bir sınırlanma durumunu da beraberinde getirmektedir. Dinin tanımındaki farklılıklar ve belirsiz durumlar dindarlık tanımı için de söz konusudur. Dinselliğin öznel yönü için dindarlık kavramı tercih edilmektedir. Her din olgusal seviyede bir deneyim örgütlenmesini içinde barındırmaktadır. Bireyin dindarlığının altı çizildiğinde aynı zamanda onun inanç dünyası hakkında da bir fikir verilir. Birey, inancın fiziksel ve ruhsal boyutlarıyla tanrısal bir gerçekliğe kendi sosyal ortamından ulaşmaktadır.³⁹

Vergote dindarlığın, Allah'ı varoluşun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul etmek anlamına geldiğini belirtir.⁴⁰ Himmelfard ise dindarlığı, bireyin içinde bulunduğu dine ait ilgiler, inançlar veya etkinliklerle uğraşma seviyesi olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Uysal, dindarlığın tanımını İslam dini perspektifinden dinin iman ve amel olmak üzere iki yönünden yola çıkılarak yapılabileceğini belirtir. Uysal'a göre dindarlık, iman-amel bütünlüğü çerçevesinde anlatılmak istenen, kişinin öncelikle dinin dogmalarıyla ortaya koyduğu ilkelere inanması ve bununla ilişkili olarak amelleri (ibadetleri) uygulamasıdır.⁴²

Birey açısından dindarlıktan bahsedildiğinde, bireyin yaşamında var olması ve yaşamına yön vermesi anlaşılmaktadır. Din; bireyin yaşamına bir anlam sunabilir, onu mutlu ederek farkındalık sağlayabilir, bir davranış modeli verebilir, kendisini suçlu hissettirebilir ya da tertemiz görebilmesine imkân sağlayabilir.⁴³

Literatüre bakıldığında dindarlık ölçümü ile ilgili araştırmaların 1940'lı yıllarda başladığı görülmektedir. 1960 yıllarında ise dindarlık ölçümü ile alakalı ileri araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların ilk örneklerini Amerika'da Hristiyan

³⁹ Necdet Subaşı, "Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", **İslamiyat**, C: 5, S: 4, s. 19.

⁴⁰ Antoine Vergote, **a.g.e.**, s. 88.

⁴¹ Murat Yıldız, **a.g.m.**, s. 23.

⁴² Veysel Uysal, **a.g.e.**, s.118.

⁴³ Raymond F. Paloutzian, **Invitation to the Psychology of Religion**, Second Edition, Allyn and Bacon Company, Needham Heights, Massachusetts, USA 1996, s. 8.(Akt. Metin Güven, Motivasyon-Dindarlık İlişkisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, s.98.)

inancına sahip bireylerin dindarlığının ölçümü hakkındadır. Türkiye’de ise ancak 1980’li yıllarda Müslüman dindarlık ölçümü hakkında araştırmalar yapılmıştır. Türkiye’de İslami dindarlıkla ilgili ilk araştırma 1962 yılında Mehmet Taplamacıoğlu ile başlamıştır.⁴⁴ Taplamacıoğlu, Türkiye’de dini hayatın yoğunluğunu tespit etmek amacıyla bir ölçek çalışması yapmıştır. Taplamacıoğlu bu çalışmasında dindarlığı beş kategoride incelemiştir:

1. Gayrı amil (non-pratiquants) grup: Namaz kılmayan, oruç tutmayan, ceneza namazı dışında hiçbir dini ritüele katılmayan gruptur.
2. İdarei maslahatçı (opportunistes) grup: İçinde yaşadığı ortama göre hareket eden gruptur. Arkadaşları namaz kılsa kılan, ailesi oruç tutuyorsa tutan kişilerdir.
3. Dini bütün ve amil (pratiquants) grup: Namaz kılan, oruç tutan ve dini sorumluluklarını yerine getiren, toplumsal yardımlarda bulunan gruptur.
4. Sofa (pieux) grup: Dünyevi işlerini kapsayacak kadar dini sorumluluklarına bağlı olan farz ve sünnetler dışında nafie ibadetler yapan kişilerdir.
5. Softa (bigost) grup: Müzik dinlemeyi, futbol oynamayı ve birçok şeyi haram olarak gören, yeniliklere gâvur icadı diyen dini inançların dünyadan silinip gittiğine inanan gruptur.⁴⁵

Türkiye’de öne çıkan başka bir araştırma Yapıcı (2002) tarafından, dindarlığın zihinsel görüntüleri ve bunların davranışlara yansımaları ele aldığı çalışmadır. Yapıcı, burada dört farklı dindarlık tipinden bahsetmiştir.⁴⁶

1. Liberal dindarlar: İnançlı ve kutsal metinlere karşı saygı duyan kişiler olmalarına rağmen genel tutumlarında dini duygu ve düşünce belirleyici bir yöne sahip değildir. Bu durum nedeniyle günlük yaşantılarında dinin etkisi yoktur.
2. Muhafazakâr dindarlar: İnançlı bireydir ve dini kitaplara oldukça saygılıdır. Aynı zamanda dini inanç ve yaklaşımları günlük yaşamda belirgindir. Bu bireylerin dini duygu ve düşünceleri hayatlarına yön verir.

⁴⁴ Ahmet Onay, “Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C:14, S: 3-4, 2001, s. 439-442.

⁴⁵ Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:10, S:1, 1962, s. 145.

⁴⁶ Asım Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 2, S: 2, 2002, s. 100-106.

3. Dogmatik dindarlar: Bu kişiler inançlı olup kutsal kitaplara saygıda kusur etmezler. Dini tutumları günlük davranışlarını belirlemede önemli bir faktördür.
4. Fanatik dindarlar: Dini dogmatik bir şekilde ele alırlar hatta daha ileri bir boyut olarak dine fanatik bir biçimde yönelirler. Düşünsel boyutta son derece katı olup kendi inandıkları şeylere yoğun bir şekilde bağlılık içindedirler. Diğer dini görüşlere oldukça hoşgörüsüdürler.

Yurt dışında yapılan dindarlık araştırmalarının en başında Glock ve Stark'ın çalışmaları gelir. Glock ve Stark, dindarlığı beş grupta ele almaktadır: Bilgi (entelektüel), inanç (ideoloji), duygu (yaşantı, tecrübe), ibadet ve etki boyutları. Bilgi (entelektüel) boyutundan, dindar bir kişinin inancı ile ilgili dini bilgi sahibi olması anlaşılmaktadır. Duygu (tecrübe) boyutu ise, dinine bağlı bir kişinin, nihai hakikatin doğrudan bilgisine ulaşması veya dini bir duygu yaşama arzusu içinde “Allah”, “İlahi Varlık”, “Nihai Hakikat” ya da “Müteal Varlık” ile olan iletişimi mümkün kılan duyumları, algıları ve duygularını içermektedir. İnanç boyutu ise, dindar insanın sahip olduğu belirli inançları, aynı zamanda birey açısından önemi ve gördükleri etkenlerdir. İbadet boyutu, inananlardan umulan dini amelleri (dua, namaz vb.) kapsamaktadır. Etki boyutunda, genel anlamda dini inanç, amel, tecrübe (dini yaşantı) ve bilginin bireyin günlük yaşamındaki etkileri yer alır.⁴⁷

Crapps, dinsel yaşayış şekillerini üç kategoride incelemiştir: İlk olarak bu dindarlık biçiminde bireyin dinsel hayatı, Tanrı'nın emirlerini uygulamanın vasıtası olarak özel tarihsel şekil ve yapılara inanç formunda yaklaşan din otoriter dindir. Sadakatle bağlanılan dinsel yapıları meydana getirmek ve bunları sürdürmek otoriter dinsel yaşayışın muayyen vasfıdır. İkincisi güzel hayat diye adlandırılan ve tarihi unsurlardan oluşan dinsel yaşantı şeklidir. Bu dinsel yaşayış biçiminde kendini ifade etmek, tarih ve bilimin yeniden meydana gelmesi ve insancıl ahlakî kurallar olmak üzere üç temel konu üzerinde durulmaktadır.⁴⁸

⁴⁷ Recep Yaparel, Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, Ankara, s. 38-39.

⁴⁸ Robert W. Crapps, **An Introduction to Psychology of Religion**, U:S:A:, 1986, pp.283-353. (Akt. Nurten Kımtır, Benlik Saygısı ve Dindarlık, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Bursa, 2008, s. 95.)

Allport, dindarlığı dış güdümlü ve iç güdümlü şeklinde iki başlık altında incelemiştir.⁴⁹ Dış güdümlü dindar, dini kendi kişisel amaçları için kullanma eğilimindedir. Bu kişiler, güvenlik, teselli, sosyallik, mevki ve kendi arzuları için dini kullanırlar. Ayrıca dış güdümlü yönelime sahip dindar kendi iç dünyalarından ve benliklerinden hareketle değil dış etki ile Tanrı'ya yönelme çabasındadırlar. İç güdümlü dindarlarda ise, esas motivasyon unsuru dinin kendisidir. İç güdümlü dindarlar diğer ihtiyaçlarına çok güçlü olsa da daha az anlam ve önem verirler. Güçleri ölçüsünde bu ihtiyaçları dini inanç ve emirlere uyumlu bir durum haline getirirler. Dış güdümlü dindar dinden yararlanmaya çalışırken, iç güdümlü dindar dini yaşamaya çalışır. İç güdümlü dindarlığa sahip kişiler için din, benliğin hizmetinde olması nedeniyle dıştan gelen bir değer değil, daha çok “İlahi Varlık’ın” iradesi doğrultusunda kişiyi değişime sevkeden, benlikten daha geniş bir alana yayılan, içten gelen bir değeri ifade eder.⁵⁰

Dini inancın gerisindeki etkenleri açıklaması açısından tercih edilen “içsellik” kavramı, biyolojideki “hazım” kavramına benzemektedir. Bir yiyeceğin hazmedilmesi neticesinde o yiyeceğin biyolojik yapının bir unsuru haline gelmesine benzer, kişinin bir şeye inanmasıyla içselleştirilen inanç kişi için önemli bir unsuru olur. Herhangi bir dini inanç kişi tarafından içselleştirildiğinde kişinin önemli bir parçası haline gelir. İçsel olarak dini bir otoriteye yönelen kişi için bu inanç, yaşamının en belirgin güdüsü olur. Böylelikle içsel olarak inanan kişi için bu inancı bütün gereksinimlerin önem durumu hiç fark etmeksizin dini inançlar ile birlikte bir uyum içinde giderilmeye çalışılır. Dindarlar, inançlarına içsel bir biçimde yöneldiklerinde ve inançlarını bir amaç olarak gördüklerinde dinde daha samimi olurlar.⁵¹

Dindarlığın içsel boyutunu ölçmek ve daha yüksek düzeyde objektif veriler elde etmek için birçok kazanımlar vardır. Dış dünyada rahatça görebildiğimiz dini pratiklerin araştırılması çoğu kez yanıltıcı cevapların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Ayrıca toplumsal baskı, araştırmayı yönetenlere duyulan mahcubiyet

⁴⁹ Gordon W. Allport, “The Religious Context of Prejudice”, **Journal for The Scientific Study of Religion**, 5 (3), 1966, pp. 447-457.

⁵⁰ Hayati Hökelekli, **a.g.e.**, s. 76-77.

⁵¹ Faruk Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, **Ekev Akademi Dergisi**, C: 3, S: 1, 2001, s. 192-193.

kaygısı, sosyal anlamda beğenilme arzusu vb. etkenlerin nedeniyle, bu şekilde sorunların oluşmasına kaçınılmazdır. İçsel dini motivasyon ölçekleri, bir yaşam felsefesini ve bu felsefenin nereden kaynaklandığını belirttiği için, deneklerin hiç çekinmeden rahat bir şekilde cevaplayabilecekleri ölçekler olarak değerlendirilmektedir.⁵²

1.2.NARSİSİZM

Aşırı öz-sevgi, kendini olduğundan büyük görme, benmerkezcilik anlamına gelen narsisizm, adını Yunan mitolojisinde su birikintisinden yansıyan kendi görüntüsüne âşık olan Narcissus'tan alır.⁵³ Narsisizm terimi köken olarak Yunanca'da "kuntluk" ya da "duyarsızlık" anlamına gelen "narke" sözcüğü ile ilişkilidir.⁵⁴ Ayrıca kibirlilik, kendini beğenmişlik, azamet ve gösterişçilik özellikleri de narsisizmin önemli bir unsurudur.⁵⁵

Narsisizm kişinin bireysel tecrübeleri, benliği, fiziksel nitelikleri, davranışları ile beraber istek, amaç, ihtiyaç, kusursuzluk ve üstünlüklerine yoğunlaştığı duygu ve bilişsel bir süreç olarak değerlendirilir. Bu süreç kendilik algısı, enaniyet, öz saygı, benliğe ve başkalarına hissedilen duygular olmak üzere dört temel faktör üzerinde etkilidir.⁵⁶

1.2.1. Mitolojide Narsisizm

Ruhsal rahatsızlıkların isimlendirilmesinde mitolojik hikayelerden esinlenmeler oldukça sık rastlanan bir durumdur. Narsisizm kavramı da Yunan mitolojisindeki "Narkisos" kelimesinden türetilmiştir. Mitolojik anlatılara baktığımızda Narkisos üzerine birçok öykü anlatılmıştır. Bu anlatılardan birine göre,

⁵² Faruk Karaca, a.g.m., s. 196.

⁵³ Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 523.

⁵⁴ Engin Geçtan, **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 254.

⁵⁵ Jean M. Twenge, W.Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 43.

⁵⁶ Drew Wetsen, "The relations amongs narcissism, egocentrism, self-consept, and, self-esteem: Experimental, clinical, and theorical considerations" **Psychoanalysis & Contemporary Thought**, 1990, 13(2), s. 183-185. (Akt. Metin Güven, "Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2019, s. 13)

su perileri olan Nymphalar Narkisos'u arzularlar. Genç ve yakışıklı Narkisos ise su perilerine ilgi göstermez. Ekho isimli su perisi Narkisos'a aşık olur. Ancak Narkisos, Ekho'ya yüz vermez. Bunun üzerine Ekho utanç duygusuyla dağlara kaçarken arkasında yankılanan bir ses bırakır. Bu durumdan hoşlanmayan Yunan tanrıları intikam almayı kararlaştırırlar. Verdikleri ceza ise Narkisos'un aşık olmasıdır. Ama bu aşk tanrılar tarafından karşılıksız olmaya mahkûm edilmiştir. Bir gün Narkisos bir su kıyısına varır. Çok susamıştır. Eğilip su içerken suda kendi yüzünü görür. Yansıyan bu görüntüsüne aşık olur. Sudaki aşkına yani yansıyan görüntüsüne kavuşmak isterken suya düşer ve boğulur. Su perileri Narkisos'un öldüğü o yere geldiklerinde orada daha önce görmedikleri bir çiçekle karşılaşırlar. Bu çiçeğe Narkisos (nergis) ismini verirler.⁵⁷

Bu hikaye birçok yönüyle araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bunlardan en öne çıkanı şudur: Narkisos'un kendi yansımasına aşık olması, su perisi Ekho'nun aşkını reddettikten sonrasına denk gelmesi manidardır. Yunan mitolojisinde kişinin sevme yetisinden mahrum olması cezalandırmaya karşılık gelir. Bu anlatının bir başka boyutu da Ekho üzerinden incelenebilir. Ekho bize geri dönen, yansıyan kendi sesimizdir. Hikayeye göre Narkisos'un ağzından "seni seviyorum" kelimeleri dökülseydi, bu kelimeler Ekho tarafından da tekrarlanacaktı ve Narkisos kendisini seven başka birilerinin olduğunu anlayacaktı. Burada can alıcı nokta narsisist kişinin karşısındakine onu sevdiğini ifade edememesidir. Narsisistler libodolarını⁵⁸ geriye çektiklerinde kendi görüntülerine aşık olmakta, sonuçta ise bu durum onların cezalandırılmalarına sebep olmaktadır. Narsisistler libodolarını kendi imgelerine hapsetmiştir.⁵⁹

Burada ifade edebileceğimiz diğer bir analiz ise sesin durumu ile ilgilidir. Hikayede Narkisos Ekho'nun kendisine olan aşkını yok sayarken aslında kendi sesini de yok saymıştır. Ses, insanın içsel varoluşunun göstergesi ve yüzeysel görüntüsünün karşısında yer alan bedensel benliğidir. Sesin kalitesinin ölçülmesi geçit ve odalarda

⁵⁷ Saffet Murat Tura, **Günümüzde Psikoterapi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 223; İrem Anlı, **Psikanalizde Narsisizm**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2010, s. 3.

⁵⁸ Libido: Freud'un ilk çalışmalarında cinsel ağırlık bir anlam için kullanılırken sonraki çalışmalarında her türlü ruhsal enerji kapsayan yaşam ve ölüm içgüdüsüne verilen addır. Bkz: Selçuk Budak, **a.g.e.**, s. 485.

⁵⁹ Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 40-41.

var olan havanın aksedilmeyle sağlanır. Bu bağlamda ses “kişilik” kavramıyla bağlantılıdır. Ses kişiyi tanımamızda en önemli argümanlardan biridir. Burada altını çizmemiz gereken önemli bir nokta vardır ki o da narsistlerin en bariz özelliği kendi içsel varlığını imgesine heba etmesidir.⁶⁰

1.2.2.Modern Psikolojide Narsisizm

Yunan mitolojinden izlerini gördüğümüz narsisizm terimine psikoloji alanında ilk kez Havelock Ellis (1898) yer vermiştir. Ellis, narsisizm terimini kadınlar üzerinden değerlendirerek cinsel duyguların kendine hayranlığın içinde yitip giderek yok olma durumu şeklinde tanımlar.⁶¹

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud’un narsisizm kavramına ilgisinden bahsedecek olursak; o ilk olarak bu kavramı *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* (1910) isimli kitabında bir dipnotta erkek eşcinsellerdeki nesne seçiminden bahsederken yer vermiştir.⁶² Freud, *Schreber Olgu Öyküsü* (1911) isimli kitabında narsisizmi cinsel gelişimde otoerotizmle nesne sevgisi arasında bir dönem olarak kullanmıştır. Freud, narsisizme bu çalışmasında “benliğin libidinal yatırıma uğraması” şeklinde yer vermiştir.⁶³ Freud, *Totem ve Tabu* (1913) kitabında narsisizm ile ilkel bireyin animistik omnipotensini ve megalomanisiyle arasında bağ kurmuştur.⁶⁴ Freud’un *Narsisizm Üzerine: Giriş* (1914) makalesi narsisizm kavramını tümüyle ele aldığı, tek eseri olup o, bu çalışmasında psikanalitik teori ile narsisizm kavramını bütünüyle örtüştürerek, libidinal yatırımlarla narsisizm arasında ilişki kurmaktadır. Freud bu makalesinde narsisizmi birincil ve ikincil narsisizm olarak ikiye ayırmıştır. Birincil narsisizm kendiliğe yapılan yatırımdır ve aynı zamanda mükemmel ve güçlü olma duygularıyla bütünleşir, kendiliğin büyüklenmeci bir şişme durumudur. Nesne ilişkilerinde meydana gelen hayal kırıklığının neticesinde kendiliğe tekrar yatırımın

⁶⁰ Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 41.

⁶¹ İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 7.

⁶² Ayhan Eğilmez, “Freud ve Narsisizm”, **Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları**, C: 1, S: 3, 1996, s. 353.

⁶³ İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁶⁴ Hakan Kızıltan, “Narsisizm ve Psikopatolojisi”, <http://www.psikomitoloji.com/attachments/article/79/narsisizm.makalesi.pdf>, erişim:26.08.2019.

yapılması ve ayriyeten libidonun egoya geri dönmesi sürecini “ikincil narsisizm” olarak adlandırmıştır.⁶⁵

Freud’un çalışmalarına bakıldığında narsisizm kavramını dört farklı anlamda ele aldığı görülmektedir.⁶⁶

- 1) Nitelikli bir cinsel sapıklık olarak klinik anlamda kişinin kendi bedenine cinsel bir nesne olarak davranmasıdır.
- 2) Bir ruhsal-cinsel gelişim basamağı olarak kişinin libidinal olarak kendine yatırım yaptığı tabii bir basamaktır.
- 3) Nesne ilişkilerinde iki değişik durumu anlatmak için kullanır. Birincisi nesnenin gerçek niteliklerinden çok kişinin ihtiyaçlarına dayanan tipte bir nesne seçimidir. İkincisi ise çevreyle ilişkiye girerken nesne ilişkilerine ihtiyaç duymayı belirtmektedir.
- 4) Özgüvenin değişik yönlerini anlatır.

Karen Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar* (New Ways In Psychoanalysis) adlı eserinde narsisizmi “özünde bir büyütme (öz enflasyon)” olarak tanımlama getirmektedir. Horney’e göre ruhsal enflasyon aynen ekonomik enflasyon gibi, gerçekte varolan değerden daha büyük değerler taşıyıp kişinin yeterli bir alt yapısı olmadığı değerler söz konusu olduğunda kendisini sevmesi ve hayran olması durumudur.⁶⁷ Karen Horney, benlik şişmesi durumunun çocukluk döneminde meydana gelen bozuk ilişkilerden kaynaklandığını açıklar. Ona göre narsistik kişiler, duygusal ilişkilerin zayıflığını ve sevme kapasitesini yitirmiş olmanın boşluğunu yaşayan kişilerdir.⁶⁸

Narsisizm kavramına önemli katkılar yapmış bir diğer araştırmacı Heinz Kohut’tur. Kohut ilk olarak *Kendiliğin Çözümlemesi* (1971) ve sonrasında yazdığı *Kendiliğin Yapılanması* (1977) adlı eserlerinde narsisizmi kendilik psikolojisi çerçevesinde ele almıştır. Kendilik psikolojisinde kendilik kavramı merkezi bir öneme sahiptir. Kohut, kendiliğin oluşumunu, gelişimini ve bileşenlerini hem sağlık

⁶⁵ İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 11-14.

⁶⁶ İnci Doğaner, “Narsistik Kişilik Bozukluğu”, **Ege Sürekli Psikiyatri Yayınları**, C: 1, S: 3, 1996, s. 342.

⁶⁷ Karen Horney, **Psikanalizde Yeni Yollar**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1994, s.

64.

⁶⁸ Engin Geçtan, **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, s. 255.

hem de hastalık bağlamında inceler.⁶⁹ Kohut'a göre kendiliğimiz; işlevselliğimizi, mutluluğumuzu, yaşamımızın seyrini hem genişliğine hem de derinliğine etkileyen bir yapıdır. Kohut, kendiliğin hayatımızın üzerindeki etkisinin kişiliğimizin içindeki merkezi noktasıyla ilgili olduğunu ifade eder.⁷⁰ Ona göre narsisistik kişilik bozukluklarındaki asıl psikopatoloji, kendiliğin sağlam biçimde kurulmamış olması olup bütünlüğünün ve sağlamlılığın bir kendilik nesnesi varlığına dayanmış olmasıdır. Ayrıca kendilik nesnesi kaybına güçsüzleşme, çeşitli gerilemeler ve parçalanmayla karşılık verilmesi durumu ile ilişkilidir.⁷¹ Kohut, narsisizmi gelişimsel bir duraklama olarak değerlendirir. Narsisistik gelişimi iki boyutta incelemektedir: *Büyüklenmeci kendilik* (grandiose self) ve *idealleştirilmiş ebeveyn imagosu* (idealized parentel imago). Bu iki boyut paralel şekilde gelişerek çocuğun değer, amaç ve ideallerini meydana getirir.⁷²

Narsisizme önemli katkılar sunmuş bir diğer araştırmacı Otto Kernberg'dir. Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm* (Borderline Conditions and Pathological Narcissism) adlı eserinde narsisistik patolojiyi sınır kişilik örgütlemesi içinde değerlendirmektedir.

Kernberg'in narsisizm tanımında Hartmann'ın 1950'de yaptığı, "kendiliğe yapılan libidinal yatırım" tanımının esas alındığı görülmektedir.⁷³ Kernberg narsisist kişilerin, büyüklenmeci, aşırı bencil ve diğer insanların hayranlığını ile takdirini elde etmeye çok hevesli olduklarını belirtir. Ayrıca bu kişiler başkalarına karşı çarpıcı bir ilgi ve eşduyum yokluğu gösterirler. Kernberg, narsisistik kişilikte içselleştirilmiş kendilik ve nesne imgelerinin yeniden birleşmesi sürecinin ben sınırlarının kararlı bir durum olduğu seviyede olduğundan bahseder. Ona göre, narsisistler kişilerarası alanda tahammül edilemez bir gerçekliğe karşı savunma geliştirirler. Bu durum da ideal kendilik, ideal nesne ve gerçek kendilik imgelerinin birleşmesi ile beraber dış

⁶⁹ Heinz Kohut, **Kendiliğin Yeniden Yapılanması**, Çev. Oğuz Cebeci, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Basım, 2013, s. 16.

⁷⁰ Heinz Kohut, **a.g.e.**, s. 218.

⁷¹ Heinz Kohut, **a.g.e.**, s. 117.

⁷² İrem Anlı, Güler Bahadır, "Kendilik Psikolojisine Göre Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu", **Psikoloji Çalışmaları Dergisi**, 2007, S: 27, s. 2.

⁷³ İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 50.

nesneler ve nesne imgelerinin değersizleştirilmesini ve yıkımını oluşturmaktadır.⁷⁴ Ayrıca bu kişiler gözlemlendiğinde diğer insanlardan aldıkları övgü ve kendi büyüklük hayallerini saymazsak hayattan zevk almadıklarını, kendilerini güvende hissedecek dış kaynaktan mahrum olduklarında mutsuz olduklarını belirtir. Kernberg, ayrıca bu kişilerde var olan kıskançlığın altını çizer.⁷⁵

Volkan ve Ast, narsisizmi *Özsevinin Dokusu* (Spektrum des Narzissmus) adlı eserlerinde, özsevi (Narsismus) kelimesi ile ifade etmektedir.⁷⁶ Volkan ve Ast'a göre narsisistlerde kendilik büyüklenme belirgin bir görünümüdür. Değersiz ve yetersizlik yönleri ise gizli olduğunu ifade eder. İnsanlarla ilişkilerinde beğeni toplamaya ihtiyaç hisseden kişiler olarak çevresindekilere güvensizlik durumunu belli etmezler. Aynı zaman da narsisistik kişilerde çevreye karşı ayartıcı görünürleri engellenmemiş cinsel yaşamları olduğunu görüntüsü sunmak istese bile aslında sevme kapasiteleri gelişmemiştir ve bundan dolayı başkalarını sevmezler. Ayrıca bu kişiler, değer ve ülkülerinde hoşgörülü bir tutum sergilese de bunun içi boş bir coşkunluk halidir.⁷⁷ Narsisistik kişiler benzersiz ve büyük olduklarına inanarak kendilerini tümgüçlü hissederler ve başkalarından daha iyi oldukları düşünüp bu doğrultuda davranış geliştirirler.⁷⁸

Masterson, narsisistik kişiliği ayrılma-bireyselleşme evresinin uygulamalı evresinde duraklamış bir yapı olarak tanımlamaktadır.⁷⁹ Masterson'a göre narsisistik kişilik bozukluğuna sahip kişiler tüm aktivitelerinde mükemmellik iddiasında olup güç ve güzelliğe sahip olmak isterler. Ayrıca büyüklenmeciliğini yansıtacak kendisine hayran olacak insanlara ulaşmak için güçlü bir motivasyonları vardır. Tabi ki bu savunmacı imajın arkasında boşluk hissi ve derin bir kıskançlığın etki ettiği öfkeye sahiptir.⁸⁰

⁷⁴ Otto Kernberg, **Sınır Kişilik ve Patolojik Narsisizm**, Çev. Mustafa Atakay, Metis Ötekini Dinlemek, İstanbul, 3. Basım, 2012, s. 200-202.

⁷⁵ İnci Doğaner, a.g.m., s. 344.

⁷⁶ Vamık D. Volkan, Gabriele Ast, **Özsevinin Dokusu**, Çevirenler: Burcu Özbaran, Şebnem Pırıldar, Halime Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Vakfı, İzmir, 2007, s. 44.

⁷⁷ Vamık Volkan ve Gabriele Ast, a.g.e., s. 44.

⁷⁸ Vamık D. Volkan, **Körü Körüne İnanç**, Çev. Özgür Karaçam, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2005, s. 283-284.

⁷⁹ James F. Masterson, **Kendilik Bozukluklarının Psikoterapisi**, Çevirenler: Mirel Benveniste, Pınar Özdemir, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 185-186.

⁸⁰ James F. Masterson, **Narsistik ve Borderline Kişilik Bozuklukları**, Çev. Berat Açıl, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 19.

Jean M. Twenge ve W.Keith Campbell, *Asrın Vebası Narsisizm İleti (The Narcissism Epidemic)* kitabında narsisizmi fiziksel bir hastalıktan çok psiko-kültürel bir rahatsızlık olarak değerlendirir. Narsisizmin temel unsurunun, benlik hususunda aşırı bir şekilde olumlu ve abartıya kaçan bir düşünce olduğunu belirtir.⁸¹ Twenge ve Campbell eğitim sisteminde çocuklara aşırı övgünün önem kazanmasının ve çocuğu merkeze alarak değişen anne baba tutumlarının narsisizme neden olduğunu altını çizer. Ayrıca internet kullanımı ile birlikte blogların, youtube, my space gibi uygulamaların gösterişi, böbürlenmeyi ön plana çıkardığını diğer bir taraftan da internet üzerinden kurulan sanal ilişkilerin cilalanmış sahte kişilikler oluşturduğu böylelikle narsisizmi hızlandırdığını belirtir.

Gençtan narsisizmi “kendini beğenmişlik, benmerkezcilik, başkalarının yaşadıklarına ve onlara yaşattıklarına duyarsızlık, objelerle ilişki sürekliliğinin olmaması ve psikolojik dokudan yoksunluk” olarak ifade eder.⁸²

Merter narsisizmi bir “ilişki krizi” olarak değerlendirir. Kendi kendisini sürekli önemseyen “ben”, bir yandan da kendisinden nefret eder. Bu nefretinin nedeni suyun içindeki yansımasına aşık olan benin hiçbir zaman ona kavuşamamasındandır. Bu duruma duyduğu öfkesini dışa aktarır. Her şeyi bir tüketim aracına çevirirken karşılıksız sevgi, muhabbet, paylaşım gibi duyguların yok olmasına neden olur.⁸³

1.2.3.Narsisizmin Nedenleri

Freud’a göre kişi, çocukluğundaki narsisistik mükemmeliyetin elinden gitmesini istemez. Ancak çevrenin müdahaleleri ile kendisinden alınan bu mükemmeliyeti, ego idealini yeni bir biçimde tekrar yapılandırmaya çalışır. İdeali olarak aktardığı idealinin kendisi olduğu çocukluğunun yitirilmiş narsisizmini devam ettirmeye çalışır.⁸⁴

Çocuk fiziksel yönden hayatta var olabilmek için gerekli oksijene nasıl ihtiyaç duyuyorsa, bir o kadarda psikolojik yönden de hayatta kalabilmek için

⁸¹ Jean M. Twenge, W.Keith Campbell, a.g.e., s. 23,44.

⁸² Engin Geçtan, **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, s. 254.

⁸³ Mustafa Merter, **Dokuz Yüz Kath İnsan**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2011, s. 174.

⁸⁴ Sigmund Freud, a.g.e., s. 13.

kendisine eşduyumlu yanıtlar veren kişilere, kendi psikolojik istek ve gereksinimlerine cevap verecek ortamlara da muhtaçtır.⁸⁵

Anlı, Kohut'un bebeklik dönemindeki steril mutluluk halinin zamanla değişmeye uğramasından bahseder. Bebek de bu fevkalade durumu devam ettirmek için narsisist bir yapılanmaya başvurur. Narsisist yapılanmaların en belirgin özelliği kendisinden var olan kendilik nesnesi durumudur. Bebek ilk zamanlardaki bu mutluluk halini, kendilik nesnesini fonksiyonlarını kullanarak yeniden yapılandırır.⁸⁶

Narsisizm alanında idealleştirilmiş kendilik nesnesindeki örselenmeler, düş kırıklıkları ruhun narsisist dengesini koruma işlevine ciddi zarar verir. Kohut'a göre kişilerin yaşadığı bu örseleyici durum annenin yaşadığı hayal kırıklığı ile doğru orantılıdır. Anne çocuğun ihtiyaçlarına eşduyum gösteremediğinde ve çocuğun yaşadığı gerginliği yatıştıramadığı durumlarda bu örselenme durumlarını yaşayan bu kişiler arkaik nesnelerin özelliklerine tutulup kalırlar.⁸⁷

Kernberg ise narsisist davranışın altında yatan sebebi olarak çocuğun ideal benlik, ideal nesne ve gerçek benlik imgesindeki birleşmenin insan ilişkilerinde kabul görülmeyen bir gerçekliğe karşı koyma süreci olarak değerlendirir. Narsisistler kendi imgelerine takılıp kaldıklarından imge ile kim olduklarının ayırımına varamazlar. Çünkü gerçek benlik imgesi yitirilmiştir.⁸⁸

Kernberg'e göre narsistlerin geçmişinde öne çıkan özellik, kendini saklayan aynı zamanda da şiddetli saldırganlığı olan soğuk ebeveyn tipinin varlığıdır. Narsisist kişiler incelendiğinde her şeyi yerli yerinde yapan bir ebeveyn (çoğunlukla anne ya da ikame anne) vardır. Diğer taraftan ise hissiz, ilgisiz, söze dökülemeyen bir o kadar da alakasız, duygusuz, açık saldırgan bir ebeveyn görülür.⁸⁹

Horney narsistik yapının oluşmasını çevresel etkilere bağlar. Çocuğun kırıltma ve korkular nedeniyle çevresine yabancılaşarak olumlu duygusal ilişkilerinin zayıflamasına böylelikle sevme yetisini yitirmesine neden olduğunu ileri sürer.⁹⁰

Lowen, narsisizm nedenini kontrol için gücü elinde bulunduran ebeveynlerin çocuklarını yoğun şekilde aşağılamasına bağlamaktadır. Ebeveynler öfkelerini en iyi

⁸⁵ Heinz Kohut, **a.g.e.**, s. 81.

⁸⁶ İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 59.

⁸⁷ Heinz Kohut, **Kendiliğin Çözümlemesi**, s. 55-56.

⁸⁸ Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 19.

⁸⁹ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 205; İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 49.

⁹⁰ Karen Horney, **a.g.e.**, s. 65-66.

yönetecekleri nesnelerin kendi çocukları görmelerinden güçsüzlük hislerini çocuklarına otoriter bir şekilde davranarak ortaya koyarlar. Çoğunlukla anne-babanın tahayyülündeki bir imgeden dolayı çocuğu biçimlendirme çabasına yönelik çocuğun itirazı, anne-baba ile çocuk arasındaki mücadelenin sebebidir.⁹¹ Ayrıca ebeveynler kendi çocukluklarında hissettikleri ve bilinçaltında yaşadıkları eziklikleri telafi edebilmek için çocukları üzerinden, üstün olma arzusunu tatmin etmeye çalışır. Üstün olma durumunu elde etmek için çocuklarının özel, sıra dışı biri olması için belirgin bir şekilde çaba sarf ederler. Burada kişinin kendini özel hissetme durumu bedensel değil zihinsel bir yapının ürünüdür. Başka bir ifadeyle hissetmekten çok inanma ya da düşünme sorunu vardır. Kendini özel hisseden kişi bunu bedensel eksene yöneltir. Gerçekte ise özel olma imgesi ve bununla ilişkilendirilen durumlar sanaldır ve imgesi gerçek bir üstünlük bulunamaz. Hakiki yetenekler kişinin imgesi üzerinden değil içsel varoluşuyla, başka bir deyişle insanlığı ile var olur.⁹²

Twenge, öz saygıyı geliştirmek amacıyla hazırlanan okul programlarının narsisizmi körüklediğinden bahsetmektedir. Gerçekte öz saygı, diğer insanlarla kurulan yoğun ilişkiden beslenirken narsisizm özel ve diğer insanlardan önemli olduğu inancından ortaya çıkmaktadır.⁹³ Anne-babaların, çocuklara hak etmedikleri methiyeler (prenseler, süper model) sunmaları, otoriteyi çocuklara bırakmaları yani anne-baba tutumlarındaki köklü değişimler narsisizmi ortaya çıkmaktadır. Günümüzde hayranlık ve olumlu duygular büyük bir değer haline gelmesi ve çocuğun ihtiyaçlarının büyük ölçüde ilk sırayı işgal etmesi narsisizmin altında yatan diğer bir nedendir. Ayrıca, anneleri hem sıcak hem de çocuklarını her daim kontrol eden helikopter anne modeli de narsisizmin ortaya çıkmasında etkilidir.⁹⁴ Twenge ve Campbell'e göre narsisizmin ortaya çıkmasının diğer önemli bir sebebi de, yüksek reytingli programların -realite şovların- narsisizmin birer vitrini olarak maddeci, kendini beğenmiş ve antisosyal davranışları normal göstermesidir.⁹⁵

⁹¹ Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 98-100.

⁹² Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 126-127.

⁹³ Jean M. Twenge, **"Ben" Nesli**, Çev. Esra Öztürk, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013, s. 99.

⁹⁴ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 113-122.

⁹⁵ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 136.

Masterson, narsisizmi gelişimsel duraklama olarak görüp annenin o dönemin coşkusunu yaşayan çocuğa bir türlü aynalama yapamamasından bahseder.⁹⁶

Gençtan'a göre narsisimin meydana gelişinde yaşamın ilk dönemlerinde anne-çocuk ilişkilerinde ortaya çıkan ve devam eden annenin stresli ve olumsuz tutumlarının, çocukta "ben" varlığının yanında "o" ya da "onlar" kavramını oluşturmadiğundan bahseder. Böylelikle çocuğun duygusal gereksinimlerinin doyurulmaması ya da tam aksine aşırı doyurulmasıyla kendi benliğinin hatlarını çizememesine sebep olmaktadır. Yetişkin olduğunda ise empati yapamayan, sadece kendi ihtiyaçlarına odaklanan "ben" ve "o" bağlantısı yerine "ben" ve "o" görüntüsünde ama gerçekte "ben" ve "ben" çizgisinde bir insan olarak hayatını devam ettirir. Gençtan'a göre "ben" ve "ben" ilişkisi, maskelenmiş bir yalnızlığın ifadesi olarak narsisizmin kendisidir.⁹⁷

Volkan ve Ast, narsisizm nedeni olarak annenin eşduyum noksanlığını belirleyici görmekle beraber anne-çocuk ilişkisindeki eksikliklerin çocukta *nesne ilişkileri çatışmasına* sebep olduğunu açıklar. Nesne ilişkileri çatışması, çocuğun bütünleşmiş (integre) ve koherent kendilik ve nesne tasarımlarını oluştururken hissettiği korku ve gerginliklerdir. Volkan ve Ast erken dönemde aldığı darbelerin çocuğun bütünleşmiş, koherent kendilik, nesne tasarımlarını oluşturamayıp bundan dolayı nesne ilişkileri çatışmalarına kapı araladığından bahseder.⁹⁸

Young ve diğerleri, narsisist kişilik bozukluğunu çocukluk ortamında yaşanan dört etkene bağlar. Birincisi yalnızlık ve izolasyon etkeni: Çocuk önemli ölçüde sevilmemiş ve duygusal yoksunluğa maruz kalmıştır. İkincisi yetersiz sınırlar: Narsisist bozukluk çocukluk döneminde gerekli sınır verilmemiş, olumsuz davranışlarına göz yumulmuş ve öfke krizlerinde yatıştırılmamıştır. Üçüncüsü kullanılıyor ya da yönlendiriliyor olmanın geçmişi: Bu etkende ebeveynlerin giderilmemiş ihtiyaçları yetersizlik duyguları aşırı bir savunma mekanizmasına dönüşür. Bu kişiler ilgi, övgü, beğeni almış fakat öpülmemiş, dokunulmamış, kucaklanmamışlardır. Sıra dışı ve ortalamanın üstünde çaba ortaya koyduklarında ilgi görmüşlerdir ki bu da onların kullanıldıklarını gösterir. Dördüncü: Koşullu

⁹⁶ James F. Masterson, **Kendilik Bozukluklarının Psikoterapisi**, s. 186.

⁹⁷ Engin Geçtan, **İnsan Olmak**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 116-117.

⁹⁸ Vamık D. Volkan, Gabriele Ast, **a.g.e**, s. 147-148.

onaylanma etkeni: Bu kişilere çocukluklarında ebeveynleri tarafından ancak özel çabalar ortaya koyduklarında sevgi ve onaylanma verilmiştir. Çocuk ebeveynin onayını kazanma ve mükemmel olma çabasına girer.⁹⁹

1.2.4. Narsisizmin Tipleri

Literatürde narsisizm normal narsisizm ve patolojik narsisizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Araştırmacılar bu ayrımın kolay yapılamadığından bahseder. Genel anlamda insanın kendini sevmesi normal kabul edilirken bu kendini sevmeye durumunun abartıldığında patolojik yöne doğru gittiği vurgulanır. Fakat ayrımın kriterlerini ortaya koymak her zaman kolay değildir.

1.2.4.1. Normal Narsisizm

Freud, kişinin kendini önemsemesi, bir kişinin sahip olduğu ve başardığı her şeyin kişide tüm güçlülük duygularının artmasını sağladığından bahsetmektedir.¹⁰⁰

Fromm, normal narsisizmi, ortalama insanın kendi bedenine yönelik bakışı bağlamında ele alır. Birçok birey kendi bedenini, yüzünü, şeklini beğenir. Vücudunu daha yakışıklı dahi olsa bir başkasının bedeni ile değiştirmek istemez.¹⁰¹ Narsisizm, cinsel arzu ve yaşam arzusu ile kıyaslanabilen güçlü bir olgudur. Her kişide mutlaka narsisist bir tohum vardır. Kişinin biyolojik olarak yaşam mücadelesini sürdürmesi ancak kendini başkalarından daha büyük öneme sahip olması ile sağlayabilir.¹⁰² Fromm narsisizmi insanın mücadeleci ve yaratıcı yönlerini geliştirdiğinden bahsederek narsisizmin günlük hayat için işlevsel olduğunu ileri sürer.

Narsistik ihtiyaçları insanın varlığının önemli bir unsuru olarak gören Kohut, bunların evrensel oluşunun altını çizmektedir. Her bireyde şu ya da bu biçimde narsisist ihtiyaçlar vardır. Bu bakış açısıyla Kohut, narsisizme olumlu bir yaklaşım getirmiştir.¹⁰³ Kohut kendilik nesnesi üzerinden narsisizmi ele almaktadır. Ona göre,

⁹⁹ Jeffrey E. Young, J. S. Klosko, M. E. Weishaar, **Şema Terapi**, Çev. Tuğrul Veli Soylu, Litera Yayınları, İstanbul, 2009, s. 538-541.

¹⁰⁰ Sigmund Freud, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰¹ Erich Fromm, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, s. 66.

¹⁰² Erich Fromm, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, s. 71-77.

¹⁰³ Saffet Murat Tura, **a.g.e.**, s. 249.

ruhun kapalı bir yönü yoktur. İnsan sürekli olarak kendilik ortamına gereksinim duyar. İnsan doğumundan ölümüne kadar kendilik nesnesi düzleminde gidip gelir. Özetle fiziksel olarak yaşamak için oksijene ihtiyaç duyuyorsa, psikolojik olarak da yaşamak için kendilik nesnesine gereksinim hisseder.¹⁰⁴

Kernberg, kendiliğe libidinal yatırımı normal narsisizm olarak tanımlar. Kendilik birçok kendilik temsilinden ve bunlarla ilişkili duygulardan meydana gelen ruh içi bir yapıdan teşekkül eder. Kendilik temsilleri bireyin önemseydiği diğerleriyle gerçek ilişkilerinde ayrıca bu kişilerin iç temsilleriyle kendi algılayışını aksettiren duygusal-bilişsel bir yapıdır. Başka bir ifade ile normal narsisizmin kendiliğin ve iç ruhsal oluşumların bütünlüğü ile ilişkili bir yapıdır.¹⁰⁵

Volkan ve Ast'ın aktarımına göre Weigert, sağlıklı bir narsisizm döneme özgü dileklerin doyurulmasından oluşan öz saygı (self-esteem) ile ebeveyn ve diğer etkin kişilerin koruma ve yardımına olan güven arasındaki dengeden oluşmaktadır. Volkan ve Ast'a göre birey hayatla kolaylıkla mücadele edebilmesi için kendini ölçüyü kaçırmadan sevebilmeli ve yeterli bir kendilik değerine sahip olabilmeyi sağlayabilmelidir.¹⁰⁶

1.2.4.2. Patolojik Narsisizm

Patolojik narsisizm, “kişinin psikolojik varlığını tehdit eden güçlerden korumaya ayarlanmış bir kişilik organizasyonu” olarak tanımlanır.¹⁰⁷ Hepimiz bir yere kadar kendimize aşığız ve bu hususta diğerlerinin de bize aynı tavrı göstermesini bekleriz. Fakat patolojik narsisizmde benliğe duyulan ilgi ve verilen önem psikiyatrik tedaviyi gerektirecek ölçüde yoğundur. Bu kişiliklerin öne çıkan özellikleri gerçekte kendilerini sevmemeleri ve küçük görmeleridir.¹⁰⁸

Narsisist kişiliklerde patolojik büyülenmeci bir kendilik ve tüm içselleştirilmiş nesne ilişkilerinde önemli ölçüde sapmalar olduğunu gözlemleyen¹⁰⁹ Kernberg'e göre patolojik narsisizmin özellikleri şunlardır: Bu hastalar aşırı ölçüde kendileriyle

¹⁰⁴ Saffet Murat Tura, **a.g.e.**, s. 253.

¹⁰⁵ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 272-277.

¹⁰⁶ Vamık D. Volkan, Gabriele Ast, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰⁷ S. Rozenblatt, **a.g.t.**, s. 53.

¹⁰⁸ Cüneyt Evren, **Narsisizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7-8.

¹⁰⁹ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 190-191.

meşguldürler, yüzeysel bakıldığında pürüzsüz ve etkili bir sosyal uyum ortaya koymalarına rağmen yakın ilişkilerinde ciddi sapmalar gözlemlenir. Şiddetli hırs, büyüklenmeci fanteziler, aşağılık duygularına sahip olmalarının yanı sıra, dış hayranlık ve takdire abartılı bir önem atfederler. Özellikle sürekli parlaklık, zenginlik, güç ve güzellik için tatmin olma çabasıdadırlar.¹¹⁰

Narsisist kişiler, gerçek ve hayal arasındaki farkı anlama konusunda zorluk yaşarlar. Bu durumun sebebi kendilerini, hatalarını ve sınırları ile kabul edebilme becerisinden mahrum olmalarıdır. Kendini kabul edebilme ve sevebilme yeteneğinden yoksun olunca etrafındaki insanları gerçekçi bir biçimde kabul etme ve sevmeye hususunda zorluk yaşarlar. Başkalarını gerçekçi kabul edebilme konusunda güçlük çekmelerinin nedeni idealize ettikleri benlik imajlarını koruma ve ilgilerini sadece kendi görkemli benliklerini onaylatma çabalarından kaynaklanmaktadır.¹¹¹

Narsisistik kişilik bozukluğunda ayırt edici nitelik, yükselmiş narsisizmdir ki bu kişilerde grandiyözite, hırslı olma, beğenilme arzusu önemlidir. Kendilerini o kadar önemli görürler ki, çevresindekilerin ihtiyaçlarını göremezler ve onlara empati geliştiremezler.¹¹²

Son dönem yapılan araştırmalara baktığımızda patolojik narsisizmin büyüklenmeci narsisizm ve kırılmalı narsisizm olmak üzere iki boyuttan oluştuğu görülmektedir. Büyüklenmeci ve açık narsisizm, grandiyözite, saldırganlık, hak görme, sömürücülük, yüksek beklentiler, baskın olma, öfke, empati eksikliği ve düşmanca tutum özellikleri ile bağlantılıdır. Kırılmalı, örtük ve aşırı duyarlı narsisistler ise kaygı düzeyi yüksek, boşluk, utanç ve yetersizlik duyguları yoğun, eleştiriye, başarısızlığa ve olumsuzluğa aşırı duyarlı özelliklere sahip kişilerdir.¹¹³

Narsistik kişilik bozukluğu (NKB) ile narsisizmdeki kişilik özellikleri ile farklıdır. Narsisist olmak, tanısı konmuş psikiyatrik bozukluğun var olmasıyla ya da narsisizm patolojik durumunun olması aynı anlama gelmemektedir. NKB tanısına

¹¹⁰ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 286-287.

¹¹¹ Benjamin James Sadock and Virginia Alcott, Pedro Ruiz, **Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook Psychiatry**, Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia, 2000, s. 582. (Akt. Neşe Gülmez, a.g.t., s. 24.)

¹¹² Abdülkadir Çevik, Birsan Ceyhan, "Nesne İlişkileri Kuramına Göre Narsisistik Kişilik Bozukluğu", **Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları**, C: 1, S: 3, 1996, s. 405.

¹¹³ Elif Üzümcü, "Büyüklenmeci ve Kırılmalı Narsisistik Kişilik Özellikleri ile İlişkili Faktörlerin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016, s. 9.

ancak eğitim almış, alanında uzman kişiler karar verebilmektedir. NKB narsistik kişilik kadar yaygın değildir. Çünkü narsistik kişilik de NKB kadar yoğun bir düzeyde ve klinik seyir olarak da anlamlı problemler içerisinde değildirler.¹¹⁴

Klinik psikolojisinde narsistik durumlarda artan bir ilginin oluşması ile Amerika Psikiyatri Birliği (APA) narsisizm kavramını tanısal sınıflandırmada yer vermiştir. APA'nın Ruhsal Bozukluğu Tanısal ve İstatiksel Elkitabı'nın (DSM-III, 1980) yeniden incelenmiş yorumu ile narsistik kişilik şu özelliklerle tanımlanır: Bu kişiler görkemli, gösterişli bir tarzda önemli ve eşsiz olma arzusu duyarlar. Güç, sınırsız başarı, güzellik, zekâ veya ideal aşk hayalleriyle meşguliyet içindedirler. Teşhircilik özelliklerinin yanında eleştiriye de kapalıdır. Çevrelerindeki insanların ilgisizliğine ve başarısızlığa tahammülsüzlük gösterirler. Herhangi bir sorumluluk kabul etmezler fakat özel imtiyaz beklerler ve bu özel imtiyazın kendilerinin en doğal hakları olduğunu iddia ederler. Kişiler arası ilişkilerde menfaatlerine göre davranırlar ve insanları kullanırlar. Kendilerini aşırı yüceltme ve değersizleştirme kutupları arasında gidip gelen ilişkiler içinde olup diğer insanlara eşduyumu göstermezler.¹¹⁵

DSM-V'de narsistik kişilik bozukluğu tanı ölçütleri¹¹⁶; aşağıda yer verdiğimiz maddelerden beş veya yukarısı olması ile belirli, erken kişilik dönemimde başlayarak ve farklı koşullar altında ortaya çıkan, üstünlük duygusu, beğenilme arzusu ve empati yoksunluğunun sürekli bir davranış örüntüsü göstermeleridir:

- Ben üstün biriyim düşüncesiyle büyüklenir. Başarılarını ve yeteneklerini sürekli abartır.
- Sürekli etrafında kendisine hayranlık duyacak insanların olmasını ister.
- Sonsuz bir şekilde başarıyı, gücü, güzelliği, büyük bir sevgiyi ve zekâyı ister.
- Kendini özel ve eşsiz görerek kendini üst bir yere konumlandırır ve sadece özel ve üstün diye gördüğü diğer kişilerle anlaşabileceğini inanır. Bu durum nedeniyle sadece bu kişilerle ilişki kurması gerektiğini düşünür.

¹¹⁴ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, a.g.e., s. 49.

¹¹⁵ Kürşat Timuroğlu, Ö.F. İşcan, "İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi", **İktisat ve İdari Bilimler Dergisi**, Erzurum, C: 22, S: 2, 2008. s. 242.

¹¹⁶ Amerikan Psikiyatri Birliği, **DSM-V Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı**, Çev. Ertuğrul Köroğlu, Ankara, Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık, 2014, s. 333-334.

- Etrafındaki kişilerden imtiyazlı davranışlar bekler. Kendisinin bu imtiyazlara en doğal hak sahibi olduğunu düşünür.
- Etrafındaki insanlardan bir menfaat göreceksen onlara yönelir. Kendi çıkarı için başkalarını kullanır.
- Etrafındaki kişilere empati duymaz. Onların duygu, istek ve ihtiyaçları kendisi için önemli değildir. Diğer insanlara karşı oldukça duyarsızdır.
- Kıskanç bir yapısı vardır. Her şeyin en iyisi, en güzeli, en zekisi kendisi olsun ister. Kendisi kıskançtır ama o, etrafındaki insanların kendisini kıskandığını düşünür.
- Diğer insanlara saygısız ve kendini beğenmiş tavırları üst seviyededir. En küçük eleştiriye kapalıdır. Eleştirildiğinde küçük düşürüleceği endişesi nedeniyle çok sert tepki verir.

1.2.5. Narsisizmin Boyutları

Atay'ın aktarımına göre, Raskin ve Terry narsisizm ile ilgili birçok araştırmadan elde ettikleri sonuçlardan yola çıkarak narsisizmin boyutları hususunda şu kişilik özelliklerini açıklarlar:¹¹⁷

- Otorite boyutu: Özgüven, liderlik, iddialılık, hâkimiyet ve kritiklik kişilik özelliklerine sahiptir.
- Teşhircilik boyutu: Dürtüleri kontrol edememe, gösteriş merakı, dışa dönüklük ve heyecan arama çabaları ön plana çıkar.
- Kendine yeterlilik boyutu: Bağımsızlık, özgüven, iddialılık ve başarılı olma çabaları çok fazladır.
- Sömürücülük boyutu: Başkalarına karşı ilgi duymama, başkalarına karşı hoşgörü eksikliği, isyankârlık, düşmanlık ve uyumsuzluk gösterirler.
- Üstünlük boyutu: Narsisistik ego şişkinliği, statü kapasitesi, özgüven ve sosyal durumlarına aşırı önem verirler.

¹¹⁷ Salim Atay, **Çalışan Narsist**, Namar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32-33.

- Kendini beğenme boyutu: Fiziksel görüntüsü ile kendini çekici olduğunu düşünür. Ayrıca diğerlerinin de böyle düşündüğüne inanırlar.
- Hak iddia etme boyutu: Güç ihtiyacı duyma, diğer insanlara karşı baskınlık, kabalık, düşmanlık gösterme, öz kontrol, başkalarına karşı tolerans eksikliği gösterme ve hırslı olmalarıdır.

1.2.5.1. Otorite

Otorite “normlar uyarınca kazanılan ve insanlar tarafından zorlayıcı değil, genellikle meşru olarak kabul edilen güç; başkalarını etkileyecek kararlar alma ve uygulama yetisi, bu gücü veya yetkiyi elinde bulunduran kişi” olarak tanımlanmaktadır. Otoriter kişi ise müsaahasız, kurallara sert bir bağlılık, yanındakilere ayrıcalık gösterip karşısındakilere ön yargılı olan, tahakkümcü, belirsizliğe tahammülsüz, katı ve stereotipik yaklaşım sergileyen kişidir.¹¹⁸

Bir kişinin otoriteye sahip olması ile otoriter olması aynı şey değildir. Akılcı otorite insana güvenir. Onu destekler ve yetki şeklinde kendini gösterir. Akıldışı otorite ise iktidara sahip olmayı, kendi kontrolünde olan kişileri sömürmeyi amaç edinir.¹¹⁹

Narsisist kişiliğin en ayırt edici özelliği, sosyal ilişkileri daha iyi bir şekilde itki kontrolü, kuvvetli ve sahte yüceltme imkânına sahip olmasıdır. Bu kişilerin büyüklük ve etrafındaki insanların beğenilerini elde etmelerine imkân sağlayacak alanlarda aktif, tutarlı ve oldukça yaratıcı özellikleri vardır. Bu kişiler önemli endüstri, akademik ve sanat alanlarında lider ve üretken bir pozisyonda görülebilmelerine karşın dikkatle incelendiğinde çalışmalarındaki dışa yansıyan parıltılarının aksine bir yüzeysellik gözlemlenir. Büyük ölçüde umut vadeden bu dahiler ilerleyen zamanlarda banel olmalarıyla da insanları şaşırtır.¹²⁰

Narsisist kişiliğin otoriter yönü diğer insanlar üzerinde güce sahip olma ve başarı duyma durumunun bir tezahürüdür. Otorite boyutu gelişmiş narsisistlerin

¹¹⁸ Selçuk Budak, **a.g.e.**, s. 557.

¹¹⁹ Erich Fromm, **Sahip Olmak ya da Olmak**, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 77-78.

¹²⁰ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 199-201.

sosyal ilişkilerine daha yakından bakıldığında bu kişilerin kendilerinden daha iyi konumdakilerle etkileşimlerinde daha az düşmanca tavır sergiledikleri gözlemlenir. Kendilerinden daha aşağı konumdakilerle etkileşimlerinde ise daha fazla öfkeli halleri vardır. Araştırmacılar bu farklı tutumun sebebini, otoriter narsisistlerin daha iyi konumdakileri gördüklerinde, kendilerinin de bu seviyeye ulaşabileceklerini idealize ederek olumlu bir tavır geliştirmelerine bağlar. Aynı zamanda bu kişiler bulundukları tüm alanlarda otoritelerinin fark edip kabullenilmesini umarlar. Bu durumu sağlamak için insanları etkilemek isterler. Ayrıca farklı sosyal durumlara uyumlarını sağlayacak sosyal becerilerini etkili bir şekilde kullanırlar.¹²¹

Narsisist kişilikler etrafındaki kişilere gereksinim duysalar bile onlardan yardım talep etmezler. Çünkü onlara göre yardımın kabul edilmesi, incinebilirlik durumu ile karşı karşıya kalacakları anlamına gelmektedir. Aynı şekilde çaresiz olmak ve ihtiyaç sahibi olmak kendi üzerinde bir başkasının kontrollünü kabulleneceği anlamına geldiğini düşünürler. Narsisistler, ihtiyaç içinde olduklarında güce sahip olmaya çalışırlar. Örneğin çok zengin olmaya çalışır. Böylelikle insanlar tarafından reddedilme ve baştan çıkarılma kaygısını yaşamadan kendisinin insanları yönetebileceğini düşünür. Elinde bulundurduğu güç başkalarının ilgisini çeker. Narsisist birey elindeki gücü ile diğer insanlarla daha rahat ilişkiye girerek kendini güvende hisseder.¹²²

İnsanlarla ilişkilerinde güçlü taraf olmak arzusu içindedirler. Kendilerinin özel ve üstün olduklarına inandıkları için çevrelerinden imtiyazlı yaklaşım beklerler. İlişkilerinde her zaman ve her durumda gizli bir ajandaları vardır. Dışarıdan bakıldığında arkadaşça, samimi görünseler de bu imajlarının nedeni büyüklenmeci benliklerini güçlendirecek narsisistik tepkiler elde etme çabasının ürünüdür.¹²³

1.2.5.2. Teşhircilik

Sürekli ilgi odağı olmaya, dikkatleri kendi üzerine çekmeye yönelik genel bir eğilime teşhircilik denir.¹²⁴ Narsisizmin teşhircilik boyutunda gösteriş meraklılığı,

¹²¹ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 33-36.

¹²² Alexander Lowen, **a.g.e.**, s. 118.

¹²³ Hakan Kızıltan, **a.g.m.**, s. 13.

¹²⁴ Selçuk Budak, **a.g.e.**, s. 745.

dışa dönük heyecan peşinde olma ve dürtülerini kontrol etmekte zorlanma özellikleri ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda bu kişilerin kendisine aşırı derecede güvenen, iddialı tavırlar sergileyen ve kendisine aşırı hoşgörölü olurken bir taraftan da etrafındakilere karşı kaba ve saygısız davranışlar ortaya koydukları görölür. Narsistik kişilikte, sınırsız güç, başarı, güzellik, aşırı şekilde kendine ilgi, biricikliğine aşırı vurgu ve asla incitilemez olduğu düşüncesi teşhirciliğe yönelmenin altındaki sebeplerdir. Bu eğilimin ileri boyutunda kişi gerçeklik olgusundan kopuktur. Örnek olarak, çevresindekileri uygun ölçütlerle değerlendirirken, kendisini sürekli pozitif bilgilerle değerlendirir.¹²⁵

Narsisist kişi, kendine yoğun ilgisi ile birlikte fiziksel görüntüsüne önem atfederek çekiciliğini güçlendirirken bu durumu bir eğlence unsuru haline getirir.¹²⁶ Narsisist bireyler imajın her şey olduğunu düşünürler. Çünkü bu durum onlara kendilik değerlerini korumak için bir zırh görevi görür. Onların en temel kaygıları imajlarını korumak ve kontrol etmektir. Bu yüzden kendilerini sürekli bir şekilde sahnede algılarlar.¹²⁷

Narsisistler başarılarıyla sürekli övünürler, diyaloglar esnasında konuyu devamlı kendilerine getirirler, ön plana çıkmak için farklı yollar dener, abartılı el kol hareketleri yaparlar. Fiziksel görünümlerine odaklanırlar, statü işareti olan maddi varlıklara önem verirler, kendilerine hayran bir kitlenin çevrelerinde olması için çaba sarf ederler. Twenge ve Campbell narsisistlerin kendine hayranlık duymaya çok önem verdiklerini belirtir ki bunun için öz düzenleme stratejileri geliştirdiklerinden bahseder. Narsisist, yaşamını ve insan ilişkilerini azami ölçüde artıracak şekilde uğraş içindedir. Bunu başardığında itibar ve gurur hissederken başaramadığında ise öfke patlaması yaşar.¹²⁸

Narsistik karakterler, büyük ego imgesine sahiptirler. Onlar en iyi, en çekici, en mükemmel biri olmaya ciddi bir açlık hissederler.¹²⁹ Narsisistler dış

¹²⁵ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹²⁶ Ayşegöl Yaraman, **Toplumsal Değişme ve Kişilik Özellikleri**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 88

¹²⁷ Aaron T. Beck, **Kişilik Bozukluklarının Bilişsel Terapisi**, İstanbul, Litera Yayınları, 2008, s. 380.

¹²⁸ Jean M.Twenge, W.Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 45.

¹²⁹ Alexsander Lowen, **a.g.e.**, s. 30-31.

dünyaya yoğunlaştıkları için iç dünyalarındaki farkındalığı azaltırlar. Başka bir ifade ile narsisistler içsel zenginliklerini dış dünya için feda etmiş kişilerdir.¹³⁰

Narsist kişinin teşhirciliğe yönelmesinde bir diğer sebep şudur: Kendisini üstün niteliklerinden dolayı mükemmel hisseder, bu mükemmelliğini teşhirciliğiyle görünür kılar. Narsistik kişi bunu yapmadığı zaman değersizlik duygusuyla dolu olarak nesne ilişkisinin bilince çıkma tehlikesi yaşar. Büyüklenmeci benlik zayıfladığında özbenlik bu durumdan kaygı duyma krizine girmektedir. Bu sebeptendir ki narsist kişi daima büyüklenmeci yönünü besleyecek çabaların içine girer.¹³¹ Volkan ve Ast'a göre narsisist, bedenini mükemmel ve zedelenmez olarak değerlendirir.¹³²

1.2.5.3.Sömürücülük

Sömürücü tip, “başkalarından alacağı şeyleri kendisine armağan etmelerini bekleyecek yerde, onlardan zorla ya da hileyle almak isteyen” kişilerdir. Bu kişiler sadece ellerinden bir şeyler alabilecekleri kişilere yönelirler ve her türlü faaliyeti değerlendirirler. Bu kişilerin argümanları şudur: “En tatlı olan meyveler çalınmış olanlardır.” Açık ve gizli bir biçimde sömürü objesi olan kimseleri severler ve tümünden sömürdükleri bu kimselerden güç devşirirler. Etrafındaki kişiler kendisi için bir sömürü nesnesidir. Bu kişileri kendi menfaatlerine göre kullanma arzusunda olup çevrelerine şüpheli, küçümseyici bir tutumla alaycı tavırlar içindedirler. Ayrıca diğer insanlara karşı haset ve kıskançlık tutumları sergilerler. Yalnızca başkalarından alabilecekleri şeylerden tatmin oldukları için, diğer insanların sahip olduğu şeyleri abartıp, kendilerinin sahip oldukları şeyleri ise küçümserler.¹³³

Atay, narsisist kişilerde sömürücü eğilimlerin erken çocukluk evresinde oluştuğunu belirtir. Bebekliğin on-on dört aylık evresinde, annenin yüzünde beliren, bir üzüntü ifadesi, bebek tarafından fark edilir ve çocukta endişeye sebep olur. Çocuk bu şekilde empati kurmayı öğrenir. Empatinin gelişimi anne-babanın empatik tavırları sayesinde, çocuk annesinden ayrı bir varlık olduğunu kavrar. Empati

¹³⁰ Alexsander Lowen, **a.g.e.**, s. 199.

¹³¹ Hakan Kızıltan, **a.g.m.**, s. 30.

¹³² Vamık Volkan ve Gabriele Ast, **a.g.e.**, s. 51.

¹³³ Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994, s. 84-86.

duyguları gelişmediğinde çocuk bir-iki yaşlarına saplanıp kalır. Narsisist kişi çevresindekileri ayrı varlıklar olarak göremediğinden kendi benliğinin birer türevi olarak görür. Böylelikle sosyal ilişkilerinde sömürücü tutum içinde bir kişilik geliştirir. Bu kişilerin öne çıkan vasfı başkalarının duygularını ve ihtiyaçlarını yok sayarak onlardan fayda sağlamalarıdır. Narsisist bireyler her ne kadar kendine güvenen karizmatik, ikna kabiliyetine sahip kişiler olduklarını düşünseler de gerçekte bu durum böyle değildir ve kendi güvensizliklerini bertaraf etmek için diğer insanları küçük düşürerek, sömürerek kendilerine güvenli bir liman inşa ederler.¹³⁴

Narsisist kişilerin başkalarına bağımlı olup bu bağımlılıklarından kaynaklanan çok kırılgan ve kıskanç bir yapıları vardır. Narsistlerin bilinçaltında kendilerinde olmayan, sevme ve verici olabilme becerisine sahip kişilere karşı yoğun bir kıskançlık hissederler. İlişkilerinde sömürücülük ve çıkarıcılık ön planda olmakla beraber, kişiliklerini çekici ve paylaşımcı bir formda sergilerler.¹³⁵

Kernberg'e göre narsisist kişiler suçluluk duygusu hissetmeden çevresindekileri kontrol etme, onlara sahip olma ve sömürme hakkını kendilerinde bulurlar. Bunu yapabilmek için ikiye bölünmüş tutum sergilemekten de kaçınmazlar.¹³⁶

Narsistlerin insan ilişkilerinde, limonu sıkıp sonra kalanı atıyormuş gibi bir yaklaşım içindedirler. Kernberg'e göre bu kişiler başkalarını küçümseyebilir, başkalarına saldırabilir, sömürebilir ve kendilerine boyun eğmeye zorlayabilir. Narsistler, bir kahramana ya da çok başarılı bir kişiye hayranlık duygusu içerisindeyken. Bu kişilere bağımlıymış gibi görünseler de aslında kendilerini onların bir uzantısı olarak değerlendirirler. Hayranlık duydukları kişi onları reddederse nefret ve korku hisleri ile tapındıkları kişileri değersizleştirerek reaksiyon gösterirler. Ya da çok yoğun olarak beğendikleri kişi tahtan indirilirse hemen ondan vazgeçebilirler. Özetle, bu kişilerin hayranlık duydukları kişiyle gerçek bir ilişkilerinden bahsedilemeyeceği gibi onları narsisist bir şekilde de sömürürler.¹³⁷

Volkan ve Ast, narsisistik kişilerin ilgilerinin tamamen kendilerine dönük olduğunu belirtir. Fakat bu durumun onların yoğun insanı ilişkiler yaşamasına engel olmadığını söyler. Narsisist kişiler adeta cam fanuslarında çevresindeki insanların

¹³⁴ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 41-43.

¹³⁵ Cüneyt Evren, **a.g.e.**, s. 77; İrem Anlı, **a.g.e.**, s. 50.

¹³⁶ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 30-31.

¹³⁷ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 204-206.

kendilerine hayranlık duyup duymadığını takip ederler. Onlardan aldıkları takdire göre onlara karşılık verirler.¹³⁸

Narsisist kişi her şeye hakkı olduğunu düşünüp, ideallerini ve ilişkilerini menfaatine uygun bir şekilde kanalize eder. Kriegman, narsisist kişilerin “Dünya benim yaşamımı sürdürmemden sorumludur. Yaptığım her şey onaylanmalı, iyi bulunmalıdır. İstediğim her şeyi yapabilirim. Bana hizmet edilmelidir.” şeklinde bir yaklaşıma sahip olduklarını ifade eder.¹³⁹

Narsisistler çevrelerindeki insanları kullanarak narsisistik ana imgesini besleyecek bir nesneye dönüştürmek isterler. Gerçek bir ilişki yaşayamamalarının nedeni ise, alt zemindeki boşluk, öfke ve depresyonun gün yüzüne çıkmasıdır. Bu durum nedeniyle sadece merkezi bir konumdayken insanlarla ilişkiye girerler. Kendileri çekim merkezinden olmaktan çıktığında o ortamdan soğurlar. Onlar için bir ilişkiye önem vermek yaralanmış kendiliklerinin ortaya çıkma tehlikesini beraberinde getirir.¹⁴⁰

Gençtan’a göre narsisistler sözde, insanlarla ilişki içerisindeyler. Fakat bu gerçek bir ilişkiden farklılık arz eder. Çünkü gerçek bir ilişkide sorumluluk vardır ve insanları oldukları gibi anlama ve doğru davranmayı gerekli kılmaktadır. Hatta daha ileri bir boyut olarak da ilişkiyi zenginleştirmek önemlidir. Fakat narsisist kişiler insanları ancak ihtiyaçları için önemserler. Narsisist kişi verse de bu durum çıkarı içindir; yani almak için verir.¹⁴¹

1.2.5.4. Hak İddia Etme

Narsisist bireyler toplumsal statü, fiziksel görünüm, zekâ ve yaratıcılıkta nesnel verilere göre herkes gibi oldukları halde diğer insanlardan daha iyi olduklarını iddia ederler.¹⁴²

Narsisistler her zaman kendilerinin özel bir konumda olduklarına inandıklarından buna uygun bir şekilde çevrelerinden dönüt beklerler. Örneğin her

¹³⁸ Vamık Volkan ve Gabriele Ast, **a.g.e.**, s. 47.

¹³⁹ Vamık Volkan ve Gabriele Ast, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁴⁰ Saffet Murat Tura, **a.g.e.**, s. 312.

¹⁴¹ Engin Geçtan, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁴² Jean M.Twenge, W.Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 44.

arzularının karşılık bulmasını isteyip bu gerçekleşmediği takdirde öfkelenirler. Kendi öncelikleri elzem olduğu için asla sıraya geçmek istemezler. Çevresindekilerin onların “çok önemli” işlerine mutlaka yardımcı olmaları ve kendilerine saygı göstermeleri gerektiğine inanırlar. Bu ve benzeri hak iddialarında bulunmalarının yanında bir de diğer insanlara ilgisiz tavırları birleşince sömürme eğilimleri de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca törenle karşılanmak ve kendi sahip olduklarına imrenilmesini beklemek narsisist kişilerin genel tavrıdır.¹⁴³

Beck’e göre, narsisist kişiler, üstünlüğün güçlü bir kanıtı olarak gücü önemli görürler. “Eğer yeterince güçlüysem, tamamen kendime güvenli ve şüphelerden arınmış olabilirim” genel tutumlarıdır. Sınırları değiştirerek, tek taraflı kararlar alarak, çevresindekileri kontrol ederek güçlerini ortaya koymaya çalışırlar.¹⁴⁴

Hak iddia etme diğer insanları sömürme, sahip olma ve empati duymama durumuyla ilişkilidir. Hak iddia eden narsisist kişi her şeyden bir kar elde etmeye çalışır. Kendini göstermek, başarısıyla, becerileriyle çevre üzerinde bir etki uyandırma arzusu bu kişiler için güçlü bir duygudur. Başkaları için var olan kurallar bu kişiler için söz konusu değildir. Çünkü kendilerinin özel olduğunu iddia ederler. Narsistler eksiklik duygusunu kontrol altına almanın bir yolu olarak, hak iddia etme duygusunu önemserler ve ayrıcalıklı davranışları hak ettiklerini düşünürler. Yetersizlik ve güvensizliklerini denetlemek için, kendi önemlerini abartma yolunu seçerler.¹⁴⁵

Narsisistler açısından kontrol ve güç kendilerini olası bir aşağılanmadan koruyan bir işleve sahiptir. Öncelikle onları başkaları önünde zayıf kılabilen duygularını inkâr ederek kendilerini kontrol ederler. Ancak kendilerini içinde buldukları durumları da kontrol etmek zorunda kalırlar, başka bir insanın onlar üzerinde güç kullanma olasılığının bulunmadığından emin olmak zorundadırlar. Güç ve kontrol aynı paranın iki yüzüdür. İkisi birlikte, kişiyi incinebilir ve güçsüz hissetmekten korur, olası bir aşağılanmayı engellerler.¹⁴⁶

Narsisist kişiler çevresindeki insanların başarılarını ve sahip olduklarını çok görürken başarı, beğeni ve ayrıcalıklı durumların sadece kendilerinin hakkı

¹⁴³ Ertuğrul Köroğlu, **Klinik Psikiyatri**, HYB Yayınları, Ankara, 2015, s. 486.

¹⁴⁴ Aaron T. Beck, **a.g.e.**, s. 378.

¹⁴⁵ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹⁴⁶ Alexsander Lowen, **a.g.e.**, s. 95.

olduklarını düşünürler. Ayrıca başkaları başarı ve değer görmüş ise bu durumu küçümserler. Kendini üstün gören yaklaşımları onları tepeden bakan aşağılayıcı bir konuma itmektedir.¹⁴⁷

1.2.5.5. Kendine Yeterlilik

Volkan, cam fanus düşlemi kavramı üzerinden narsisist kişiliği ele alır. Kişi, yalnız ama şanslı bir biçimde çevresini geçirmen olmayan bir şeyle bir yerde olduğunu düşlemektedir. Narsisist kişilerde bu düşlem sürekli kendini belli etmektedir. Volkan'a göre bu cam fanusun içinde kişi kendisinin varolmadığı dış dünyayı görerek tümgüçlülük ve yeterlilik duygunu güçlendirmektedir.¹⁴⁸

Narsisistler kendilerini eşsiz ve büyük olarak gördüklerinden kendilerinin her şeye gücünün yeteceğini düşünürler ve diğer insanlardan daha iyiymiş gibi davranışta bulunurlar.¹⁴⁹

Davinson ve Neale, narsisistik kişiliğin, kendinin önemli olduğu duygusuna ve sınırsız başarı hayallerine sahip olsa bile gerçekte bu niteliklerin çok kırılgan bir kendilik değerini maskeleydiğini belirtmektedir.¹⁵⁰

Narsisistler, bir taraftan kendine yeterlilik iddialarına rağmen, sürekli bir şekilde dışarıdan onaylanma, hayranlık duyulmayı isteme ve içsel olarak kendilerini güvende hissetmeye ihtiyaç duyarlar. Kişinin sevilme konusunda dış kaynaklara karşı bilinçsizce duyduğu bağımlılık aslında kayda değer bir kırılganlığı temsil etmektedir. Bu duruma katlanamayan kişi, narsisistik savunma mekanizmalarıyla kendine yeterli olduğuna ilişkin bir yanılsama yaratır.¹⁵¹

Kendine yeterlilik arzusu ve bağımlılık ihtiyacına karşı kendilerini korumak isteyen narsisistler sürekli bir çaba içindedirler. Bu durumu ödünlemek için katı bir gurur, güçlü ve kendini yeterli görme, istediği şeyi ifade edememe ve zayıf duruma düşme davranış biçimleri ile ortaya çıkmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁷ Ertuğrul Köroğlu, **a.g.e.**, s. 486.

¹⁴⁸ Vamık Volkan ve Gabriele Ast, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴⁹ Vamık Volkan, **a.g.e.**, s. 283.

¹⁵⁰ G. C. Davison, J. M. Neale, **a.g.e.**, s. 353.

¹⁵¹ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁵² Hakan Kızıltan, **a.g.m.**, s. 14.

1.2.5.6.Üstünlük

Narsisist kişi ‘ben olağanüstü ve özel bir kişiyim’ ya da ‘ben diğerlerinden üstünüm’ şeklinde bir tutum ortaya koyarak üstünlüğünü ifade eder.¹⁵³ Kendilerinin üstün, özel ya da eşsiz kişiler olduklarını düşünürler sadece kendileri buna inanmakla da kalmazlar etrafındaki kişilerin de kendilerini öyle görmesini isterler. Ayrıca sınırsız başarı, güç, zeka, güzellik ve yüce bir sevgi fantezileriyle meşgul olurlarken diğer taraftan da kendilerini ünlü ya da ayrıcalıklı kişilerle sürekli mukayese ederler.¹⁵⁴

Erich Fromm *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı* adlı eserinde narsistlerin kolayca kendilerini ele verdiklerinden bahseder. Bu kişileri anlattığı bir fıkra üzerinden şöyle resmeder: Bir yazar arkadaşıyla karşılaşır. Ona uzun süre kendinden bahsettikten sonra “Şimdiye kadar kendimden söz ettim. Şimdi de senden söz edelim. Son kitabımı nasıl buldun?” diye sorar. Bu kişi kendine takılıp kalan, kendi yansımalarının dışında dış dünyaya ilgi göstermeyen insan tipidir. Yardımsever ve nezaketli davranışlar bile bu durumun arka planında kendilerini bu rolde görmek istemeleri yer alır, kendilerine hayranlık uyandırmak için büyük çaba ortaya koyarlar. Yardımda bulundukları kişinin durumu onlar için önemli değildir. Ayrıca bu kişiler önemsiz bir konudan bahsederken bile sanki önemli bir şeyden bahsetmişler gibi bir tutum içerisindedir. Eleştirilere karşı aşırı bir duyarlılık tutumu içindedirler. Narsisist kişiler alçak gönüllüğünün perdesi arkasına saklansa da dış dünyaya derinden bir ilgi yoksunluğu her zaman narsisizmde vardır.¹⁵⁵

Kernberg’in kuramında narsistik kişiliklerin belirgin vasıflarına baktığımızda üstünlük boyutunun belirgin bir şekilde altını çizildiğini görürüz. Ona göre narsistik kişi büyülenmeci ve aşırı bencil, çevresindeki insanlardan hayranlık duyma ve takdir elde etmeye çok istekli fakat çevresindekilere karşı dikkat çekici bir ilgi ve eşduyum eksikliği sergilemektedir.¹⁵⁶

¹⁵³ Aaron T. Beck, **a.g.e.**, s. 375.

¹⁵⁴ Ertuğrul Köroğlu, **a.g.e.**, s. 486; Orhan Öztürk, Aylin Uluşahin, **Ruh Hastalıkları ve Bozuklukları**, C: 2, Tuna Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 537.

¹⁵⁵ Erich Fromm, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁵⁶ Otto Kernberg, **a.g.e.**, s. 199-201.

Narsisistik kişilerde yoğun olarak var olan kıskançlıklarının sebebi kendilerini üstün görmeleridir. Çevrelerindeki insanları çok önemserler. Fakat onlardan en küçük yardım talebinden bulunamazlar. Çünkü yardım eden kişi üstün olacağından bu durumu kabullenmek istemezler.¹⁵⁷

Lowen'e göre narsist insanların önemli argümanları şunlardır:

1. Her şeyi bilirim.
2. Tapılacak biriyim.
3. Her şeyi yapabilirim.
4. Her yerden görünebilirim.

Bu aforizmalar tanrısal varlığın iddialarıdır. Narsistler kendilik imgelerinde kendilerini biraz Tanrı olarak görürler. Çevresindekiler de onların bu tavırlarını benimserler.¹⁵⁸ Narsist kişi başkalarını bir kenara iterek zamanının çoğunu kendini önemsemeye yoğunlaşan kişidir. Theodore I.Rubin "Narsist kendi dünyası haline gelir ve bütün dünyanın kendisi olduğuna inanır." der.¹⁵⁹

Masterson, narsistik kişiliği, şişmiş sahte kendilik (inflated false self) tabiriyle ifade eder. Şişmiş sahte kendilik, kişinin kendini aşırı ciddiye alması, büyüklenmecilik ve tüm güçlülüğe karşı altta yatan çifte depresyonuna karşı telafi durumudur. Ona göre, kendine değer vermeme ve güvensizlik duygusu şişmiş kendiliğin sebebidir. Ayrıca narsist yaşantı, kişinin biricikliği ve mükemmelliği üstüne inşa edilmiştir. Narsist kişilik sürekli şekilde çevrenin desteğine gereksinim duyar. Masterson'a göre şişmiş sahte kendilik gerçeklikten çok hayallerle meşguldür. Narsistik kişiler gerçeklikle mücadele etmek yerine kendi depresif duygularından kaçmak için büyüklenmeciliği güçlendirir. İnsanları kendilerinin biricikliğini, özel oluşunu ve mükemmeliyetini aksettiren nesneler olarak değerlendirir. Büyüklenmeciliğine izin verilmediğinden öfke ve depresyonun ortaya çıktığını belirtir.¹⁶⁰ Özetle narsistik kişi, büyüklenmeci kendilik temsili ile kendini daha üstün, gösterişçi, mükemmel, özel ve eşsiz olduğunu düşünen kişidir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Cüneyt Evren, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁵⁸ Alexsander Lowen, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁵⁹ Alexsander Lowen, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁶⁰ Saffet Murat Tura, **a.g.e.**, s. 311-312.

¹⁶¹ James F. Masterson, **Narsistik ve Bordline Kişilik Bozuklukları**, s. 27.

Narsisist kişi “ortalama” ya da “sıradan” bir insan olarak kendini görmek istemez. Çünkü o en büyük olmak mecburiyetindedir. Sıradan olmamak kendisi için o kadar önemlidir ki büyüklenemediğinde, olumsuz olsa bile kendini üzüntüde bir numara haline getirir. Narsisist kişiler ortalamaya uymayan şeylerle meşgul olduğunu belirtilmektedir.¹⁶²

1.2.6. Narsisizm ile İlgili Araştırmalar

Literatüre baktığımızda narsisizm hakkında birçok farklı alanda araştırmalar yapıldığını görmekteyiz. Narsisizm konusunu ele alan araştırmalar özellikle de son yıllarda hızla artmaktadır. Narsisizmle ilgili bazı araştırmalar şunlardır:

Kızıltan, 2000 yılında yaptığı araştırması yüksek lisans tezi ülkemizde narsisizmi ölçmeye yönelik uyarlanmış ilk çalışma olması açısından önemlidir. 1979 yılında Raskin ve Hall tarafından geliştirilen ölçek temel alınarak orijinal formundan Türkçeye çevrisi, geri-çeviri (back-translation) işlemi yapılarak Türkçe formuna ulaşılmıştır. Bu forma Narsisistik Kişilik Envanteri (NKE) ismi verilmiştir. Çeviri tamamlandıktan sonra NKE ve NKİ’nin dil eş değeriılığı çalışması için Boğaziçi Üniversitesi tercümanlık bölümünün 3. ve 4. sınıf otuz dört öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada NKE güvenilirlik çalışması içsel tutarlılık ve test-tekrar-test teknikleri yoluyla sağlanmıştır. NKE’nin içsel tutarlılığı Boğaziçi Üniversitesi 339 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bütün bu çalışmalara dayanarak 34 itemlik NPI’nın Türkçe formu dil eşdeğerliliğine sahip, güvenilirlik ve geçerliliği tespit edilmiştir.¹⁶³

Timuroğlu, 2005 yılında yaptığı çalışmasında, Erzurum ili içerisinde 50’den fazla işgören çalıştıran ve farklı iş alanlarında hizmette bulunan 21 işletmede, 105 üst düzey yönetici üzerinde narsisizm eğilimleri ve iş tatminleri arasında ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, yöneticilerin narsistik eğilimlere büyük ölçüde sahip olduğu görülmüştür. 105 yöneticinin 39 ifadeye vermiş oldukları, toplam 4095 cevabın, %70.47’si olumlu, %17.31’i olumsuz ve %12.22’si “kararsızım”

¹⁶² Vamık Volkan ve Ast, a.g.e, s. 50-51.

¹⁶³ Hakan Kızıltan, “Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Dil Formu Eşdeğerliliği, Güvenilirlik ve Geçerlilik”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

grubunda toplanmıştır. Araştırmanın sonucuna baktığımızda narsisizm ve iş tatmini boyutları arasında güçlü fakat ters yönde ilişkilerin bulunduğu ortaya konmuştur.¹⁶⁴

Atay, 2009 yılında Colimbiya Üniversitesinden Dr. Ames ve arkadaşları 2006 yılında NPI ölçeğini 16 soru olarak geliştirilen ölçeği dayanak alarak Türkçe formunu hazırlamıştır. Atay, envanterin dilsel ve kültürel eşdeğerliliğini sağlamış, gerekli güvenilirlik ve geçerlilik çalışmalarını yapmıştır. Bu ölçek orijinalinde olduğu gibi Türkçeye standardizasyonunda 16 soruluk “teşhircilik”, “üstünlük”, “otorite”, “hak iddia etme”, “kendine yeterlilik” ve “sömürücülük” olmak üzere 6 faktörden oluşmaktadır.¹⁶⁵

Gülmez 2009 yılında yaptığı “Narsistik Lider” adlı çalışmasında, 26 farklı sektördeki 171 yönetici üzerinde, liderlerin narsistik eğilimleri ile demografik özellikleri ve iş hayatındaki deneyimleri arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre kadın yöneticiler ile yaşları 25-59 arasındaki yöneticilerin daha çok hak iddia ettikleri ve teşhirci davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Ayrıca yöneticilerin sahip olduğu narsistik kişilik özelliklerin iş hayatındaki deneyimleri açısından değerlendirilmesi ise, 0-4 yıl arasında deneyime sahip yöneticilerin en çok hak iddia eden ve teşhirci davranışlar sergileyen grup olduğu, daha uzun süre iş deneyimi olan yöneticilerin ise daha az otorite kullandıkları görülmüştür.¹⁶⁶

Hamedoğlu, 2009 yılında yaptığı çalışmasında, Sakarya ili merkez ilçeleri liselerinde, 18 liseden 253’ü öğretmen ve 46 yönetici olmak üzere toplam 299 kişi örnekleme üzerinde, örgütsel narsisizm düzeyini ve liselerde örgütsel narsisizmin çeşitli değişkenlerle ilişkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucuna göre liselerde yönetici, öğretmen ve/veya öğrencilerini seçilerek alınması ile örgütsel narsisizm ilişkilidir. Yönetici, öğretmen ve/veya öğrencilerini seçerek alan liseler daha yüksek düzeyde narsistik özellikler gösterdiği tespit edilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Muhammed Kürşad Timuroğlu, “İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005.

¹⁶⁵ Salim Atay, “Narsistik Kişilik Envanteri’nin Türkçeye Standardizasyonu”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/1, 2009, s. 181-196.

¹⁶⁶ Neşe Gülmez, “Narsistik Lider” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 131.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Hamedoğlu, “Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları, (Sakarya İli, Liseler Örneği), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Kiraz, 2011 yılında yaptığı çalışmada, Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinden 150 kişi üzerinde empati ve narsisizm ilişkisini araştırmıştır. Kiraz, bu çalışmada empati puanlarının, katılımcıların yaş değişkenine göre anlamlı bir fark olup olmadığı incelemiştir. Araştırma sonucuna göre empati puanlarında yaşa göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.¹⁶⁸

Akar 2014 yılında yaptığı çalışmada üniversitenin farklı bölümlerinde öğrenim gören 502 öğrenci üzerinde araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, öğrencilerin empatik eğilim envanteri toplam puan ortalamaları ve narsistik kişilik envanteri toplam puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin empatik eğilimleri arttıkça narsistik eğilimleri azaldığı bulunmuştur.¹⁶⁹

Kardaş 2017 yılında yaptığı araştırmasında üniversite öğrencilerinin narsistik eğilimleri, sanal kimlikleri ve spiritüel iyi oluş durumları arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Araştırma Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 942 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre narsistik eğilimin, sanal kimlik arasında pozitif bir ilişki, spiritüel iyi oluşla ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada erkek öğrencilerin narsistik eğilimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰

Sedikides ve diğerleri 2004 yılında yaptıkları çalışmada özgüvenin, narsisizm ve psikolojik sağlıkla ilişkisini geniş kapsamlı olarak incelemiştir. Bu çalışmada narsisizm sadece özgüvenin yükselmesi durumunda psikoloji olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca narsisizm, özgüven ve psikolojik sağlığın kendi arasında doğrusal (linear) ilişkisi tespit edilmiştir. 600 katılımcı ile yapılan 5 araştırmanın sonucu, narsistlerin psikolojisinin kötü olduğuna ilişkin tespitler yanlışlanmıştır.

¹⁶⁸ Cemil Kiraz, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Narsistik Kişilik Özellikleri” Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 102.

¹⁶⁹ Atanur Akar, “PDR ve Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Narsistik Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi” Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2014.s. 74.

¹⁷⁰ Selami Kardaş, “Sanal Kimlik, Spiritüel İyi Oluşun Üniversite Öğrencilerinin Narsistik Eğilimlerini Yordayıcılığı”, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Sonuçlara göre narsist kişiler yüksek özgüvenleri sayesinde olumsuz psikolojik etkilerden kurtuldukları tespit edilmiştir.¹⁷¹

Gebauer ve diğerleri 2012 yılında yaptıkları araştırmada, bireysel narsisizm ve toplumsal narsisizm arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Beş çalışmaya dayalı araştırmalar sonucunda bireysel (agentic-individual) narsisizmde kendini büyük görme açığa çıkarken, toplumsal narsisizmde amaçların öne çıktığını gözlemlenmiştir. Beşinci çalışmanın düşük “özbenli anlaşıması” olarak tanımlanan faktörün toplumsal narsisizmde daha baskın olduğu, bu kişilerin kendilerini üstün görürken başkaları nazarında düşük görülmekte olduğunu belirtmiştir.¹⁷²

Michael J. Roche ve diğerleri, 2012 yılında yaptıkları araştırmada Bilişsel-Etkili uygulama adı verilen CAPS’ın kişilik farklılıklarının ortaya çıktığı durumlarda, kişilik bozukluklarını tanımlayan kullanışlı bir çerçeve ötesi (metaframework) olduğu kabul edilmiştir. (Eğer öyleyse, o zaman) formuyla kaydederek, kişilik bozukluklarına ampirik olarak kişiler arası ilişkiler açısından bakarak, CAPS modelinin kullanışlılığını göstermiştir.¹⁷³

Cai ve diğerleri, 2012 yılında yetişkinler üzerinde yaptıkları araştırmada, farklı sosyal değişkenlerle narsisizm arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, gençler yaşlılardan; yüksek ekonomik seviyeye sahip olanlar düşük ekonomik seviyede olanlardan; tek çocuk sahibi aileler çok çocuk sahibi olan ailelerden; kentte yaşayan insanlar kırsal bölgede yaşayanlardan, daha narsisist olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷⁴

Shaun ve diğerleri 2014 yılında yaptıkları çalışmada, narsisizm ve aktif sosyal medya (Twitter ve Facebook) kullanımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada

¹⁷¹ Constantine Sedikides, Eric A. Rudich, Aiden P. Gregg, Madoka Kumashiro and Caryl Rusbult, “Are Normal Narcissists Psychologically Healthy?: Self-Esteem Matters”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 2004, Vol. 87, No:3, Pages, 400–416

¹⁷² Jochen E. Gebauer, Constantine Sedikides, Bas Verplanken, Gregory R. Maio, “Communal Narcissism”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 2012, Vol. 103, No. 5, 854–878.

¹⁷³ Michael J. Roche, Aaron L. Pincus, David E. Conroy, Amanda L. Hyde, and Nilam Ram, “Pathological Narcissism and Interpersonal Behavior in Daily Life”, **Theory, Research, and Treatment**, Vol 4(4), Oct, 2013. pp. 315-323.

¹⁷⁴ Huajian Cai, Virginia S.Y. Kwan, Constantine Sedikides, “A Sociocultural Approach to Narcissism: The Case of Modern China”, **European Journal of Personality**, 2012, 26(5), 529-535.

narsistlerin tweet etmeyi tercih ettikleri ayrıca üniversite örnekleminde narsisizm ve aktif facebook kullanımı arasında doğrudan ve dolaylı bir ilişki tespit edilmemiştir.¹⁷⁵

1.3.DİN VE NARSİSİZM İLİŞKİSİ

1.3.1. Dinlerde Narsisizm

Narsisizm kavramını dinlerin nasıl ele aldığını incelediğimizde karşımıza kibir kavramı çıkmaktadır. Kibir kelimesinin anlamına baktığımızda “kendini başkalarından üstün görme, kendine aşırı değer verme duygusu, büyüklük taslama, kendini üstün sayma ve büyüklenme” anlamlarına geldiği görülmektedir.¹⁷⁶ Narsisizm kavramı da “aşırı özsevgi, kendini olduğundan büyük görme, benmerkezcilik” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁷ Bu iki kavramı yan yana getirdiğimizde kendini beğenme, kendini üstün görme, büyüklenme gibi özelliklerin ortak olduğunu görmekteyiz.

İnsanların yaşadığı zamanlar, mekânlar ve kişiler değişiklik arz etse de ortak değerlerin varlığı tartışılmaz bir gerçekliktir. Dinlerin insanlara doğru yolu işaret ederken ortak değerleri ön plana çıkardığını görmekteyiz. İnsanlık tarihinden günümüze kadar yalancılık, adam öldürme, kibir, hırsızlık gibi özellikler bütün öğretilerde yerilirken; sevgi, paylaşma, tevazu, yardımlaşma gibi değerler övülmektedir.

Hristiyan kutsal metinlerinde olumsuz bir özellik olarak yer alan kibir şu şekilde geçmektedir: Hz. İsa’ya atfen göklerin egemenliğine ancak çocuk gibi alçakgönüllü olanların girebileceğini belirtmektedir.¹⁷⁸ İncil’de bir başka bölümde ise “Kendini yücelten alçaltılacak, kendini alçaltan yücelecektir.”¹⁷⁹ sözü ile kibir sahibi olmak yerilmekte alçakgönüllülük ise yüceltilmektedir. Hz. İsa “Aranızda büyük

¹⁷⁵ Davenport W. Shaun, M. Bergman Shawn, Z.Bergman Jacqueline, E. Fearington Mathew , “Twitter versus Facebook: Exploring the Role of Narcissism in the Motives and Usage of Different Social Media Platforms”, **Computers in Human Behavior**, Volume32, March 2014, Pages: 212-220.

¹⁷⁶ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, C: 3, İstanbul, 2007, s. 2665.

¹⁷⁷ Selçuk Budak, **a.g.e.**, s. 523.

¹⁷⁸ Matta, 18: 2-3.

¹⁷⁹ Matta, 23: 12.

olmak isteyen, ötekilerin hizmetkârı olsun. Aranızda birinci olmak isteyen, ötekilerin kulu olsun.”¹⁸⁰ der. Başka benzer bir ifadeyi Hz. İsa yanındakilere “Birinci olmak isteyen en sonuncu olsun, herkesin hizmetkârı olsun.”¹⁸¹ şeklinde söyleyerek değerli olmanın şartının bir numara olmak için çaba göstermek değil tüm insanlara mütevazı bir tavırla özen göstererek mümkün olacağını belirtmektedir. İncil’de insanlar arasındaki kavgaların, çekişmelerin bedenlerdeki tutkulardan kaynaklandığı vurgusuyla, Tanrı’nın kibirlenenlere karşı olduğu ve alçakgönüllülere lütfedeceği yer alır.¹⁸² İncil’in bir diğer bölümünde, söyledikleri şeyi gerçekleştirmeyen, başkalarına yük yüklerken kendileri hiçbir şey yapmayan, gösteriş düşkünlerinden şöyle bahsedilir: “Yaptıklarının tümünü gösteriş için yaparlar. Örneğin hamailerini büyük, giysilerinin püsküllerini uzun yaparlar. Şölenlerde başköşeye, havralarda en seçkin yerlere kurulmaya bayılırlar. Meydanlarda selamlamaktan ve insanların kendilerinin ‘Rabbi’ diye çağırımlarından zevk alırlar.”¹⁸³

Tevrat’ta geçen bir dua pasajında, böbürlenmiş kişilerin Tanrı’nın önünde duramayacağı belirtilir.¹⁸⁴ Bir başka bölümde ise gururla, tepeden bakarak, küçümseyerek konuşan dudaklar eleştirilmektedir.¹⁸⁵ Tevrat’ta bahsi geçen kötüler ile narsisistlerin benzerlikleri dikkat çekicidir. Bu kişiler, başkalarının derdini bilmeyen gurur gerdanlığına sahip, zorbalık örtüsü örtünen, insanlarla eğlenen, kötü niyetle konuşan ve tepeden bakarak insanları tehdit eden niteliklere sahiptir.¹⁸⁶

Budist uygulamalarında görülen farkındalık öğretisi egoyu kontrol altına alarak narsisizmi azaltır. Farkındalık, içinde bulunulan anın olumsuz bir değerlendirme olmaksızın farkında olunmasıdır. Kişiler, farkındalık öğretisini tecrübe ettiklerinde dünyayı daha gerçekçi algılama ve çatışmaları azaltma imkanı elde eder.¹⁸⁷

Kur’an, büyüklük vasfının tek sahibinin Yüce Allah olduğu bilgisini çok net bir şekilde ortaya koyarak¹⁸⁸ kibirli davranan insanları eleştirerek, uyararak,¹⁸⁹

¹⁸⁰ Matta, 20: 26-27.

¹⁸¹ Markos, 9: 35.

¹⁸² Yakup, 4: 6.

¹⁸³ Matta, 23: 5-7.

¹⁸⁴ Mezmurlar, 5: 5.

¹⁸⁵ Mezmurlar, 31: 18.

¹⁸⁶ Mezmurlar, 73: 5-8.

¹⁸⁷ Jean M. Twenge, W.Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁸⁸ Casiye Suresi, 45/37.

kendini üstün görmeyi, büyüklenmeyi ve kibri onaylamadığını belirtir. Kur'an'a göre insan en güzel biçimde yaratılmış¹⁹⁰ şan, şeref sahibi, kendisine birçok rızık verilen ve yaratılanların birçoğundan üstün bir varlıktır.¹⁹¹ Fakat insanın bu üstünlük/değerlilik durumu ancak “takva” ile mümkündür.¹⁹² Kur'an kibirlenen kişilerin ahirette hiçbir nasibinin olmadığını belirterek, kibre karşı takvayı ön plana çıkartır ve takva sahiplerini överek inananları bu yönde motive eder.¹⁹³

1.3.2. İslam Dininde Narsisizm

1.3.2.1. Kur'an da Narsisizm

İslam dini insanın en güzel bir biçimde yaratıldığını¹⁹⁴ ve farklı tabiatlarının olduğunu söylerken¹⁹⁵ aynı zamanda zayıf bir varlık olduğunun da altını çizer.¹⁹⁶ Ayrıca insanın iyiye ve kötüye eğilimlerinin olduğu, kişinin hangi tarafa yöneleceğini insanın iradesinin etkilediğinden bahseder.¹⁹⁷ İslam, insanın en temelde temiz bir fitrat üzere yaratıldığını belirterek kişiliğini olumsuz etkileyen zaafılara karşı onu uyarır hatta buna giden yolları kapatmaya çalışır. İnsanı birçok yönden olumsuz etkileyen unsurlardan biri de narsisistik eğilimlerdir.

Dini kaynaklar, çok boyutlu olan narsisizmi tek bir kavramla değil birçok kavramla açıkladığını görmekteyiz. “Cah” kavramı, “itibar, makam, sosyal konum” anlamlarında; “ucb” kavramı, “yaptığı her şeyi beğenme, kendini büyük görme, kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenme” anlamlarına gelir. Ayrıca “kibir” kavramı, “kendini insanların en iyisi, en üstünü görmek, böbürlenme, büyüklük taslama” anlamlarında; “istiğna” kavramı, “kendini tamamen serbest görme (Allah'a

¹⁸⁹ Araf, 7/146; Mü'min, 40/35, 60; İbrahim, 14/15; Furkan, 25/21; En'am, 6/93; Zümer, 39 /60,72; Meryem, 19/69; Nahl, 16/22, 29; Sebe, 34 /31; Mü'min, 40/60; A'raf, 7/146.

¹⁹⁰ Tin, 95/4.

¹⁹¹ İsrâ, 17/70.

¹⁹² Hucurat, 49/13.

¹⁹³ Kasas, 28/83.

¹⁹⁴ Tin, 95/4.

¹⁹⁵ Nisa, 4/32.

¹⁹⁶ Nisa, 4/28.

¹⁹⁷ Şems, 91/7-10; Kiyame, 75/14-15.

muhtaç görmeme), kendini yeterli görme” anlamlarında; “riya” kavramı, “olmadığı bir halde görünme durumu, isim ve marka olmak için gösteriş yapma” anlamlarında narsisizme karşılık gelebilecek kavramlardır.¹⁹⁸ Muhasibi’ye göre kibir, büyülenme manasına gelir ve bu durum bazı huyları ortaya çıkarır. Muhasibi, kibrin bazen kinden, bazen hasetten, bazen riyaadan, bazen ucbdan meydana geldiğini belirterek bütün bunların başlangıcının insanın kendini büyük görmesi olduğunu ifade eder.¹⁹⁹ Muhasibi’nin bu görüşleri ile kin, ucb, haset ve riya kavramlarını kibrin bünyesine alarak bu kavramın hacmini geniş tuttuğunu görmekteyiz.

Kur’an yaratıldığı cevher bakımından kendini üstün görmeyi²⁰⁰, kuvvetle büyüklük taslamayı²⁰¹, malını gösteriş unsuru yapmayı²⁰², mallarını çokluğu ile övünmeyi²⁰³, gücüyle övünmeyi/alданmayı²⁰⁴, nimetle/malıyla şıarmayı²⁰⁵, malıyla kibirlenip insanları alaya almayı²⁰⁶, bilgisiyle övünmeyi²⁰⁷, soyuyla/nesebiyle övünmeyi/aldanmayı²⁰⁸ doğru görmeyerek inananları bu olumsuz tutum ve davranışlara karşı uyarır. Kur’an inananlara tevazu sahibi olmayı tavsiye ederek “küçümseyerek insanlardan yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme, yürüyüşünde tabii ol ve sesini alçalt” der.²⁰⁹ Ayrıca Rahman’ın has kulları yeryüzünde tevazu ile yürüdükleri²¹⁰ bilgisi hatırlatılarak inananlarda mütevazi tavır ve davranışların gelişmesini öğütlemektedir.

Kur’an, her dönemde var olan narsisist kişileri ve zihniyetleri, inananların bilgisine sunarak kibir, övünme, haset, kıskançlık gibi olumsuz özelliklerden sakındırmaktadır. Örneğin; ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılan Hz. Adem’e karşı kendini üstün gören İblis²¹¹, malı ile şımaran Karun²¹², hükümdarlığı ve malı ile

¹⁹⁸ İsa Özel, a.g.m., s. 256-257.

¹⁹⁹ Haris el-Muhasibi, **er-Riaye**, Çevirenler: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 466.

²⁰⁰ A’raf, 7/11-13; Bakara, 2/ 34-36; İsrâ, 17/61-62; Kehf, 18/ 40; Ta-Ha, 20/116-119.

²⁰¹ Zuhuruf, 43/31, 51; A’raf, 7/ 73-76; Kasas, 28/4.

²⁰² Nisa, 4/38; Bakara, 2/264; Beled, 90/5-10.

²⁰³ Tekasür, 102/1.

²⁰⁴ Kehf, 18/32-42; Nisa, 4/36; Meryem, 19/77.

²⁰⁵ Kasas, 28/76-78; Bakara, 2/258; Hud, 11/10.

²⁰⁶ Hümeze, 104/1-3.

²⁰⁷ Kasas, 28/78.

²⁰⁸ Sad, 38/ 76.

²⁰⁹ Lokman, 31/18-19; İsrâ, 17/37.

²¹⁰ Furkan, 25/63.

²¹¹ A’raf, 7/11-13; Bakara, 2/ 34-36; İsrâ, 17/61-62; Kehf, 18/ 40; Ta-Ha, 20/116-119; Hicr, 15/33.

²¹² Kasas, 28/76-81.

kibirlenen Firavun²¹³ ve Nemrut²¹⁴, mal-mülklerine güvenerek kibirlenen Yahudiler²¹⁵ ve Mekkeli müşrikler²¹⁶, sahip olduğu malı mülkü kendi bilgisi ile elde ettiğini düşünen bahçe sahibi²¹⁷ gibi narsisist özelliklere sahip kişilere ayrıntılı bir şekilde yer vererek bu özellikleri asla onaylamadığını belirtir ve başlarına gelebilecek kötü son hususunda uyarır.

Narsisist eğilimlerin bir uzantısı olan üstünlük duygusunun neden olduğu diğer bir olumsuzluk da kişiyi eleştirilere karşı tahammülsüz yapması ve hatalarını kabul etmemesidir. Kur'an'da bu durum şöyle geçer: “O’na, Allah’tan kork fesat çıkarma denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevkeder.” Bu ayet eleştirilmeyi kabul etmeyen ve hata yaptığına inanmayan bir ruh yapısına dikkat çekmesi açısından önemlidir.²¹⁸

Narsisist kişiliğin en temel özellikleri kendi menfaatlerini düşünmesi, kendini olduğundan önemli görmesi, kendini övmesi ve bencilliğidir. İslam dini inanç, ibadet, ahlakî emir ve tavsiyeleri ile insandaki bencil/egoist yönlerini gidermeye çalışır. Örneğin inanan kişi, kendisini yaratan Rabbine kulluk etmek için kıldığı namazda, bir taraftan secde ile acziyetinin farkına varır bir diğer taraftan da namazda okuduğu Fatiha suresi ile sadece kendisinin kurtuluşu için dua etmeyerek; “bizi doğru yola ilet” duasıyla egoist duygulardan sıyrılarak “biz” duygusuna ulaşmaya çalışır.²¹⁹ Biz duygusunun bilincinde olan kişi, bir başkasını düşünme, yardım etme, hiçbir karşılık beklemeden fedakârlıkta bulunma davranışları ortaya koyarak narsisizme karşı panzehir oluşturur.

1.3.2.2. Kur'an'da Narsisizm İle İlgili Kavramlar

Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen “kibir”, “tevazu” kavramının karşıtıdır.²²⁰ Kibir, insana özgü olan kendini beğenme hali olup insanın kendini, başkasından daha

²¹³ Kasas, 28/4, 28; Şuara, 26/29.

²¹⁴ Bakara, 2/258.

²¹⁵ Bakara, 2/247.

²¹⁶ Zuhurf, 43/31.

²¹⁷ Kehf, 18/32-42.

²¹⁸ İsa Özel, a.g.m., s. 259 ; Bkz:Bakara, 2/205-206.

²¹⁹ Fatiha, 1/6.

²²⁰ Mustafa Çağrı, “Kibir”, **DiA**, Cilt; XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 562.

büyük görme durumudur.²²¹ Ayrıca kibir, kendisini galip görmek, büyüklük taslamak, yücelik iddiasında bulunmak anlamına gelir ki bu özellikler sadece Yüce Allah’a özgü kullanılır.²²²

“Kibir”, “Tekebbür” ve “İstikbar” sözcükleri birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Kibirde kişinin kendini diğer insanlardan üstün zannetmesi olup tekebbür bunun açığa vurulma şeklidir.²²³ Tekebbür, büyüklemenin en büyüğü olup hakkı kabulden ve ibadet yoluyla Allah’a boyun eğmekten, imtina ederek Allah’a karşı büyükleme olarak ifade edilir.²²⁴ İstikbar kelimesi ise iki şekilde kullanılmaktadır: Birincisi insanın büyük olmaya çalışması ve bunu istemesidir. Bu durum, gerektiği zamanda, gerektiği şekilde ve gerektiği yerde olursa, övgüyü hak etmiş olur.²²⁵ İkincisi ise insanın sahip olmadığı bir şeyle ya da nitelikle övünüp kendini ona sahipmiş gibi göstermeye çalışmasıdır ki Kur’an’ı Kerim’de yerilmekte olan bir durumdur.²²⁶

Kibirle anlam benzerliği olan bir diğer kelime “ucb”dur. “Kişinin kendini beğenmesi, layık olmadığı bir makamı hak ettiğini zannetmesi²²⁷ ve kendisinin sahip olduklarının Allah’ın verdiği bir nimet olduğunu unutup başkasına üstünlük taslamayacak şekilde övünmesine” ucb denilmektedir.²²⁸ Ucb insanların çoğunda görülen ve hatalarını yok sayan, hatta hatalarını güzel gösteren bir haldir.²²⁹

İnsanın kendi dışındaki eşya ile ²³⁰veya kişinin kendisinde ailesinde bulunan şan, şeref ve üstünlüklerle övünmesi ve böbürlenmesi “fahr” kelimesi ile ifade edilir.²³¹

“Gurur”, insanın manevi yönden değersiz şeylere aldanıp onlarla avunmasıdır.²³² Bir çeşit bilgisizlik olan gurur; hakkında gurura kapılan özel bir şey ve gururlanan kişiye mağrurluğa yönlendiren bir hususu gerekli kılar.²³³

²²¹ Ragıb el-İsfahani, **Müfradat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1254.

²²² İmam Gazali, **İhya-i Ulum’id-Din**, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Arslan Yayınları, C:5, 1993, s. 114.

²²³ Ragıb el-İsfahani, **Erdemli Yol**, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 224.

²²⁴ Ragıb el-İsfahani, **Müfradat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, s. 1254.

²²⁵ Bakara, 2/34, 87; Nuh, 71/1; Fatır, 35/43; Fussilet, 41/15.

²²⁶ Ragıb el-İsfahani, **Müfradat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, s. 1255.

²²⁷ Ragıb el-İsfahani, **Erdemli Yol**, s. 227.

²²⁸ Hayati Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 244.

²²⁹ Haris el-Muhasibi, **er-Riaye**, s. 433.

²³⁰ Ragıb el-İsfahani, **Erdemli Yol**, s. 227.

²³¹ Mustafa Çağrı, “Övünme”, **DİA**, C:XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103; Bkz: Hadid, 57/20, Hud, 11/10, Nisa, 4/36, Lokman, 31/18.

²³² Mustafa Çağrı, “Gurur”, **DİA**, C:XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 212.

Kur'an'da kibirle ilgili tekebbür, istikbar, ucb, fahr ve gururdan başka şu kavramlar da geçmektedir:

1. Beğa: İnsanlara aşırı kibir göstermesi nedeniyle haksız ya da hukuksuz davranışlarda bulunmak anlamına gelmektedir. Ayrıca beğa tekebbür ile de yakın ilişkilidir.²³⁴ Kur'an'da Karun'un serveti ve güç ile kibirlenip aklının başından gitmesi beğa kelimesi ile anlatılmıştır.²³⁵

2. Batire: Kişinin sahip olduğu servet nedeniyle aşırı bir övünce saplanması anlamına gelmektedir.²³⁶ Kasas Suresi 58. ayette refahından şımarıldığından dolayı helak edilen şehirden bahsetmektedir.

3. Ata: Ata kelimesi "istikbara" ile aynı anlama gelmektedir. Ölçsüz bir şekilde kibirli olmak, son derece hoyratça hareket etmek demektir. Ata kelimesinin kullanımına bakıldığında, kendini beğenmişliğin somut dış yönüne işaret eder, istikbaranın ise kibirliliğin iç yönüne işaret ettiği belirtilir.²³⁷ Kur'an'da ahiret hayatını inkâr edenlerin kibre kapılarak azgınlashıkları ifade edilir.²³⁸

4. Teğa: Hor görüp iteleme ya da isyan edip kibirlenme anlamına gelmektedir. Teğa eden kişi, engelleri dikkate almaksızın, ahlakî ve dini kuralları yok sayan kişidir. Ayrıca kendisine hiçbir şeyin durdurmasına izin vermeyip ve kendi gücüne sınırsız inanan kişidir.²³⁹

5. İstiğna: Kişinin kendisine aşırı güvenmesi anlamında kullanılmaktadır. İstiğna Ğ-N-Y kökünden gelir; çok zenginlik ve servet sahibi olmak demektir. Bir başka ifade ile de istiğna kendini bilmezliktir. İnsanın kendini zengin görerek kendi gücüne sınırsız bir şekilde güvenmesidir.²⁴⁰ Kur'an'da Allah, cimrilik edip kendini müstağni sayıp en güzeli yalanlayanları en zora hazırladığını hatta malının da kendisine hiç

²³³ İmam Gazali, **a.g.e.**, s. 183.

²³⁴ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1997, s. 198; Bkz: Şura, 42/27.

²³⁵ Kasas, 28/76-78.

²³⁶ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 201; Bkz: Kasas, 28/58; Casiye, 45/ 8

²³⁷ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 201-202; Bkz: Casiye, 45/8; A'raf, 7/166.

²³⁸ Furkan, 25/21.

²³⁹ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 202; Bkz: Maide, 5/ 64.

²⁴⁰ Toshihiko İzutsu, **a.g.e.**, s. 204-205.

fayda veremeyeceğinden bahseder.²⁴¹ Ayrıca, insanın kendini yeterli görerek azdığı ifade edilir.²⁴²

6. Cebbar: Kendisini tek başına kalabilecek kadar varlıklı, büyük gören kişidir. Bütün konularda çevresindekilere tahakküm göstererek ve onlar üzerinde güç kullanmayı isteyen kişidir.²⁴³

7. İstital: Büyüklük taslama anlamına gelir.²⁴⁴

8. Zehv: Kişinin kendini beğenmekten zevk alarak rahatlamasıdır.²⁴⁵

9. Sa'ar: Büyüklenme amacıyla yanağını çevirmesi anlamında kullanılmıştır.²⁴⁶

10. Huyela: İnsanların sözlerine aldanarak kendinde olmayan bir erdemi var kabul etmesi ve bununla şımarması anlamındadır.²⁴⁷

11. İhtiyal: Kendini beğenme ve kibirlenmek manasına gelmektedir.²⁴⁸

12. Tevazu: Kişinin üstünlük ve makam yönünden hak ettiği mertebenin altında kalmayı kabullenmesidir.²⁴⁹ Kibrin karşıt ifadesi olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması demektir.²⁵⁰ Kur'an'ı Kerim de Rahman'ın has kullarının bir vasfı olarak yeryüzünde tevazu ile yürüdüklerinden bahsedilir.²⁵¹

13. Tekasür: Çokluk yarışı ve çoklukla övünmek anlamına gelmektedir.²⁵²

14. İzzet: Kişinin benliğine zarar verecek bir alçalma ve aşağılanmadan yüksekte kalma durumudur. İzzet, sert toprak manasına gelen 'azaz' kelimesinden türemiştir ki, yumuşak toprağın aksine gevşemeyen bir yapıya sahiptir. İzzet, insanın kendi değerini bilerek, onu dünyevi menfaatler uğruna değersizleştirmesine izin vermemesi

²⁴¹ Leyl, 92/8-11.

²⁴² Alak, 96/6.

²⁴³ Toshihiko İzutsu, *a.g.e.*, s. 205; Bkz: Mü'min, 40/35.

²⁴⁴ Ragıb El- İsfahani, *Erdemli Yol*, s. 225.

²⁴⁵ Ragıb El- İsfahani, *Erdemli Yol*, s. 225.

²⁴⁶ Ragıb El- İsfahani, *Erdemli Yol*, s. 226; Bkz: Lokman Suresi, 31/18.

²⁴⁷ Ragıb El- İsfahani, *Erdemli Yol*, s. 225.

²⁴⁸ Mustafa Çağrı, "Ucb", *DİA*, C: XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 36; Bkz: Nisa 4/36, Lokman, 31/18, Hadid, 57/23.

²⁴⁹ Ragıb El- İsfahani, *Erdemli Yol*, s. 223.

²⁵⁰ Mustafa Çağrı, "Tevazu", *DİA*, C: XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 583.

²⁵¹ Furkan, 25/63.

²⁵² Tekasür, 102/1.

halinde ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendini bilmemesi ve kendini layık olmadığı bir yere koyması ise kibirdir.²⁵³

Kuran'ın bütünlüğüne baktığımızda Allah'ın yüceliğine vurgu yaptığını görmekteyiz. Gerçek anlamda kulluğun ruhi ve ameli anlamda Allah'a teslimiyetle gerçekleşeceği belirtilir. Bu durum nedeniyle kendini beğenme ve böbürlenme gibi benlik içeren davranışların islamî ahlakla örtüşmeyeceği inancını ortaya koyan; kulun Allah, insan ve diğer varlıklarla bağını bu zemine oturtmasını amaçlayan bir yaklaşım vardır.²⁵⁴

1.3.2.3. Hadislerde Narsisizm

İslam dininin Kur'an'ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağı sünnet Müslümanların İslam'ı doğru anlayıp yaşamaları için önemli bir yere sahiptir. Hz.Peygamber'in yaşantısı incelendiğinde tevazunun en ince örnekleri görülmektedir. Hz. Muhammed (sav) ayakkabısını kendi tamir eder, elbisesini kendi yamar, eşlerine yardımda geri durmazdı. Bir ortama girdiğinde insanların kendisini ayakta karşılamasını arzu etmezdi. Hz. Muhammed (sav)'in bulunduğu ortam haya, tevazu ve güven ortamıydı. Ayrıca arkadaşları ile iken sıradan biri gibi oturur, bu yaklaşımından olsa gerek bir yabancıнын onu sormadan tanınması mümkün olmazdı.²⁵⁵

Hiz. Muhammed (sav) “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez, buyurdu. Sahabelerden biri: (Ya Resulallah), insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır, dedi. Resulallah da: Allah güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemektir, buyurdu.”²⁵⁶ Bu hadis birçok açıdan önemli noktalara değinir. Öncelikle zerre miktarı dahi olsa kibir sahibi olan kişinin cennete giremeyeceğini belirtilmektedir. Diğer taraftan da sadece güzel giyinmenin kibir olmadığına dikkat çekilerek, kibrin kişinin algılarını kapatarak Hakkı inkar etmesine ve insanları küçümsemesine neden olduğunun altı

²⁵³ El- İsfahani, **Erdemli Yol**, s. 225-226.

²⁵⁴ Mustafa Çağrııcı, “Ucb”, s. 36

²⁵⁵ Mustafa Çağrııcı, “Tevazu”, s. 584.

²⁵⁶ Müslim, İman, 147; Bkz: Muhyiddin En-Nevevi, **Riyazü's Salihin**, Çev: Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 59; Süleyman b. Eş'as b. Es-Sicistani Ebu Davud, **Sünen-i Ebu Davud** Terceme ve Şerhi, Çevirenler: Necati Yenel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, C:16, İstanbul, 2003, s. 107-108.

çizilmektedir. Gazali bu hadisi şerif hakkında kibrin, kişi ile diğer insanlar arasına bir perde gibi gerilerek cennete girmeye engel olacağını söylemektedir. O, cennetin kapısının güzel ahlak olduğunu, kibirli ve nefsinin büyük gören kişilere ise bu kapıların kapalı olduğunu ifade eder.²⁵⁷

Resulullah, bir hadisinde giydiği elbisesini ön plana çıkartarak kibirlenen kişilere Allah'ın rahmet ile bakmayacağını²⁵⁸, güzel elbiseler giyerek, çalım satarak yürüyen kişinin akıbetinin kötü olacağını bildirerek uyarmaktadır.²⁵⁹ Yine bir başka hadiste ise maddi imkânı olduğu halde Allah rızası için abartılı giyim kuşamdan sakınan kişinin ahirette mükâfatlandırılacağı müjdesi verilerek Müslümanlara zenginliklerini bir gösteriş unsuruna dönüştürmemeleri tavsiyesi yapılmaktadır.²⁶⁰ Hz. Muhammed (sav) bir başka hadisinde de davet edilen yere icabet ettiğini ve kendisine verilen hediye aldığını ifade ederek, inananlara insan ilişkilerinde, kendini üstün gören tavırların değil mütevazı tavırlarının bir erdem olduğunu göstermiştir.²⁶¹

Bir gün adamın biri Hz. Muhammed (sav)'in yanına geldi ve titremeye başladı. Hz. Muhammed (sav) o kişiye: “Sakin ol! Ben güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum” dedi.²⁶² Bu hadisi şerif Hz. Muhammed (sav)'in mütevazı bir tavır ortaya koyarak, kendisine yöneltilen yücelik ve üstünlük algısını reddettiğini göstermektedir. Ayrıca insanlara sahip oldukları makamların bir üstünlük unsuru olmaması gerektiği mesajını vermektedir.

İnsanlar para, mevki, güzellik vb. özellikler açısından aynı imkanlara sahip değildir. Narsisist eğilimlere sahip kişiler etrafındaki insanların kendilerinden üstün meziyet ve imkanlara sahip olduğunu görünce kıskanır hatta daha ileri bir boyuta geçerek bu kişilere karşı yoğun öfke duyarlar. Bu bağlamda Hz. Muhammed (sav)'in inananlara “Sizden daha aşağı olanlara bakın, sizden üstün olanlara bakmayın! Allah'ın nimetini küçümsememeniz için en uygun olan budur.”²⁶³ hadisi ile

²⁵⁷ İmam Gazali, **a.g.e.**, s. 110.

²⁵⁸ Buhari, Libas, 5; Müslim, Libas, 48. Bkz: Muhyiddin En-Nevevi, **a.g.e.**, s. 61.

²⁵⁹ Buhari, Enbiya 54; Müslim, Libas, 49, 50.

²⁶⁰ Tirmizi, Sıfatü'l Kıyame, 39. Bkz: Muhyiddin En-Nevevi, **a.g.e.**, s. 200.

²⁶¹ Buhari, Hibe 2.

²⁶² İbn Mace, 3312; Hakim, 3661.

²⁶³ Müslim, Zühd, 9; Tirmizi, Kıyamet, 58, Libas, 38; İbn Mace, Zühd, 9.

kıskançlık girdabına girmememek için kibirli tavırları terk etmeyi ve mütevazı olmayı tavsiye etmektedir.

Kibirli tavırlar içinde olmak hem bireysel hem toplumsal zararları beraberinde getirir. Bu nokta da Hz. Muhammed (sav), Allah'ın alçakgönüllü davranan kişiyi yücelteceğini üstünlük gösteren kişiyi ise alçaltacağını bildirerek kibrin olumsuz özelliklerine karşı Müslümanlara bir bilinç vermektedir.²⁶⁴ Aynı şekilde bir başka hadiste de kişinin kardeşini küçük görmesini kötülük olarak değerlendirmiştir.²⁶⁵

1.3.3. Narsisizm ve Dindarlık ile İlgili Çalışmalar

Narsisizm konusunun önemine binaen “Psikoloji ve Din Psikolojisi” alanlarında gerçekleştirilen araştırmaların sayısı son yıllarda artmaktadır. Narsisizm ve dindarlık ilişkisi hakkında gerek ülkemizde gerekse yurt dışında yapılan araştırmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Kartopu, 2013 yılında yaptığı çalışmasında dindarlık eğilimi ile narsisizm düzeyi arasında farklılaşma olup olmadığını, Gümüşhane Üniversitesi öğrencilerinden tesadüfî yöntemle belirlenen örneklem grubu üzerinde incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda öznel dindarlık algısı yönünden narsisizm puanı en düşük grup kendisini “dindar” olarak görmektir. İbadet durumu yönünden narsisizm puanı en düşük grup “ibadet yapanlar”, en yüksek ortalamalara sahip olan grup “ibadet yapmayanlar”dır. Ayrıca ahlakî davranışlara önem verenlerin, daha az önem verenlere göre narsisizm puan ortalamalarının daha düşük tespit edilmiştir.²⁶⁶

Özel, 2013 yılında yaptığı çalışmasında önce psikoloji bilimi çerçevesinde, ardından da Kur'an ekseninden narsisizm kavramını ele almıştır. Kur'an'ın narsisizme bakışını ayrıntılı bir şekilde incelendiği araştırmasında, dinin narsisizm kaynaklı oluşabilecek olumsuzluklara dikkat çekmiştir. Ayrıca narsisizmle başa

²⁶⁴ Taberani, Evsaf, 7707, 8, 247.

²⁶⁵ Müslüm, Birr, 32.

²⁶⁶ Saffet Kartopu, “Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği), **İnternatiol Journal of Social Science**, C: 6, S: 6, 2013, s. 625-649.

çıkımda kullanılan dini yöntemler olarak zihinsel çareler ve davranışsal çareler başlığı altında, dinin öneri ve tavsiyelerini ortaya koymuştur.²⁶⁷

Orhan, 2014 yılında yaptığı çalışmasında yükseköğretimde öğrenim gören 18-34 yaş aralığı 357 öğrenci üzerinde araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, narsistik eğilimler ile ibadet düzeyi, anne babanın sosyal-ekonomik dayanışma durumu ve annenin ibadet gerçekleştiriyor olması, dindarlığın davranış ve biliş boyutu arasında ters yönde bir ilişki bulmuştur. Araştırmanın sonucuna göre narsistik eğilimleri yüksek olan katılımcılar dini tutum ölçeğinden düşük puan almışlardır. Narsistik eğilimler ve dindarlık arasında ters yönlü, anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca ibadetlerini yerine getiren ve dindarlığın davranış ve biliş boyutundan yüksek puan alan öğrencilerin narsistik eğilimler arasında ters yönlü anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur.²⁶⁸

Özel, 2014 yılında yaptığı çalışmasında ilahiyat fakültelerinde yüksek din eğitimi alan 250 öğrenci üzerinde araştırma yapmıştır. Öğrencilerin narsizm düzeyleri yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum ve diğer değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, yaş ile narsizm arasında negatif bir korelasyon olduğunu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yaşları arttıkça narsizm düzeylerinde azalmanın olduğu görülmüştür. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre narsizm düzeyleri yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁶⁹

Altun, 2015 yılında yaptığı çalışmasında Sinop Üniversitesi Fakülte/Yüksekokul/Meslek Yüksekokulu'nda okuyan 16-25 yaş ve üstü grubunda bulunan 879 öğrenci üzerinde araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre narsizm ile dindarlık eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada, ileri yaşlara sahip olan öğrencilerin dindarlık düzeyleri alt yaşlardaki öğrencilere göre daha düşük olduğu görülmüştür. Fakat öğrencilerin narsizm

²⁶⁷ İsa Özel, "Kur'an Ekseninde Narsizm ve Din" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 6, S: 28, 2013.

²⁶⁸ Gülçin Orhan, "Narsizm Etiyolojisi ve Dindarlık İlişkisi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014, s. 142.

²⁶⁹ İsa Özel, "Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 7, S: 32, 2014, s. 310-327.

düzeylerine yaş değişkeni açısından bakıldığında yaş aralıklarında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.²⁷⁰

Gürsu ve Apaydın, 2016 yılında yaptıkları çalışmalarında, İslami eğilimin narsizm ve özgüven arasındaki aracılık etkisini bu kavramlar arasındaki yapısal ilişki araştırılmıştır. Çalışma Akdeniz Üniversitesinde görev yapan 171 öğretim üyesi üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda İslamı eğilim ve özgüven arasında bir farklılaşma yoktur. Narsizm ile İslamı eğilim arasında ve narsizm ile özgüven arasında pozitif yönde, İslamı eğilim ile özgüven arasında ise negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.²⁷¹

Ashmawy, 2016 yılında yaptığı çalışmasında dindarlık ve narsisizm ilişkisini bazı değişkenler açısından incelemiştir. Araştırma, Sinop ilinde 12-18 yaş aralığında, farklı liselerde okuyan 408 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırmada cinsiyet, yaş ve lise türü faktörlerinin dindarlık eğilimleri üzerine etkisi anlamlı bulunurken, narsisizm eğilimlerine etkisi anlamsız olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca anne babanın hayatta olup olmama durumunun öğrencilerin narsisizm eğilimlerinde bir etkiye sahip olduğu ve anne babası ayrı yaşayan öğrencilerin narsisizm eğilimleri daha az ve babası vefat edenlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.²⁷²

Ulusal, 2019 yılında yaptığı araştırmasında ergenlik döneminde narsisizm, dindarlık ve sosyal medya tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma, Ankara'ya bağlı merkez ilçelerden 6 lisede 505 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre ergenlik dindarlık düzeyleri ile narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca cinsiyet ile dindarlık, narsisizm ve sosyal medya kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.²⁷³

Güven, 2019 yılında yapmış olduğu araştırmada narsisizm, alçakgönüllülük ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Araştırma, Türkiye'nin 80 ilinden 18-65 aralığındaki 2557 katılımcı üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre,

²⁷⁰ Rıza Altun, "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi", (Sinop Örneği), On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Doktora Tezi, Samsun, 2015, s. 144.

²⁷¹ Orhan Gürsu, Çiğdem Apaydın, "Narsizm İle Özgüven Arasındaki İlişkide İslamı Eğilimin Aracılık Rolü", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:20, S: 66, 2016.

²⁷² Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, "Ortaöğretimde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi"(Sinop Örneği), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2016.

²⁷³ Rumaysa Ulusal, "Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

narsisizm ile alçakgönüllülük, narsisizm ile dindarlık ve narsisizm ile içsel dini motivasyon arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Bununla birlikte, 18-21 ve 22-30 yaş aralığındaki katılımcıların 41-65 yaş aralığındakilerden, erkek katılımcıların bayanlardan, bekâr katılımcıların evlilerden, düşük ve yüksek ekonomik düzeye sahip olduğunu belirten katılımcıların orta düzey sosyo-ekonomik seviyeye sahip olduğunu belirtenlerin daha yüksek narsisizm düzeyine sahip olduğu tespit etmiştir.²⁷⁴

Paul ve diğerleri tarafından, 2005 yılında maneviyat, narsisizm ve psikoterapi arasındaki ilişkiyi incelemek için geç yetişkinler (60-70 yaş) üzerinde yaptıkları araştırmada, maneviyat ve sağlıklı (özerk) narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.²⁷⁵

Zondag ve Marinus, 2010 yılında 116 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada, narsisizm ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonucuna göre, narsisizm ve dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.²⁷⁶

Ghorbani ve diğerleri tarafından, 2014 yılında, İran ve Amerika Birleşik Devletlerinde kültürlerarası boyutta yapmış oldukları araştırmada, İranlı ve Amerikalı öğrencilerin bireysel ve toplumsal değerlerini, dini ilgileri ve psikolojik uyumları incelendi. Araştırmanın sonucuna göre, toplumsal değer, dini ilgi ve kimlik ile narsisizm arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.²⁷⁷

²⁷⁴ Metin Güven, “Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2019.

²⁷⁵ Paul Wink, Michele Dillon, Kristen Fay, “Spiritual Seeking, Narcissism, and Psychotherapy: How Are They Related?”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol.44, No.2, 2005, pp.143-158.

²⁷⁶ Hessel J. Zondag, Marinus Van Uden, “I Just Believe Me: Narcissism and Religious Coping”, **Archive for the Psychology of Religion**, 32(1), 69-85.

²⁷⁷ Nima Ghorbani, J. Paul Watson, Stephen Krauss, Mark N. Bing, “Social science as dialogue: Narcissism, individualist and collectivist values, and religious interest in Iran and the United States”, **Current Psychology Development Learning, Personality, Social**, 23(2), 113-123, 2004.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni, örnekleme, araştırmaya katılanların özellikleri ve veri toplama araçları (demografik bilgi formu, narsistik kişilik envanteri ve iç güdümlü dini yönelim ölçeği) hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra verilerin toplanması ve verilerin analiz edilmesi süreçlerine değinilerek araştırmanın hipotezleri, sayıtları ve sınırlılıkları ele alınmıştır.

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmada, katılımcıların narsisizm düzeyleri ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla tarama modellerinden, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında değişimin yaşanıp/yaşanmadığını, yaşanıyorsa ne derecede yaşandığını belirlemek için kullanılmaktadır. İlişkisel tarama modeli korelasyonel ve karşılaştırmalı olmak üzere ikiye ayrılır. İlişkisel tarama modeli birçok uygulama alanına sahiptir.²⁷⁸ Bu çalışmada nitelikleri aşağıda verilecek olan örneklem grubuna anket uygulanmıştır.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Evren, “araştırma sonuçlarının genellenmek istendiğinde elamanlar bütününe” denir. Bu bütün, ortak paydası olan canlı cansız her türlü ögeyi içine almaktadır.²⁷⁹ Araştırmanın evrenini Türkiye’de öğrenim gören üniversite öğrenciler

²⁷⁸ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 81.

²⁷⁹ Niyazi Karasar, **a.g.e.**, s. 109.

oluşturmaktadır. Türkiye’deki tüm öğrencileri araştırmaya katmak mümkün olmadığından geniş evrenden çıkılarak sadece İstanbul Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler, araştırmanın evreni olarak seçilmiştir.

Örneklem “belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümeye” denilmektedir. Yapılan araştırmalarda, örneklem kümeler üzerinden yapılarak elde edilen sonuçlar, çoğu kez ilgili evrenlere genellenmektedir.²⁸⁰ Bu araştırmanın örneklemini, 2018-2019 akademik yılında İstanbul Üniversitesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Önce gerek farklı öğrenci profilleri gerekse ulaşılabilirlik ölçütleri dikkate alınmıştır. Bu çerçevede katılımcılar İlahiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Edebiyat Fakültesi (Türk Dili ve Edebiyatı, Arkeoloji, Doğu Dilleri ve Edebiyatı, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Tarih, Sosyoloji, Psikoloji bölümleri), İşletme Fakültesi ve İktisat Fakültesi’nden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmaya 516’sı kadın 311’i erkek olmak üzere 827 öğrenci katılmıştır.

2.3. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN ÖZELLİKLERİ

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, sınıf ve fakültelerine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1. Yaş Ortalaması²⁸¹

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Yaş	827	21,566	2,870	17,000	39,000

Öğrencilerin “yaş” ortalaması $21,566 \pm 2,870$ (Min=17; Maks=39), olarak saptanmıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı Özelliklerin Dağılımı

²⁸⁰ Niyazi Karasar, **a.g.e.**, s. 110-111.

²⁸¹ Ankete katılan öğrencilere yaşı kendileri doldurmaları istendiği için yaş ortalamalarını ayrı tabloda veriyoruz.

Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kız	516	62,4
Erkek	311	37,6
Yaş		
24 ve altı	753	91,1
25 ve üzeri	74	8,9
Fakülte		
Edebiyat	249	30,1
İlahiyat	186	22,5
İktisat	133	16,1
İşletme	126	15,2
Tıp	133	16,1
Sınıf		
Hazırlık	41	5,0
1	173	20,9
2	196	23,7
3	197	23,8
4	191	23,1
5	29	3,5

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri, 516'sı (%62,4) kız, 311'i (%37,6) erkekten; öğrencilerin yaşı, 753'ü (%91,1) 24 ve altı, 74'ü (%8,9) 25 ve üzerinden; öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte, 249'u (%30,1) edebiyat, 186'sı (%22,5) ilahiyat, 133'ü (%16,1) iktisat, 126'sı (%15,2) işletme, 133'ü (%16,1) tıp

fakültesinden; öğrencilerin sınıfları, 41'i (%5,0) hazırlık, 173'ü (%20,9) 1, 196'sı (%23,7) 2, 197'si (%23,8) 3, 191'i (%23,1) 4, 29'u (%3,5) 5'ten oluşmaktadır.

2.4.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada katılımcılara demografik bilgi anketi, Narsistik Kişilik Envanteri ve İçsel Dini Motivasyon Ölçeği kullanılmıştır. Anketteki formlara geçmeden önce formun hazır hale getirilme süreci hakkında kısaca bilgi verelim.

Anket hazırlama sürecinde literatür taranmış ve ölçme konusunda uzman kişilerin görüşleri alınmıştır. Anket, uygulama öncesinde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencilerinden oluşan 40 kişilik bir örneklem grubuna uygulanarak sorular anlaşılmasında bir hata olup olmadığı açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu uygulama esnasında bazı öğrencilerin soruların boş bırakılmaması hassasiyetine dikkat etmedikleri görülmüştür. Özellikle dindarlık ile alakalı sorulara cevap vermekten kaçındıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca ankette bazı soruların yazılışında imla hatalarının olduğu tespit edilmiştir. Anketin yeniden düzenlenmesinde, imla hataları giderilmiş bu konuda Türkçe dilinde uzman kişinin değerlendirmesine başvurulmuştur. Anketteki soruların boş bırakılması ihmalini azaltmak için ankette açıklama bölümünde yer alan “Lütfen hiçbir maddeyi cevapsız bırakmayınız.” ibaresi koyu punto ile belirtilmiştir.

2.4.1. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyetini, yaşını, mezun olduğu liseyi, okumakta olduğu fakülteyi, kaçınıcı sınıfta olduğunu, hayatının büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerini, ailenin sosyo-ekonomik durumunu, anne-babanın hayatta olup/olmadığı durumunu ve anne-babanın eğitim durumunu vb. belirlemek için araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

2.4.2. Narsistik Kişilik Envanteri

Araştırmada, Dr. Ames ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve Salim Atay tarafından 2009 yılında Türkçe standardizasyonu yapılan 16 soruluk Narsisizm Kişilik Envanteri kullanılmıştır. Bu 16 soruluk ölçek, “teşhircilik”, “üstünlük”, “otorite”, “hak iddia etme”, “kendine yeterlilik ” ve “sömürücülük” olmak üzere 6 alt boyutu içermektedir.

Narsisizm envanterinde 4. ve 12. sorular otorite boyutunu ölçmekte olup minumun puan 0 ve maksimum puan 2’dir. 5, 9 ve 14. sorular sömürücülük boyutunu ölçmektedir. Bu boyutta minimum puan 0 ve maksimum puan 3’tür. Teşhircilik boyutunu 2, 7 ve 11. sorular ölçmekte olup minumun puan 0 ve maksimum puan 3’tür. Üstünlük boyutunu 1, 3 ve 16. sorular ölçmektedir. Bu boyutta minumun puan 0 ve maksimum puan 3’tür. 8, 13 ve 15. sorular kendine yeterlilik boyutunu ölçmekte olup minumun puan 0 ve maksimum puan 3’tür. Hak iddia etme boyutunu 6. ve 10. sorular ölçmekte ve minumun puan 0 ve maksimum puan 2’dir.²⁸²

Atay, ölçeğin dilimize standardizasyonu sürecinde öncelikle, Dr. Ames ve arkadaşlarının 2006 yılında geliştirmiş olduğu Narcissistic Personality Inventory (NPI) 16 soruluk ölçeğini Türkçeye çevirmiştir. Envanterin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmasında önce bir pilot uygulama ile test edilmiş ve Cronbach’s Alpha değeri .57 bulunmuştur. Çalışmada elde edilen sonuç iç güvenilirlik değeri beklenilenin altında kalmıştır.²⁸³ Atay, daha sonra her bir sorunun ölçekle korelasyonunu incelemiş ve ölçeğe anlamlı katkısı olmayan ve olumsuz algılanan dört ifadede revizyona gitmiştir. Yapılan değişiklik sonucunda Cronbach’s Alpha değeri .63 bulunmuştur. Yapılan bu revizyonun amacına ulaşarak Cronbach’s Alpha değerinin yükseldiği görülmüştür. Aynı zamanda her bir sorunun ölçekle korelasyonuna bakıldığında, ölçeğin güvenilirlik değerini düşüren, düşük korelasyona sahip bir soru bulunmuş ve bu soru ölçeğin dışında bırakılmıştır. Bu işlemin sonucunda Cronbach’s Alpha değeri .65’e yükselmiştir.²⁸⁴

Kısaca, Narsisizm Kişilik Envanteri’nin (NPI) İngilizce formunda Cronbach’s Alpha değeri .67 bulunmuş, Salim Atay tarafından Türkçeye uyarlanan Narsisizm Kişilik Envanteri’nin Cronnbah’s Alpha değeri de .65 olarak tespit edilmiştir. Bu

²⁸² Salim Atay, **a.g.e.**, s. 177.

²⁸³ Salim Atay, **a.g.m.**, s. 188-189.

²⁸⁴ Salim Atay, **a.g.m.**, s. 190.

değer her ne kadar istenen değerlerin biraz gerisinde olsa da birçok narsisizm çalışmasında kullanılmıştır.²⁸⁵ Bu çalışma sonunda yapılan güvenirlik analizinde ise Cronsbash's Alpha değeri .76 olarak elde edilmiştir.

2.4.3. İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

Araştırmada katılımcıların dindarlık düzeylerini ölçmek için Faruk Karaca'nın birçok tez çalışmasında kullanılan İçsel Dini Motivasyon Ölçeği kullanılmıştır.²⁸⁶

Dean Hoge (1972), Allport ve Ross'un geliştirmiş olduğu "Dini Yönelim Ölçeği"nin içsel dini motivasyonla ilgili bölümünü geliştirmiştir. Hoge'nin "İçsel Dini Motivasyonel Ölçeği"ni Türk toplumuna standartizasyonu Faruk Karaca (2001) tarafından yapılmıştır. Bu ölçeğin farklı din ve kültürleri içine alabilecek şekilde geniş bir perspektife sahip olması önemlidir.²⁸⁷ Bu bilgilerden sonra kısaca, bizim kullandığımız ölçeğin son halini alana kadar geçirdiği safhalar hakkında bilgi verelim.

Dean Hoge (1972) tarafından son şekli verilen ve Karaca (2001) tarafından Türkçeye adapte edilen ölçek, 10 maddeden oluşan "İçsel Dini Motivasyon Ölçeği"nin 7 maddesi²⁸⁸ "Dini inançlarım hayata bakış açımı belirler." maddesinde olduğu gibi olumlu cümle yapısında, diğer 3 madde ise²⁸⁹ "Ahlakî bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil." maddesinde olduğu gibi (manaca) olumsuz cümle yapısında ifade edilmiştir. Ölçekte 5 dereceli Likert formatı

²⁸⁵ Bkz: Neşe Gülmez, "Narsistik Lider" Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009; Cemil Kiraz, "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Narsistik Kişilik Özellikleri" Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011; Gülçin Orhan, "Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlık İlişkisi" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014; Rıza Altun, "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi"(Sinop Örneği), On dokuz Mayıs Üniversitesin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Doktora Tezi, Samsun, 2015.

²⁸⁶ Bkz: Gülüşan Göcen, "Şükür ve Psikolojik İyi olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012; Metin Güven "Motivasyon-Dindarlık İlişkisi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.

²⁸⁷ Faruk Karaca, "Din psikolojisinde Metod Sorunu ve Bir dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", **EKEV Akademi Dergisi**, C: 3, S: 1, 2001, s. 187.

²⁸⁸ İDMÖ'ye olumlu şekilde yerleştirilen maddeler: 1. 2. 4. 5. 6. ve 7. maddelerdir.

²⁸⁹ İDMÖ'ye olumsuz şekilde yerleştirilen maddeler: 8. 9 ve 10. maddelerdir.

kullanılarak (fikrime çok uygun, fikrime uygun, kararsızım, fikrime aykırı, fikrime çok aykırı) 0'dan 4'e kadar, zayıftan kuvvetliye doğru puanlama yapılmıştır. Puanlamada, ölçeğe olumsuz cümle yapısında yerleştirilen maddelerin puanları ters çevrilmiştir. Yani bu yapıdaki maddeler puanlanırken, 4 ağırlık değerinde olanlar 0'a, 0 ağırlık değerindekiler ise 4'e dönüştürülmüştür. Böylece İDMÖ'de puan ranjı, 0 (en düşük) ile 40 (en yüksek) arasında değişecek şekilde düzenlenmiştir.²⁹⁰ Karaca'nın bu çalışmasında ölçeği oluşturan iç tutarlılık ölçütü olan Cronbach's Alpha katsayısı .84 olarak tespit edilmiştir.²⁹¹ Bu çalışmanın sonunda yapılan güvenirlik analizinde ise Cronbach's Alpha değer .93 olarak elde edilmiştir.

2.5. VERİLERİN TOPLANMASI

Örnekleme olarak 2018-2019 Eğitim-Öğretim döneminde İstanbul'un beş fakültesi belirlendikten sonra gerekli kurum ve kişilerle temas kurularak örnekleme ulaşılmıştır. "Kişisel Bilgi Formu", "Narsisizm Kişilik Envanteri", "İçsel Dini Motivasyon Ölçeği" katılımcılara bire bir, toplu olarak ve Google Form üzerinden uygulanmıştır. Uygulamada, fakültelerde dersin hocasından izin alındıktan sonra dersin bitiminde katılımcıların gönüllü olmaları özellikle dikkate alınarak uygulamanın sağlıklı bir seyir takip edebilmesi için katılımcılara gerekli açıklamalar yapılmıştır. Anketlerin doldurulması 10-15 dakika sürmüştür. Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda anketlerin cevaplandırılmasında bir sorun yaşanmamakla birlikte bazı öğrencilerin, din ile alakalı sorulara gelindiğinde anketi bıraktığı, dinle alakalı soruların ne amaçla kullanılacağını sorguladıkları ve bunların rahatsız edici olduğunu ifade eden açıklamalarda bulundukları görülmüştür.

2.6. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin

²⁹⁰ Faruk Karaca, a.g.m., s. 196.

²⁹¹ Faruk Karaca, a.g.m., s. 199.

değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır.

İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında T-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek Yönlü ANOVA (One way) testi kullanılmıştır. ANOVA testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmmanın sürekli değişkenleri arasında Pearson korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır.

2.7. HİPOTEZLER

1.Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiye dair hipotezler:

- a. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- b. Öğrencilerin narsisizm alt boyutları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- c. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- d. Öğrencilerin narsisizm alt boyutları yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- e. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- f. Öğrencilerin narsisizm alt boyutları fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- g. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.
- ğ. Öğrencilerin narsisizm alt boyutları sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.
- h. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.

- ı.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- i.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- j.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- k.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ailenin sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- l.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları ailenin sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- m.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne babanın hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- n.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları anne babanın hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- o.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- ö.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları anne eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- p.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- r.** Öğrencilerin narsisizm alt boyutları baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- s.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri annenin günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- ş.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri babanın günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- t.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- u.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri Kâbe'yi ziyaret etme isteği değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- ü.** Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

- v. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- y. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri açık kimlikle sosyal medya kullanma değişkenine göre farklılaşmaktadır.

2.Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiye dair hipotezler:

- a. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- b. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- c. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- d. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.
- e. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- f. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- g. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ailenin sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- ğ. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne babanın hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- h. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- ı. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- i. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri annenin günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- j. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri babanın günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- k. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri günlük namaz kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.

l. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri Kabe'yi ziyaret etme isteği değişkenine göre farklılaşmaktadır.

m. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

n. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

o. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri açık kimlikle sosyal medya kullanma değişkenine göre farklılaşmaktadır.

3. Dindarlık ile narsisizm arasındaki ilişkiye dair hipotezler:

a. Dindarlık düzeyi ile narsisizm arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

b. Dindarlık düzeyi ile otorite boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

c. Dindarlık düzeyi ile kendine yeterlilik boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

d. Dindarlık düzeyi ile üstünlük boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

e. Dindarlık düzeyi ile teşhircilik boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

f. Dindarlık düzeyi ile sömürücülük boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

g. Dindarlık düzeyi ile hak iddia etme boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.

2.8. SAYILTILAR

1. Araştırma kapsamında üniversite öğrencilerinin narsisizm düzeyleri ve dindarlık düzeylerinin incelenmesi için seçilen örneklemin evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.

2. Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin kendilerine yöneltilen sorulara içten ve objektif şekilde cevap verdikleri kabul edilmektedir.
3. Araştırmada kullanılan tüm ölçme araçlarının, ölçtükleri özellikler bakımından geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.
4. Araştırmada kullanılan tüm istatistiksel tekniklerin, araştırmanın amacına uygun olduğu kabul edilmektedir.

2.9. SINIRLILIKLAR

1. Araştırmada elde edilen bulgular, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, İşletme Fakültesi, İktisat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerle sınırlıdır.
2. Araştırma, katılımcıların soruları cevaplandırdıkları zaman dilimindeki duygu, düşünce ve tutumları ile sınırlıdır.
3. Araştırma, araştırmacının belirlediği hipotezlerle sınırlıdır.
4. Araştırma, geliştirilmiş olan ölçeklerle sınırlıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan istatistiksel analizlere ve bu analizlerde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle, katılımcı öğrencilerin narsisizm düzeyleri ve dindarlık düzeylerinin demografik değişkenlerle olan ilişkisine dair bulgulara yer verilmekte ilgili hipotezler test edilmektedir. Ardından ise dindarlığın narsisizm ve narsisizm alt boyutlarına ait korelasyon bulguları aktarılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş, ikincil verilerle de desteklenerek gerekli açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

3.1. ANA DEĞİŞKENLER AÇISINDAN NARSİZM DÜZEYLERİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Bu başlığımızda öğrencilerin narsisizm düzeyleri yaş, cinsiyet, fakülte, sınıf, mezun olunan lise, hayatın geçirildiği yerleşim yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın hayatta olma durumu, anne-baba eğitim düzeyi, anne-babanın günlük namaz kılma durumu, günlük namaz kılma durumu, Kâbe'yi ziyaret etme isteği durumu, anne-babanın dindarlık durumu, açık kimlikle sosyal medya kullanma durumu değişkenleri açısından incelenmiştir.

3.1.1. Narsisizm Düzeyleri ile Cinsiyet İlişkisi

Tablo 3. Narsisizm Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Narsisizm Toplam	Kız	516	5,673	1,943	-3,894	825	0,000
	Erkek	311	6,235	2,120			
Otorite	Kız	516	1,368	0,561	3,702	825	0,000
	Erkek	311	1,215	0,597			
Kendine Yeterlilik	Kız	516	0,775	0,834	-2,716	825	0,007

	Erkek	311	0,942	0,893			
Üstünlük	Kız	516	0,707	0,919	-3,815	825	0,000
	Erkek	311	0,968	1,003			
Teşhircilik	Kız	516	0,967	0,518	-1,556	825	0,135
	Erkek	311	1,029	0,608			
Sömürücülük	Kız	516	1,417	0,747	-3,369	825	0,001
	Erkek	311	1,598	0,755			
Hak İddia Etme	Kız	516	0,438	0,619	-0,984	825	0,325
	Erkek	311	0,482	0,642			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=-3.894$; $p=0.000<0,05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü üzere, erkeklerin narsisizm toplam puan ortalamaları ($\bar{x}=6,235$), kızların narsisizm toplam puan ortalamalarından ($\bar{x}=5,673$) yüksek bulunmuştur.

Bu konuda yapılan diğer çalışmalara baktığımızda cinsiyet açısından kadınların narsisizm düzeylerinin daha yüksek bulunduğu çalışmaların olduğunu görmekle beraber, erkeklerin narsisizm düzeylerinin daha yüksek bulunduğu çalışmaların olduğunu, kimi çalışmalarda ise cinsiyetin anlamlı bir farka neden olmadığını görmekteyiz.

Atay, 2010 yılında yöneticiler üzerine yapmış olduğu araştırmada²⁹², Kiraz 2011 yılında Eğitim Fakültesi öğrencilerinin empatik ve narsistik kişilik özellikleri araştırmak için yapmış olduğu çalışmada²⁹³ ve Orhan 2014 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada, cinsiyet değişkenine göre narsisizm

²⁹²Salim Atay, **a.g.e.**, s. 186.

²⁹³Cemil Kiraz, **a.g.t.**, s. 71-72.

arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir.²⁹⁴ Ashmawy 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada²⁹⁵, Özer ve diğerleri 2016 yılında hemşirelerin karanlık kişilik özellikleri (narsisizm boyutu) üzerinde yapmış olduğu araştırmada ve²⁹⁶ Ulusal 2019 yılında ergenler üzerinde yapmış olduğu araştırmada, narsisizm ve cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.²⁹⁷

Özel, 2014 yılında yüksek din eğitimi alan öğrenciler üzerinde yapmış olduğu araştırmada kızların narsisizm düzeyi puanlarının erkeklerin narsisizm puanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.²⁹⁸

Karakuş, 2007 yılında lise öğrencileri üzerine yapmış olduğu çalışmada erkek öğrencilerin narsisizm puanlarının kız öğrencilerinkinden anlamlı şekilde yüksek olduğunu tespit etmiştir.²⁹⁹ Hamedoğlu, 2009 yılında Sakarya ilinde öğretmen ve yöneticiler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında cinsiyete ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Hamedoğlu araştırmasında erkeklerin narsisizm puanlarının kadınların puanlarından daha yüksek olduğu bulmuştur. Hamedoğlu bu durumu Sakarya ilinin geleneksel aile yapısında erkek egemen kültürüne önem verilmesinin bir uzantısı olarak ailelerin erkek çocuklarını narsisistik özelliklerle yetiştirmesine bağlamaktadır.³⁰⁰ Kardeş 2017 yılında, üniversite öğrencilerinde yapmış olduğu araştırmada³⁰¹ ve Uçar ve Konal 2018 yılında, üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları araştırmada, erkeklerin narsisizm düzeylerinin ortalamalarının kadınların ortalamalarından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁰² Çakır'ın 2018 yılında yetişkinler üzerine yapmış olduğu araştırmasında anlamlı bir ilişki bulunmakla beraber erkeklerin ortalama puanlarının

²⁹⁴ Gülçin Orhan, a.g.t., s. 133.

²⁹⁵ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 52.

²⁹⁶ Özlem Özer, Özgür Uğurluoğlu, Gülcan Kahraman, Keziban Avcı, "Hemşirelerin Karanlık Kişilik Özelliklerinin Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 14, S: 3, 2016, s. 211-212.

²⁹⁷ Ruveyda Ulusal, a.g.t., s. 85.

²⁹⁸ İsa Özel, a.g.m., s. 320.

²⁹⁹ Çiğdem Karakuş, "Lise Öğrencilerinde Psikolojik Savunmalar Açısından Narsisizm ve Benlik Saygısının Karşılaştırılması" İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 65.

³⁰⁰ Mehmet Ali Hamdeoğlu, a.g.t., s. 89.

³⁰¹ Selami Kardeş, a.g.t., s. 119.

³⁰² Mehmet Ertuğrul Uçar, Bilge Konal "Öğretmenler ile Lise ve Üniversite Öğrencilerdeki Narsisizm Kişilik Özellikleri Benlik Saygısı ve Duygu Gereksinimi Arasındaki İlişkiler" **Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi**, C: 8, S: 14, 2018, s. 126.

daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁰³ Güven'in 2019 yılında, narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmasında, erkeklerin narsisizm puanlarının kadınların puanlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Güven, erkeklerin yüksek öz saygı ve özgüvene sahip olması nedeniyle kendilerini kadınlardan üstün gördüklerini bu durumun da erkeklerde yüksek narsisizme sebep olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴

Yurt dışında yapılan çalışmalara baktığımızda, Foster ve arkadaşları, 2003 yılında yapmış oldukları çalışmada, erkeklerin narsisizm puanlarının yüksek olduğu tespit etmiş olup bunun sebebini erkeklerin daha çok bireysel olmalarına bağlamaktadırlar.³⁰⁵ Twenge ve Campbell (2010) son yıllarda üniversite öğrencilerinde narsisizmin hızlı bir şekilde yükseldiğinden bahsetmektedir. Çalışmasında kadınlarda büyük değişimlerin olduğunu ifade etse de erkeklerin daha yüksek narsisizm puanlarına sahip olduğunu belirtmektedir.³⁰⁶

Saygın 2014 yılında, üniversite öğrencileri üzerine yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre tevazu düzeylerinin anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu kız öğrencilerin tevazu puanlarının daha yüksek olduğu tespit etmiştir.³⁰⁷ Bu araştırma bizim çalışmamızı ters açıdan destekler niteliktedir.

Günümüzde tüketim kültürünün bireyselleşmeyi artırmakta olduğunu, bu durumdan da en çok erkeklerin etkilendiğini görmekteyiz. Kız öğrencilerin uyum gösterme, arkadaş edinme ve sosyal ilişkilerde aktif olmada daha önde olduklarını düşündüğümüzde kız öğrencilerin bireyselleşmesinin erkeklere nazaran daha az olduğunu ifade edebiliriz. Bu bireyselleşme olgusu narsisizmi ortaya çıkaran en güçlü etkilerden biridir. Ayrıca toplumumuzda bir taraftan da geleneksel aile yapısının sürdüğünü dikkate aldığımızda, geleneksel aile yapısının erkek çocuklara

³⁰³ Berna Çakır, "Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Narsisizm ve Empati Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 41.

³⁰⁴ Metin Güven, a.g.t., s. 145.

³⁰⁵ Joshua D. Foster, W. Keith Campbell and Jean M. Twenge, "Individual Differences in Narcissism: Inflated Self-views Across The Lifespan and Around", **Journal of Research in Personality**, 37, 2003, s. 469-486.

³⁰⁶ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, a.g.e., s. 60.

³⁰⁷ Yeliz Saygın, "Üniversite Öğrencilerinin Tevazu Düzeylerinin Denetim Odağı ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi", Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2014, s. 83.

biçtiği aile reisi rolü erkeklerde abartılı bir güçlülük hissetme, otoriter olma ve kendini yeterli görme arzularını besleyerek narsisist eğilimleri ortaya çıkartmaktadır.

Öğrencilerin otorite alt boyutu puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=3.702$; $p=0.000<0,05$). Kızların otorite puanları ($\bar{x}=1,368$), erkeklerin puanlarından ($\bar{x}=1,215$) yüksek bulunmuştur. Bu, kızların daha yüksek puana sahip olduğu, tek alt boyuttur. Kendine yeterlilik alt boyutunda puanlar cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=-2.716$; $p=0.007<0,05$). Buna göre erkeklerin kendine yeterlik puanları ($\bar{x}=0,942$), kızların puanlarından ($\bar{x}=0,775$) yüksek olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin üstünlük alt boyutunda puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=-3.815$; $p=0.000<0,05$). Bulgulara göre erkeklerin üstünlük puanları ($\bar{x}=0,968$), kızların puanlarından ($\bar{x}=0,707$) yüksektir. Sömürücülük alt boyutunda puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=-3.369$; $p=0.001<0,05$). Erkeklerin sömürücülük puanları ($\bar{x}=1,598$), kızların puanlarından ($\bar{x}=1,417$) yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin teşhircilik, hak iddia etme alt boyutları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Narsisizmin alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiye dair geliştirmiş olduğumuz “*Narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimiz otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, sömürücülük boyutları desteklenirken; teşhircilik, hak iddia etme boyutları reddedilmiştir.

Literatüre baktığımızda Atay’ın 2010 yılında yapmış olduğu araştırmada teşhircilik ve hak iddia etme alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁰⁸ Gülmez’in 2009 yılında, yöneticiler üzerinde yaptığı araştırmasında üstünlük, sömürücülük, otorite, hak iddia etme ve kendine yeterlilik alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, teşhircilik alt boyutunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁰⁹ Kiraz’ın 2011 yılında yaptığı araştırmasında ise üstünlük, teşhircilik, otorite, sömürücülük, hak iddia etme, kendine yeterlilik alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.³¹⁰

³⁰⁸ Salim Atay, a.g.e., s. 186.

³⁰⁹ Neşe Gülmez, a.g.t., s. 60.

³¹⁰ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 68-72.

Çalışmamızda gerek narsisizm toplamda gerekse kendine yeterlilik alt boyutu dışındaki tüm narsisizm alt boyutlarda erkeklerin daha yüksek puan almış olmaları önemlidir. Bu sonuçların literatürdeki birçok çalışmanın bulgularıyla uyuştuğunu görmekteyiz.

3.1.2. Narsisizm Düzeyleri ile Yaş İlişkisi

Tablo 4. Narsisizm Düzeyinin Yaşa Göre Farklılaşma Durumu*³¹¹

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Narsisizm Toplam	24 ve altı	753	5,874	2,000	-0,456	825	0,687
	25 ve üzeri	74	5,987	2,314			
Otorite	24 ve altı	753	1,315	0,584	0,630	825	0,529
	25 ve üzeri	74	1,270	0,531			
Kendine Yeterlilik	24 ve altı	753	0,826	0,855	-1,275	825	0,203
	25 ve üzeri	74	0,960	0,898			
Üstünlük	24 ve altı	753	0,796	0,944	-0,941	825	0,409
	25 ve üzeri	74	0,905	1,100			
Teşhircilik	24 ve altı	753	0,993	0,559	0,502	825	0,616
	25 ve üzeri	74	0,960	0,509			
Sömürücülük	24 ve altı	753	1,490	0,753	0,626	825	0,531
	25 ve üzeri	74	1,432	0,778			
Hak İddia Etme	24 ve altı	753	0,454	0,630	-0,069	825	0,945
	25 ve üzeri	74	0,460	0,601			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları ve narsisizm alt boyutlarına ait puanları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Bu

³¹¹ Bu tablomuzda birleştirme yoluna gidilmiştir.

bulguya göre, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 4’te görüldüğü üzere, 25 ve üzeri yaşlarda olanların narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=5,987$), 24 ve altı yaşlarda olanların puanlarından ($\bar{x}=5,874$) yüksek bulunmuştur.

Ayrıca “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz de reddedilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkma nedeninin üniversite öğrencileri arasında belirgin yaş farklılıklarının olmaması olduğunu düşünmekteyiz. Literatüre baktığımızda ise yaştan narsisizme etkisi konusunda farklı bulguların ortaya çıktığını görmekteyiz.

Hamedeoğlu 2009 yılında³¹², Atay 2010 yılında³¹³, Özel 2014 yılında³¹⁴, Uçar ve Konal 2018 yılında³¹⁵, Çakır 2018 yılında³¹⁶ ve Güven 2019 yılında³¹⁷ yapmış oldukları çalışmalara göre narsisizm ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit ederken; Atay 2010 yılında³¹⁸, Kiraz 2011 yılında³¹⁹, Orhan 2014 yılında³²⁰ Altun 2015 yılında³²¹ ve Ashmawy 2016 yılında³²² yapmış oldukları araştırmalarda anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.

Atay 2010 yılında yapmış olduğu araştırmasında üstünlük alt boyutu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³²³ Kiraz 2011 yılında yapmış olduğu araştırmada otorite, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme alt boyutları ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken kendine yeterlilik alt boyutunda anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³²⁴

Narsisizm ve yaş değişkeni arasında çalışmalarda farklı sonuçlar olmakla beraber en yüksek narsisizm puanlarının ağırlıklı olarak ergenlik döneminde olduğu

³¹² Mehmet Ali Hamedoğlu, a.g.t., s. 86.

³¹³ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 186.

³¹⁴ İsa Özel, a.g.m., s. 319.

³¹⁵ Mehmet Ertuğrul Uçar, Bilge Konal, a.g.m., s. 121.

³¹⁶ Berna Çakır, a.g.t., s. 45.

³¹⁷ Metin Güven, a.g.t., s. 141.

³¹⁸ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 186.

³¹⁹ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 75

³²⁰ Gülçin Orhan, a.g.t., s. 134.

³²¹ Rıza Altun, a.g.t., s. 68.

³²² Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 54

³²³ Salim Atay, **a.g.e.**, s. 186.

³²⁴ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 72-75.

görülmektedir. Çalışmamızda büyükşehir yaşam kültürünün getirdiği bireyselleşmenin en çok üniversite yaş dönemindeki gençlerde etkili olacağını düşünmüştük. Bulgularımız bunu desteklememektedir.

3.1.3.Narsisizm Düzeyleri ile Fakülte İlişki

Tablo 5. Narsisizm Düzeyinin Fakülteye Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Toplam	1.Edebiyat	249	5,498	1,928	5,838	0,000	3>1
	2.İlahiyat	186	5,622	2,151			4>1
	3.İktisat	133	6,032	1,893			5>1
	4.İşletme	126	6,556	2,126			4>2
	5.Tıp	133	6,117	1,885			5>2 4>3
Otorite	1.Edebiyat	249	1,303	0,536	1,557	0,170	
	2.İlahiyat	186	1,289	0,584			
	3.İktisat	133	1,318	0,561			
	4.İşletme	126	1,429	0,686			
	5.Tıp	133	1,234	0,568			
Kendine Yeterlilik	1.Edebiyat	249	0,714	0,751	4,849	0,000	3>1
	2.İlahiyat	186	0,722	0,812			4>1
	3.İktisat	133	0,937	0,883			3>2
	4.İşletme	126	1,119	0,960			4>2
	5.Tıp	133	0,844	0,926			4>5
Üstünlük	1.Edebiyat	249	0,681	0,927	3,457	0,004	4>1
	2.İlahiyat	186	0,683	0,875			5>1
	3.İktisat	133	0,833	0,944			4>2

	4.İşletme	126	0,992	1,062			5>2
	5.Tıp	133	0,938	0,994			
Teşhircilik	1.Edebiyat	249	0,959	0,455	1,441	0,207	
	2.İlahiyat	186	0,933	0,535			
	3.İktisat	133	0,992	0,573			
	4.İşletme	126	1,071	0,695			
	5.Tıp	133	1,055	0,579			
Sömürücülük	1.Edebiyat	249	1,427	0,744	1,436	0,209	
	2.İlahiyat	186	1,533	0,794			
	3.İktisat	133	1,437	0,754			
	4.İşletme	126	1,492	0,735			
	5.Tıp	133	1,602	0,746			
Hak İddia Etme	1.Edebiyat	249	0,415	0,593	0,534	0,750	
	2.İlahiyat	186	0,461	0,592			
	3.İktisat	133	0,516	0,690			
	4.İşletme	126	0,452	0,627			
	5.Tıp	133	0,445	0,662			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri fakülteye göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(5, 821)}=5,838$; $p=0,000<0.05$). Elde ettiğimiz bulgular, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimizi desteklemektedir.

Tablo 5’te görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm puan ortalamaları fakültelere göre şöyledir: İşletme fakültesi ($\bar{x}=6,556$), tıp fakültesi ($\bar{x}=6,117$), iktisat fakültesi ($\bar{x}=6,032$), ilahiyat fakültesi ($\bar{x}=5,622$) ve edebiyat fakültesi ($\bar{x}=5,498$).

Verilere daha yakından bakıldığında; iktisat fakültesi öğrencilerin narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,032$), edebiyat fakültesinden ($\bar{x}=5,498$) yüksek çıkmıştır.

İşletme fakültesinin puanları ($\bar{x}=6,556$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=5,498$), ilahiyat fakültesi ($\bar{x}=5,622$) ve iktisat fakültesinin narsisizm toplam puanlarından ($\bar{x}=6,032$) yüksek bulunmuştur. Tıp fakültesinin puanları ise ($\bar{x}=6,117$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=5,498$) ve ilahiyat fakültesi ($\bar{x}=5,622$) narsisizm toplam puanlarından yüksek çıkmıştır.

Altun 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin narsisizm puanları fakülte değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.³²⁵

Çalışmamızda edebiyat fakültesinden sonra en düşük narsisizm puanlarına sahip olan fakülte ilahiyat fakültesidir. Sosyo-kültürel alanda meydana gelen değişimler narsisist kişilikleri ortaya çıkarırken planlı bir dini eğitim alan ilahiyat öğrencilerinde narsisizm puanlarının düşük çıkması önemlidir. Bozkurt 2000 yılında hedonist/narsisist kültürün uzantılarını araştırdığı çalışmasında “İnsan mümkün olduğunca hayatın keyfini çıkarmalıdır.” ve “İnsan mümkün olduğunca anın keyfini çıkarmalıdır.” sorularına verdikleri cevaplar ile en düşük puan alan grubun ilahiyat fakültesi öğrencileri olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca “İnsan gelecek için bugünün keyfini kaçırmamalıdır.” sorusuna katılmadığını belirtenler arasında üstünlük ilahiyat fakültesi öğrencilerindedir.³²⁶ Hedonist/narsisist kültürün en önemli argümanları “hayatın keyfini çıkart”, “anı yaşa” ve “gelecek için endişelenme” düşünceleridir. Bu sonuçlar ilahiyat öğrencilerinin narsisist kültür anlayışına yakın olmadığını bize göstermektedir. Din eğitimi alan, dini duyarlılıkları olan ilahiyat öğrencilerinde hedonist/narsist kültüre işaret eden düşüncelerin düşük çıkmasının bizlere, dinin narsisist kültürün direncini kıran güçlü bir unsur olduğunu yorumunu yapabiliriz.

Ayrıca Bozkurt aynı araştırmasında “İnsanı çalışmak kadar mutlu eden başka bir şey yok.” ifadesine, en çok katılanların ilahiyat fakültesi öğrencilerinin olması dikkat çekicidir.³²⁷ Çünkü din insana zamanını boş geçirmemesi, kendi eliyle çalışıp kazanması, kimseyi sömürmeden hayatını idame etmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Aynı çalışmada Bozkurt, “Eğer tüm koşullar tümüyle aynı olsa bile sorumluluğu fazla olan işi seçerdim.” ifadesi karşısında ilahiyat fakültesi

³²⁵ Rıza Altun, a.g.t., s. 76.

³²⁶ Veysel Bozkurt, **Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, Alesta Yayınları, Bursa, 2000, s. 133-140.

³²⁷ Veysel Bozkurt, a.g.e., s. 75.

öğrencilerinin daha istekli bir tutum sergiledikleri tespit etmiştir.³²⁸ Hökelekli'ye göre Allah'ın emirleri onu getiren kimseler tarafından, Allah'a karşı bir borç ve vazife olarak algılanması ölçüsünde sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlamaktadır. Ahlakî olma sıfatını içinde barındıran her davranışın ancak sorumluluk bilinci ile geliştiği unutulmamalıdır.³²⁹ Bu sorumluluk bilincini en güçlü bir şekilde din, dinin emrettiği ibadetler ve ahlakî değerler kazandırabilir.

Bizim yapmış olduğumuz çalışmada en düşük narsisizm toplam puanına edebiyat fakültesi öğrencilerinin sahip olduğu tespit edilmekle birlikte ikinci sırada ilahiyat fakültesinin olması araştırmamızın temel argümanı açısından önemlidir.

Twenge ve Camphell (2010) üniversite öğrencilerinin son yıllarda mali durumu iyi olması hususuna çok fazla önem vermeleri nedeniyle, narsisizmin arttığını ve maddeciliğin birçok açıdan daha fazla önemli bir hale geldiğinin altını çizmektedir.³³⁰ Bizim çalışmamızda da en yüksek narsisizm puanına sahip fakültenin işletme fakültesi olması, bu öğrencilerinin kapitalist sisteme daha iyi entegre olduklarını ve maddi gücün etkisine daha fazla kapıldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Literatürde narsisizmle alakalı yapılan çalışmalara baktığımızda fakülte değişkeninin çokça kullanılan ve merak edilen bir değişken olmadığını görülmektedir. Narsisizm hususunda yapılacak araştırmalarda narsisizmin fakülte değişkeni açısından da incelenmesi ve farklı örneklemeler tarafından ortaya konulması önemlidir.

Kendine yeterlilik alt boyutu puanları fakülteye göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(5, 821)}=4,849$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre yeterlilik alt boyutu puanlarının fakülteye göre farklılığının nedeni şöyledir: İktisat fakültesi öğrencilerinin kendine yeterlik puanları ($\bar{x}=0,937$), edebiyat ($\bar{x}=0,714$) ve ilahiyat ($\bar{x}=0,722$) fakültesi öğrencilerinin kendine yeterlilik puanlarından yüksektir. İşletme fakültesi öğrencilerinin kendine yeterlilik puanları ($\bar{x}=1,119$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=0,714$), ilahiyat fakültesi ($\bar{x}=0,722$) ve tıp fakültesininkine ($\bar{x}=0,844$) göre yüksek bulunmuştur. Öte yandan işletme fakültesi öğrencilerinin kendine yeterlik puanları ($\bar{x}=1,119$) diğer tüm fakültedeki öğrencilerin puanlarından yüksektir.

³²⁸ Veysel Bozkurt, **a.g.e.**, s. 90.

³²⁹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 243.

³³⁰ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 232-233.

Öğrencilerin narsisizm üstünlük alt boyutunda aldıkları puanlar da fakülteye göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(5, 821)}=3,457$; $p =0,004<0.05$). Verilere göre üstünlük alt boyutu fakülteler arasında şu şekilde farklılaşmaktadır: İşletme fakültesi öğrencilerinin üstünlük puanları ($\bar{x}=0,992$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=0,681$) ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ($\bar{x}=0,683$) puanlarından yüksektir. Ayrıca tıp fakültesi öğrencilerinin üstünlük puanları ise ($\bar{x}=0,938$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=0,681$) ve ilahiyat fakültesi öğrencilerine ($\bar{x}=0,683$) göre yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin otorite, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme puanları ise fakülte değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Araştırmamızda elde ettiğimiz bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz kendine yeterlilik ve üstünlük için desteklenirken; otorite, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme boyutları için reddedilmiştir.

Çalışmamızda narsisizm alt puanlarının fakülteye göre anlamlılık düzeyi ile narsisizm toplam puanlarında fakülte öğrencilerinin aldıkları puan sıralamasında ilk ve son puan türündeki fakültelerin değişmemesi sıralamanın doğrusal devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

3.1.4.Narsisizm Düzeyleri ile Sınıf İlişkisi

Tablo 6. Narsisizm Düzeyleri Sınıfa Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Narsisizm Toplam	Hazırlık	41	5,951	1,923	0,901	0,480
	1	173	6,052	2,106		
	2	196	5,975	2,123		
	3	197	5,640	1,851		
	4	191	5,869	2,013		
	5	29	5,931	2,313		

Otorite	Hazırlık	41	1,171	0,704	1,900	0,092
	1	173	1,399	0,588		
	2	196	1,337	0,607		
	3	197	1,294	0,576		
	4	191	1,272	0,522		
	5	29	1,172	0,468		
Kendine Yeterlilik	Hazırlık	41	0,951	0,669	1,466	0,199
	1	173	0,890	0,886		
	2	196	0,816	0,845		
	3	197	0,711	0,816		
	4	191	0,911	0,905		
	5	29	0,897	0,976		
Üstünlük	Hazırlık	41	0,927	0,905	0,276	0,926
	1	173	0,827	0,955		
	2	196	0,770	0,957		
	3	197	0,782	0,978		
	4	191	0,806	0,945		
	5	29	0,897	1,081		
Teşhircilik	Hazırlık	41	0,976	0,570	0,146	0,981
	1	173	0,988	0,581		
	2	196	1,015	0,586		
	3	197	0,990	0,474		
	4	191	0,969	0,561		
	5	29	1,000	0,655		
Sömürücülük	Hazırlık	41	1,634	0,767	1,159	0,328

	1	173	1,474	0,687		
	2	196	1,561	0,805		
	3	197	1,462	0,703		
	4	191	1,408	0,808		
	5	29	1,483	0,738		
Hak İddia Etme	Hazırlık	41	0,293	0,559	1,143	0,336
	1	173	0,474	0,634		
	2	196	0,475	0,620		
	3	197	0,401	0,620		
	4	191	0,503	0,640		
	5	29	0,483	0,688		

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu sonuçlara göre, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm toplam puanlarının sınıf düzeyine göre puanları şöyledir: Narsisizm puanları 1. sınıf ($\bar{x}=6,052$), 2. sınıf ($\bar{x}=5,975$), hazırlık sınıfı ($\bar{x}=5,951$), 5. sınıf ($\bar{x}=5,931$) ve 4. sınıf ($\bar{x}=5,868$) şeklinde takip etmektedir.

Öğrencilerin narsisizm alt boyutları otorite, kendine yeterlik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme puanları sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bu bulgulara göre “*Öğrencilerin narsisizm alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmiştir.

Koşan 2015 yılında, eğitim fakültesi öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmasında katılımcıların narsisizm düzeyleri ile sınıf durumu arasında kendine yeterlilik ve hak iddia etme alt boyutunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³³¹

Haddizatında narsisizm ve alt boyutlarından elde edilen puanların sınıf değişkenine göre farklılaşması pek olası değildir. Bir başka ifadeyle sınıflar arasında narsisizmi etkileyecek bir ortam ve şart değişimi söz konusu değildir.

3.1.5.Narsisizm Düzeyleri ile Mezun Olunan Lise İlişkisi

Tablo 7. Narsisizm Toplam Puanlarının Mezun Olunan Liseye Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Toplam	1.Anadolu Lisesi	403	5,886	1,902	6,040	0,000	3>1
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	6,286	2,171			4>1
	3.Fen Lisesi	103	6,330	2,046			1>5
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	6,750	2,436			3>5
	5.İmam Hatip Lisesi	252	5,500	2,042			4>5
Otorite	1.Anadolu Lisesi	403	1,367	0,589	2,164	0,071	
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	1,333	0,483			
	3.Fen Lisesi	103	1,214	0,571			
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	1,292	0,544			
	5.İmam Hatip Lisesi	252	1,262	0,574			
Kendine Yeterlik	1.Anadolu Lisesi	403	0,836	0,839	4,578	0,001	4>1
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	0,810	0,814			4>2

³³¹ Yavuz Koşan, “Üniversite öğrencilerinin Facebook Kullanımının Narsisizm ve Saldırganlık Düzeyleri ile İlişkisinin İncelenmesi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2015, s. 65.

	3.Fen Lisesi	103	0,932	0,993			4>3
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	1,271	0,984			3>5 4>5
	5.İmam Hatip Lisesi	252	0,722	0,785			
Üstünlük	1.Anadolu Lisesi	403	0,757	0,965	4,827	0,001	3>1 4>1 3>5 4>5
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	1,048	1,117			
	3.Fen Lisesi	103	1,058	0,978			
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	1,146	1,010			
	5.İmam Hatip Lisesi	252	0,694	0,887			
Teşhircilik	1.Anadolu Lisesi	403	0,983	0,566	2,101	0,079	
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	0,952	0,498			
	3.Fen Lisesi	103	1,117	0,646			
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	1,063	0,561			
	5.İmam Hatip Lisesi	252	0,941	0,489			
Sömürücülük	1.Anadolu Lisesi	403	1,476	0,751	0,803	0,523	
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	1,667	0,730			
	3.Fen Lisesi	103	1,573	0,775			
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	1,438	0,741			
	5.İmam Hatip Lisesi	252	1,456	0,759			
Hak İddia Etme	1.Anadolu Lisesi	403	0,467	0,635	0,437	0,782	
	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	0,476	0,680			
	3.Fen Lisesi	103	0,437	0,681			
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	0,542	0,683			

	5.İmam Hatip Lisesi	252	0,425	0,577			
--	---------------------	-----	-------	-------	--	--	--

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları mezun olunan liseye göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=6,040$; $p=0,000<0.05$). Bu bulguya göre *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere, öğrencilerin mezun oldukları liseye göre narsisizm toplam puan sıralamaları şöyledir: Mesleki ve teknik anadolu lisesi ($\bar{x}=6,750$), fen lisesi ($\bar{x}=6,330$), sosyal bilimler lisesi ($\bar{x}=6,286$), anadolu lisesi ($\bar{x}=5,886$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=5,500$) .

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları mezun oldukları liseler arasında şu şekilde farklılaşmaktadır: Fen lisesi mezunlarının narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,330$), anadolu lisesi ($\bar{x}=5,886$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=5,500$) puanlarından yüksek bulunmuştur. Mesleki ve teknik anadolu lisesi mezunlarının narsisizm toplam puanları ise ($\bar{x}=6,750$) anadolu lisesi ($\bar{x}=5,886$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=5,500$) mezunlarından yüksek çıkmıştır. Öte yandan anadolu lisesi mezunlarının narsisizm puanları ($\bar{x}=5,886$), imam hatip lisesi mezunlarının puanlarından ($\bar{x}=5,500$) yüksektir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımızda: Özel 2014 yılında,³³² Altun 2015 yılında³³³ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları araştırmalarda öğrencilerin mezun olunan liseye göre narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.³³⁴

Kardaş 2017 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile lise değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup en yüksek narsisizm puanının mesleki teknik lisesi öğrencilerine, en düşük puanın ise imam hatip lisesi öğrencilerine ait olduğunu bulmuştur.³³⁵ Bu araştırmanın sonuçları bizim araştırmamızın bulgularını destekler nitelikte olması açısından önemlidir.

³³² İsa Özel, a.g.m., s. 322.

³³³ Rıza Altun, a.g.t., s. 81

³³⁴ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 57.

³³⁵ Selami Kardaş, a.g.t., s. 139.

Mezun olunan lise grubunda en düşük narsisizm puanlarının imam hatip lisesi öğrencilerinde tespit edilmesini bu okullarda verilen din eğitiminden kaynaklandığı yorumunu yapabiliriz. Hökelekli (1986), ergenler üzerinde yapmış olduğu çalışmada dinin planlı eğitim-öğretim ile kişiliği bütünleştirici, yüksek ideallere yönlendirici, kuvvetli bir vicdan gelişimi sağlaması ile birlikte manevi sorumluluğu artırıcı bir etkiye sahip olduğunu dile getirmektedir.³³⁶ Kur'an'ın gerek narsisist tipleri eleştirmesi (İblis, Nemrut, Firavun, Karun gibi) gerekse narsisist tavırları nedeniyle azaba çaptırılan kavimleri yermesi, imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerde bir bilinç oluşturarak kendini beğenme, kendini üstün görme, üstünlük taslama gibi narsisist tutumlardan söz konusu bireyleri sakındırdığı yorumunu yapabiliriz.

Narsisizmin alt boyutlarında da benzer şekilde farklılaşmayı görmekteyiz. Buna göre kendine yeterlilik alt boyutları puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=4,578$; $p=0,001<0.05$). Öyle ki, mesleki ve teknik anadolu lisesi mezunlarının kendine yeterlilik puanları ($\bar{x}=1,271$), anadolu lisesi ($\bar{x}=0,836$), sosyal bilimler lisesi ($\bar{x}=0,810$), fen lisesi ($\bar{x}=0,932$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=0,722$) mezunlarından yüksek çıkmıştır. Ayrıca fen lisesi mezunlarının kendine yeterlilik puanları ($\bar{x}=0,932$), imam hatip lisesi mezunlarının ($\bar{x}=0,722$) puanlarından yüksek bulunmuştur.

Narsisizm üstünlük alt boyutu puanlarında mezun olunan liseye göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($F_{(4, 822)}=4,827$; $p=0,001<0.05$). Bulgulara göre fen lisesi mezunlarının üstünlük puanları ($\bar{x}=1,058$), anadolu lisesi ($\bar{x}=0,757$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=0,694$) mezunlarının puanlarından yüksektir. Öte yandan mesleki ve teknik anadolu lisesi mezunlarının narsisizm puanları ise ($\bar{x}=1,146$), anadolu lisesi ($\bar{x}=0,757$) ve imam hatip lisesi ($\bar{x}=0,694$) mezunlarının puanlarından yüksek çıkmıştır.

Öğrencilerin otorite, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme alt puanları ise mezun olunan lise değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) mezun olunan liseye göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz kendine yeterlilik ve üstünlük alt

³³⁶ Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Dini Eğitimin Etkisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 1, C: 1, 1986, s. 51.

boyutlarında desteklenmiş; otorite, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Araştırmamıza baktığımızda narsisizmin alt boyutlarında anlamlı bir ilişkinin görülmesi, kendine yeterlilik ve üstünlük boyutlarındaki puanlarda en yüksek puanın mesleki ve teknik anadolu lisesinde, en düşük puanların ise imam hatip lisesinde olması ve sıralamanın narsisizmin toplam puanlardaki ortalamalarla aynı doğrultuda olması ilişkinin yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

3.1.6. Narsisizm Düzeyleri ile Hayatın Geçirildiği Yerleşim

Yeri Arasındaki İlişki

Tablo 8. Narsisizm Puanlarının Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yerine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Toplam	Köy-Kasaba	56	5,982	2,461	2,074	0,082	
	İlçe	136	5,537	1,838			
	İl	163	6,184	1,941			
	Büyükşehir	446	5,852	2,043			
	Yurt Dışı	26	6,154	2,073			
Otorite	Köy-Kasaba	56	1,357	0,483	0,479	0,751	
	İlçe	136	1,294	0,546			
	İl	163	1,337	0,569			
	Büyükşehir	446	1,307	0,601			
	Yurt Dışı	26	1,192	0,634			
Kendine Yeterlilik	Köy-Kasaba	56	0,714	0,889	2,597	0,035	5>1
	İlçe	136	0,721	0,832			3>2
	İl	163	0,969	0,899			5>2
	Büyükşehir	446	0,825	0,830			

	Yurt Dışı	26	1,115	1,071			
Üstünlük	Köy-Kasaba	56	0,804	1,102	2,022	0,089	
	İlçe	136	0,596	0,838			
	İl	163	0,871	0,931			
	Büyükşehir	446	0,845	0,986			
	Yurt Dışı	26	0,808	0,849			
Teşhircilik	Köy-Kasaba	56	1,107	0,623	0,879	0,476	
	İlçe	136	0,985	0,530			
	İl	163	0,951	0,617			
	Büyükşehir	446	0,989	0,526			
	Yurt Dışı	26	1,039	0,599			
Sömürücülük	Köy-Kasaba	56	1,571	0,806	0,900	0,463	
	İlçe	136	1,478	0,730			
	İl	163	1,552	0,730			
	Büyükşehir	446	1,446	0,750			
	Yurt Dışı	26	1,577	0,987			
Hak İddia Etme	Köy-Kasaba	56	0,429	0,568	0,354	0,841	
	İlçe	136	0,463	0,654			
	İl	163	0,503	0,632			
	Büyükşehir	446	0,440	0,629			
	Yurt Dışı	26	0,423	0,578			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları hayatın geçirildiği yerleşim yerine göre farklılaşmamaktadır ($P>0.05$). Araştırmamızın bulgularına göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm toplam puanlarının hayatın geçirildiği yerleşim yerine göre puanları şöyledir: İl grubu ($\bar{x}=6,184$), yurt dışı ($\bar{x}=6,154$), köy-kasaba ($\bar{x}=5,982$), büyükşehir ($\bar{x}=5,852$) ve ilçe ($\bar{x}=5,537$) grubu şeklinde takip etmektedir.

Esasen literatürde de araştırma sonucumuza paralel sonuçlar ortaya çıkmıştır. Altun 2015 yılında³³⁷ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları araştırmalarda narsisizm düzeyleri ile hayatın geçirildiği yerleşim yeri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³³⁸

Narsisizmin alt boyutlarına baktığımızda ise sadece kendine yeterlilik puanında hayatın geçirildiği yere göre farklılaştığı tespit edilmiştir ($F_{(4, 822)}=2,597$; $p=0,035<0.05$). Bulgulara göre hayatın geçirildiği yerleşim yeri yurt dışı olanların kendine yeterlilik puanları ($\bar{x}=1,115$), köy-kasaba ($\bar{x}=0,714$) ve ilçe ($\bar{x}=0,721$) olanların puanlarından yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde hayatın geçirildiği yerleşim yeri il olanların, kendine yeterlilik puanları ($\bar{x}=0,969$), ilçe olanların puanlarından ($\bar{x}=0,721$) yüksektir.

Öğrencilerin narsisizm toplam, otorite, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme puanları ile hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkeni arasında anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz sadece kendine yeterlilik alt boyutunda desteklenirken; otorite, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutlarında ise reddedilmiştir.

3.1.7. Narsisizm Düzeyleri ile Ailenin Sosyo-Ekonomik İlişkisi

Tablo 9. Narsisizm Puanlarının Aile Sosyo Ekonomik Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu *³³⁹

	Grup	N	Ort	Ss	F	P	Fark
--	------	---	-----	----	---	---	------

³³⁷ Rıza Altun, a.g.t., s. 78.

³³⁸ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 59-60.

³³⁹ Bu tabloda birleştirilmeye gidilmiştir.

Narsisizm Toplam	Çok düşük ve düşük	72	5,847	1,874	1,077	0,358	
	Orta	510	5,859	1,976			
	İyi	224	5,880	2,159			
	Çok iyi	21	6,667	2,331			
Otorite	Çok düşük ve düşük	72	1,306	0,521	0,288	0,834	
	Orta	510	1,324	0,549			
	İyi	224	1,290	0,657			
	Çok iyi	21	1,238	0,625			
Kendine Yeterlilik	Çok düşük ve düşük	72	0,528	0,649	3,680	0,012	2>1 3>1 4>1
	Orta	510	0,851	0,851			
	İyi	224	0,897	0,895			
	Çok iyi	21	0,952	1,117			
Üstünlük	Çok düşük ve düşük	72	0,792	0,934	6,551	0,000	4>1 3>2 4>2
	Orta	510	0,708	0,912			
	İyi	224	0,982	1,020			
	Çok iyi	21	1,333	1,111			
Teşhircilik	Çok düşük ve düşük	72	1,083	0,622	1,784	0,149	
	Orta	510	0,978	0,495			
	İyi	224	0,969	0,645			
	Çok iyi	21	1,191	0,602			

Sömürücülük	Çok düşük ve düşük	72	1,639	0,678	2,411	0,066	
	Orta	510	1,508	0,775			
	İyi	224	1,393	0,732			
	Çok iyi	21	1,381	0,669			
Hak İddia Etme	Çok düşük ve düşük	72	0,500	0,692	3,087	0,027	2>3
	Orta	510	0,490	0,629			
	İyi	224	0,348	0,587			
	Çok iyi	21	0,571	0,676			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm düzeyi ve aile sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ailenin sosyo-ekonomik durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere, narsisizm toplam puan ve aile sosyo-ekonomik düzeyine göre ortalamaları şöyledir: Çok iyi ($\bar{x}=6,667$), iyi ($\bar{x}=5,880$), orta ($\bar{x}=5,859$) ve çok düşük ve düşük ($\bar{x}=5,847$) şeklinde sıralanmaktadır.

Yaygın kanaat olarak sosyo-ekonomik seviyesi zengin kişilerde narsisizm düzeyi yüksek çıkmaktadır.³⁴⁰ Bu durumdan hareketle araştırmamızda öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ile narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki çıkması düşünülmüştü.

Narsisizm hakkında yapılan araştırmalara baktığımızda ailenin sosyo-ekonomik durumu değişkenine göre farklı yönde bulgulara rastlanmaktadır. Orhan 2014 yılında³⁴¹, Koşan 2015 yılında³⁴² ve Güven 2019 yılında yapmış oldukları araştırmalarda narsisizm düzeyi ile ailenin sosyo-ekonomik düzeyi arasında anlamlı

³⁴⁰ Huajian Cai, Virginia S.Y. Kwan, Constantine Sedikides, a.g.m., s. 529-535.

³⁴¹ Gülçin Orhan, a.g.t., s. 136

³⁴² Yavuz Koşan, a.g.t.,s. 66.

bir ilişki tespit etmiştir.³⁴³ Buna karşın Özel 2014 yılında³⁴⁴, Altun 2015 yılında³⁴⁵ ve Ashmawy 2016 yılında³⁴⁶ yapmış oldukları çalışmalarda öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile ailenin sosyo-ekonomik durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.

Narsisizm alt boyutlarına baktığımızda ise şu sonuçları görüyoruz: Kendine yeterlilik puanları ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F_{(3, 823)}=3,680$; $p=0,012<0.05$). Buna göre: Aile sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlarının kendine yeterlik puanları ($\bar{x}=0,851$), düzeyi düşük olanların puanlarından ($\bar{x}=0,528$) yüksektir. Aile sosyo-ekonomik düzeyi iyi olanlarının kendine yeterlik puanları ($\bar{x}=0,897$), düzeyi düşük olanların puanlarından ($\bar{x}=0,528$) yüksek çıkmıştır. Öte yandan aile sosyo-ekonomik düzeyi çok iyi olanlarının kendine yeterlik puanları ise ($\bar{x}=0,952$), düzeyi düşük olan gruba göre ($\bar{x}=0,528$) yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin üstünlük puanları aile sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=6,551$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre: Aile sosyo-ekonomik düzeyi çok iyi olanlarının üstünlük puanları ($\bar{x}=1,333$), düzeyi düşük ($\bar{x}=0,792$) ve düzeyi orta olanlarından ($\bar{x}=0,708$) yüksektir. Aynı şekilde düzeyi iyi olanlarının üstünlük puanları ($\bar{x}=0,982$), orta olanlarından ($\bar{x}=0,708$) yüksek çıkmıştır.

Öğrencilerin hak iddia etme puanları aile sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=3,087$; $p=0,027<0.05$). Buna göre: Aile sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlarının hak iddia etme puanları ($\bar{x}=0,490$), düzeyi iyi olanlarından ($\bar{x}=0,348$) yüksektir.

Öğrencilerin narsisizm otorite, teşhircilik ve sömürücülük puanları aile sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) ailenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz kendine yeterlilik,

³⁴³ Metin Güven, a.g.t., s. 154.

³⁴⁴ İsa özel, a.g.m., s. 324.

³⁴⁵ Rıza Altun, a.g.t., s. 83-84

³⁴⁶ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 59.

üstünlük ve hak iddia etme alt boyutlarında desteklenmiş; otorite, sömürücülük ve teşhircilik, boyutlarında ise reddedilmiştir.

Kiraz 2011 yılında, yapmış olduğu araştırmada ailenin sosyo-ekonomik durumu ile narsisizmin alt boyutları üstünlük, teşhircilik, otorite, sömürücülük, hak iddia etme ve kendine yeterlilik puanları arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır.³⁴⁷

Koşan 2015 yılında, yapmış olduğu araştırmasında ise üstünlük, otorite ve sömürücülük alt boyutları ile ailenin sosyo-ekonomik durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁴⁸

3.1.8. Narsisizm Düzeyleri ile Anne Babanın Hayatta Olması Arasındaki İlişki

Tablo 10. Narsisizm Puanlarının Anne Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu *³⁴⁹

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Narsisizm Toplam	Her ikisi de hayatta	776	5,939	2,020	3,086	825	0,002
	Diğer	51	5,039	1,990			
Otorite	Her ikisi de hayatta	776	1,320	0,578	1,711	825	0,087
	Diğer	51	1,177	0,590			
Kendine Yeterlilik	Her ikisi de hayatta	776	0,851	0,861	1,639	825	0,102
	Diğer	51	0,647	0,820			
Üstünlük	Her ikisi de hayatta	776	0,813	0,962	0,915	825	0,360
	Diğer	51	0,686	0,905			
Teşhircilik	Her ikisi de hayatta	776	1,000	0,552	1,961	825	0,065
	Diğer	51	0,843	0,579			
Sömürücülük	Her ikisi de hayatta	776	1,496	0,762	1,674	825	0,048

³⁴⁷ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 93-95.

³⁴⁸ Yavuz Koşan , a.g.t., s. 68.

³⁴⁹ Bu tabloda birleştirilmeye gidilmiştir.

	Diğer	51	1,314	0,616			
Hak İddia Etme	Her ikisi de hayatta	776	0,460	0,627	0,965	825	0,335
	Diğer	51	0,373	0,631			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları anne baba hayatta olma durumuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=3.086$; $p=0.002<0,05$). Elde ettiğimiz sonuçlara göre, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne baba hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 10’da görüldüğü üzere, her ikisi de hayatta olanların narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=5,939$), diğer (biri veya ikisi vefat etmiş olan) olanların narsisizm toplam puanlarından ($\bar{x}=5,039$) yüksek bulunmuştur.

Kişinin yaşam boyunca karşılaştığı zorluklarla mücadele etme süreçlerinde anne babasının hayatta olmaları, varlıklarını bilmeleri, kişiye bir özgüven duygusu vermektedir. Araştırmamızda da anne babası hayatta olanların, diğer (biri veya ikisi vefat etmiş olan) gruptakilere göre narsisizm puanlarının yüksek olması bu özgüven duygusunun sağladığı durumla ifade edebiliriz.

Altun 2015 yılında³⁵⁰ ve Kiraz 2011 yılında, yapmış oldukları araştırmalarda öğrencilerin anne-babanın hayatta olma durumu ile narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁵¹ Ashmawy 2016 yılında yaptığı araştırmasında ise anne-babanın hayatta olma durumu ile narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁵²

Öğrencilerin sömürücülük puanları anne baba hayatta olma durumuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=1.674$; $p=0.048<0,05$). Buna göre her ikisi de hayatta olanların sömürücülük puanları ($\bar{x}=1,496$), diğer olanların puanlarından ($\bar{x}=1,314$) yüksek çıkmıştır.

Öğrencilerin otorite, kendine yeterlik, üstünlük, teşhircilik, hak iddia etme alt boyutları puanları ile anne baba hayatta olma durumu arasında anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt*

³⁵⁰ Rıza Altun, a.g.t., s. 88.

³⁵¹ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 92.

³⁵² Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 64.

boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) anne babanın hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.” hipotezimiz sömürücülük alt boyutunda desteklenirken; otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Kiraz 2011 yılında yapmış olduğu çalışmada anne-babanın hayatta olup olmama durumu ile üstünlük, teşhircilik, otorite, sömürücülük, hak iddia etme ve kendine yeterlilik puanları arasında anlamlı ilişki bulmamıştır.³⁵³

3.1.9. Narsisizm Düzeyleri ile Anne Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Tablo 11. Narsisizm Puanlarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	P	Fark
Narsisizm Toplam	1.İlkokul ve altı	370	5,670	1,968	5,903	0,001	4>1 4>2 4>3
	2.Ortaokul	89	5,775	1,832			
	3.Lise	230	5,896	2,023			
	4.Lisans ve üzeri	138	6,507	2,202			
Otorite	1.İlkokul ve altı	370	1,295	0,553	0,725	0,537	
	2.Ortaokul	89	1,303	0,552			
	3.Lise	230	1,300	0,570			
	4.Lisans ve üzeri	138	1,377	0,675			
Kendine Yeterlilik	1.İlkokul ve altı	370	0,789	0,835	0,883	0,449	
	2.Ortaokul	89	0,854	0,806			
	3.Lise	230	0,861	0,860			
	4.Lisans ve üzeri	138	0,920	0,952			
Üstünlük	1.İlkokul ve altı	370	0,695	0,926	6,898	0,000	4>1 4>2
	2.Ortaokul	89	0,764	0,866			

³⁵³ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 88-91.

	3.Lise	230	0,809	0,961			4>3
	4.Lisans ve üzeri	138	1,123	1,036			
Teşhircilik	1.İlkokul ve altı	370	0,954	0,500	2,103	0,098	
	2.Ortaokul	89	0,955	0,562			
	3.Lise	230	1,004	0,541			
	4.Lisans ve üzeri	138	1,087	0,689			
Sömürücülük	1.İlkokul ve altı	370	1,484	0,737	0,515	0,672	
	2.Ortaokul	89	1,438	0,706			
	3.Lise	230	1,465	0,796			
	4.Lisans ve üzeri	138	1,551	0,765			
Hak İddia Etme	1.İlkokul ve altı	370	0,454	0,615	0,007	0,999	
	2.Ortaokul	89	0,461	0,585			
	3.Lise	230	0,457	0,631			
	4.Lisans ve üzeri	138	0,449	0,684			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları anne eğitim düzeyine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=5,903$; $p=0,001<0.05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 11’de görüldüğü üzere, öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre aldıkları narsisizm puanlarının ortalaması sıra ile şöyledir: Lisans ve üzeri ($\bar{x}=6,507$), lise ($\bar{x}=5,896$), ortaokul ($\bar{x}=5,775$) ve ilkokul ve altı ($\bar{x}=5,670$).

Farklılıkların ne şekilde olduğuna bakacak olursak; lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olanların narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,507$), ilkokul ve altı ($\bar{x}=5,670$), ortaokul ($\bar{x}=5,775$) ve lise ($\bar{x}=5,896$) olanların narsisizm puanlarından yüksek çıkmıştır.

Kiraz 2011 yılında³⁵⁴, Altun 2015 yılında³⁵⁵ ve Ashmawy 2016 yılında³⁵⁶ yapmış olduğu araştırmalarda anne eğitim düzeyi ile narsisizm eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.

Karakuş 2007 yılında, örneklemini dört farklı lise türüne göre yapmış olduğu çalışmada anne eğitim düzeyi ile narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki olup annesi ilkokul ve ortaokul mezunu olan grubun ortalama puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.³⁵⁷ Akar 2014 yılında³⁵⁸ ve Koşan 2015 yılında araştırmalarında ise anne eğitim düzeyi ile narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki olup annesi ortaokulda olanlar narsisizm puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.³⁵⁹

Modernleşmeyle eğitim seviyesinin yükselmesi anne baba tutumlarında da değişimler ortaya çıkarmıştır. Çekirdek aile yapısı beraberinde çocuğu merkezi bir yer edindirmiştir. Twenge ve Campbell 2010 yılında, çalışmalarında ailede hızlı ve köklü değişimlerin olduğunu belirtmektedir. Anne babalar çocuklarını mutlu etmek ve öz saygılarını yükseltmek arzusunda iken bu durumun abartılarak, başka bir boyuta evrildiği ve ortaya narsisist çocukların çıkmasına sebep olduğunu belirtir.³⁶⁰

Sayar, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin aile yapısında değişiklikler getirdiğini ve çocuklara istikrarlı bir kişilik geliştirecek zemininin zorlaştığını belirtmektedir. Özellikle başkalarına değmeyen, başka hayatların içine girmeyen bir yaşam tarzı narsisistik içe kapanmaya sebep olmaktadır.³⁶¹ Annenin eğitim seviyesinin yükselmesi beraberinde annenin çalışma hayatına katılması sürecini getirmiştir. Annenin çalışmasıyla evdeki yükünün artması, annenin çocuğuna ayırdığı zamanı azaltmasına ve onunla kurduğu ilişkiyi zayıflatmasına sebep olmaktadır. Ayrıca eğitilmiş annenin daha başarılı ve daha özgüvenli çocuk yetiştirme yönündeki isteği ve beklentileri narsisist kişiliklerin meydana gelmesine kaynaklık ettiği söylenebilir.

³⁵⁴ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 83-84.

³⁵⁵ Rıza Altun, a.g.t., s. 90.

³⁵⁶ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 65.

³⁵⁷ Çiğdem Karakuş, a.g.t., s. 67.

³⁵⁸ Atanur Akar, a.g.t., s. 54.

³⁵⁹ Yavuz Koşan, a.g.t., s. 65.

³⁶⁰ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, a.g.e., s. 114.

³⁶¹ Kemal Sayar, a.g.e., s. 114.

Narsisizm puanlarına paralel şekilde öğrencilerin üstünlük alt boyutu puanları anne eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=6,898$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre, lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip annelerin çocuklarının üstünlük puanları ($\bar{x}=1,123$), ilkokul ve altı ($\bar{x}=0,695$), ortaokul ($\bar{x}=0,764$) ve lise ($\bar{x}=0,809$) olanların üstünlük puanlarından yüksektir.

Öğrencilerin otorite, kendine yeterlilik, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme puanları anne öğrenim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu bulgulara dayanarak, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme aldıkları puanlar) anne eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz üstünlük alt boyutunda desteklenirken; otorite, teşhircilik, kendine yeterlilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutlarında reddedilmiştir.

Kiraz 2011 yılında, yapmış olduğu araştırmada anne öğrenim düzeyi ile üstünlük puanları arasında anlamlı ilişki bulurken; teşhircilik, otorite, sömürücülük, hak iddia etme, kendine yeterlilik boyutunda ise anlamlı bir farklılaşma tespit etmemiştir.³⁶² Koşan 2015 yılında yapmış olduğu araştırmada ise anne eğitim durumu ile sömürücülük ve kendine yeterlilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁶³

Çalışmamızda üstünlük boyutunda puanların düşük çıkmış olmasına rağmen narsisizm toplam puanlarında olduğu gibi sıralamanın lisans ve üzeri, lise, ortaokul, ve ilk okul ve altı şeklinde doğrusal bir çizgi de gitmesi önemlidir. Anne eğitim düzeyi yükseldikçe çocukların narsisizm düzeyleri de aynı doğrultuda yükseldiğini ifade edebiliriz.

3.1.10.Narsisizm Düzeyleri ile Baba Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Tablo 12. Narsisizm Puanlarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	P	Fark
Narsisizm Toplam	1.İlkokul ve altı	253	5,688	2,016	4,825	0,002	4>1

³⁶² Cemil Kiraz, a.g.t., s. 80-83.

³⁶³ Yavuz Koşan, a.g.t., s. 66.

	2.Ortaokul	117	5,427	1,709			3>2 4>2
	3.Lise	196	6,046	2,166			
	4.Lisans ve üzeri	261	6,157	2,022			
Otorite	1.İlkokul ve altı	253	1,344	0,539			
	2.Ortaokul	117	1,256	0,604	0,635	0,593	
	3.Lise	196	1,311	0,616			
	4.Lisans ve üzeri	261	1,303	0,579			
Kendine Yeterlik	1.İlkokul ve altı	253	0,822	0,857			
	2.Ortaokul	117	0,752	0,840	0,624	0,600	
	3.Lise	196	0,878	0,838			
	4.Lisans ve üzeri	261	0,862	0,888			
Üstünlük	1.İlkokul ve altı	253	0,640	0,905			3>1 4>1 3>2 4>2
	2.Ortaokul	117	0,624	0,848	7,757	0,000	
	3.Lise	196	0,878	0,953			
	4.Lisans ve üzeri	261	0,992	1,023			
Teşhircilik	1.İlkokul ve altı	253	0,945	0,516			
	2.Ortaokul	117	0,966	0,540	1,143	0,331	
	3.Lise	196	1,020	0,545			
	4.Lisans ve üzeri	261	1,023	0,601			
Sömürücülük	1.İlkokul ve altı	253	1,466	0,764			
	2.Ortaokul	117	1,393	0,742	1,771	0,151	
	3.Lise	196	1,454	0,786			
	4.Lisans ve üzeri	261	1,567	0,723			
Hak İddia Etme	1.İlkokul ve altı	253	0,470	0,621			
	2.Ortaokul	117	0,436	0,563	0,952	0,415	

	3.Lise	196	0,505	0,660			
	4.Lisans ve üzeri	261	0,410	0,636			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm toplam puanları baba eğitim düzeyine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=4,825$; $p=0,002<0.05$). Araştırmamızda elde edilen bulguya dayanarak “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 12’de görüldüğü üzere, öğrencilerin baba eğitim düzeyine göre aldıkları narsisizm ortalama puanları; lisans ve üzerinde ($\bar{x}=6,157$), lisede ($\bar{x}=6,046$), ilkokul ve altında ($\bar{x}=5,688$) ve ortaokulda ($\bar{x}=5,427$) şeklinde görülmektedir.

Detayına baktığımızda; babasının eğitim düzeyi lisans ve üzeri olanların narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,157$), ilkokul ve altı ($\bar{x}=5,688$) ve ortaokul olanların puanlarından ($\bar{x}=5,427$) yüksek çıkmıştır.

Literatürde narsisizm hakkında baba eğitim düzeyine göre farklı sonuçlar mevcuttur. Karakuş 2007 yılında³⁶⁴, Kiraz 2011 yılında³⁶⁵ ve Altun 2015 yılında³⁶⁶ yapmış oldukları araştırmalarda öğrencilerin narsisizm puanları ile baba eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir. Buna karşın, Akar 2014 yılında³⁶⁷ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları araştırmalarda ise öğrencilerin narsisizm puanları ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁶⁸

Gökhan ve diğerleri 2014 yılında yapmış oldukları araştırmada her zaman hedonik tüketim yapanların, %55’i gibi en yüksek oranla, üniversite mezunları olduğunu tespit etmiştir.³⁶⁹ Bu araştırma eğitim seviyesi yükseldikçe kişilerin daha konformist daha hedonist bir yaşam tarzına yöneldiklerini gösterirken; bu durumun da narsisist kişilerin ortaya çıkmasına sebep olduğu yorumunu yapabiliriz.

³⁶⁴ Çiğdem Karakuş, a.g.t., s. 68.

³⁶⁵ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 87-88.

³⁶⁶ Rıza Altun, a.g.t., s. 93.

³⁶⁷ Atanur Akar, a.g.m., s. 56.

³⁶⁸ Merve Feryal Afet Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.m., s. 67-68.

³⁶⁹ Hasan Gökhan, Arslan Zafer Gürler, Derya Ağcadağ, “Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Değerlendirilmesi”(Tokat İli Örneği), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2014, C: 7, S: 30, s. 73.

Öğrencilerin üstünlük puanları baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=7,757$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre baba eğitim düzeyi lise olanların üstünlük puanları ($\bar{x}=0,878$), ilkokul ve altı ($\bar{x}=0,640$) ve ortaokul ($\bar{x}=0,624$) olanların üstünlük puanlarına göre yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin otorite, kendine yeterlilik, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme alt boyutları puanları ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu bulgulara göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme elde ettikleri puanlar) baba eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz üstünlük alt boyutunda desteklenirken; otorite, teşhircilik, kendine yeterlilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Kiraz 2011 yılında, yapmış olduğu araştırmada baba öğrenim durumu ile üstünlük, teşhircilik, otorite, sömürücülük, hak iddia etme ve kendine yeterlilik boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır.³⁷⁰

Çalışmamızda narsisizm düzeyi ile anne eğitim durumu arasındaki ilişkide en düşük narsisizm puanları ilkokul ve altı grubunda toplanmışken, narsisizm düzeyi ile baba eğitim durumunda ise en düşük narsisizm puanın ortaokul grubunda yer aldığını görmekteyiz. Anne ve baba eğitim durumunda tespit ettiğimiz bu farkın nedeni toplumumuzda halen erkeklerin eğitim seviyesinin kadınlardan yüksek olması ile açıklamak mümkündür.

3.1.11. Narsisizm Düzeylerinin Annenin Günlük Namazlarını Kılma Durumu ile İlişki

Anketimize katılan öğrencilere annelerinin günlük namaz kılma durumu sorularak narsisizm düzeylerinde annelerinin namaz kılma durumu bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 13. Narsisizm Puanlarının Annenin Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

³⁷⁰ Cemil Kiraz, a.g.t., s. 84-87.

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Puanı	Hiç kılmaz	109	6,321	2,112	2,134	0,075	
	Nadiren kılar	52	6,096	1,912			
	Ara sıra kılar	62	5,694	1,904			
	Çoğu zaman kılar	140	5,986	2,088			
	Aksatmadan kılar	464	5,752	2,009			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanları annenin günlük namazları kılma durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri annenin günlük namazları kılma değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 13’te görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm puanlarının günlük namaz puanları ortalamaları; hiç kılmaz ($\bar{x}=6,321$), nadir kılar ($\bar{x}=6,096$), çoğu zaman kılar ($\bar{x}=5,694$), aksatmadan kılar ($\bar{x}=5,752$) ve ara sıra kılar ($\bar{x}=5,694$) şeklindedir.

Orhan 2014 yılında yapmış olduğu araştırmada katılımcıların narsisizm eğilimleri ile annenin namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁷¹

Araştırmamızda öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile annenin günlük namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Fakat öğrencilerin annelerin namaz kılma durumunda en yüksek narsisizm puanın, hiç kılmaz ($\bar{x}=6,321$) grubunda yer alması ve narsisizm puanları en düşük grubun ise, aksatmadan kılar ($\bar{x}=5,752$) grubunda yer alması önemlidir. Bulgulara göre annenin namaz kılma sıklığı arttıkça narsisizm puanının düştüğü görülmektedir. Araştırmaya katılan 827 öğrenciden 464 kişinin, annelerinin namazlarını aksatmadan kıldığını belirtmesi dikkat çekicidir.

³⁷¹ Gülçin Orhan, a.g.t., s. 97.

3.1.12. Narsisizm Düzeylerinin ve Babanın Günlük Namazların Kılma Durumuyla İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere babalarının günlük namaz kılma durumu sorularak narsisizm düzeylerinde babalarının namaz kılma durumu bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 14. Narsisizm Puanlarının Babanın Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Narsisizm Puanı	Hiç kılmaz	194	6,083	1,938	0,697	0,594
	Nadiren kılar	75	5,747	1,904		
	Ara sıra kılar	66	5,924	1,916		
	Çoğu zaman kılar	98	5,878	2,097		
	Aksatmadan kılar	394	5,807	2,098		

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanları babanın günlük namazları kılma durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri babanın namazları kılma durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 14’te görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm puanlarının ortalamaları en yüksek hiç kılmaz ($\bar{x}=6,083$), en düşük ise nadiren kılar ($\bar{x}=5,747$) şeklindedir.

Orhan 2014 yılında, yapmış olduğu araştırmada katılımcıların narsisizm eğilimleri ile babanın namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁷²

³⁷² Gülçin Orhan, a.g.t., s. 100.

3.1.13. Narsisizm Düzeyleri ile Günlük Namazları Kılma Durumu Arasındaki İlişki

Anketimize katılan öğrencilere günlük namaz kılma durumu sorularak narsisizm düzeylerinde günlük namaz kılma durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 15. Narsisizm Puanlarının Günlük Namazları Kılma Durumu Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Puanı	Hiç kılmam	247	6,320	2,101	4,970	0,001	1>2 1>4 1>5
	Nadiren	110	5,864	1,942			
	Ara sıra	93	5,925	1,963			
	Çoğu zaman	144	5,674	1,921			
	Aksatmam	233	5,545	2,013			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanı günlük namazları kılma durumuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=4,970$; $p=0,001<0.05$). Bu bulgunun sonuçlarına göre, “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 15’te görüldüğü üzere, narsisizm ortalamaları günlük namaz kılma durumuna göre şöyledir: Hiç kılmam diyenler ($\bar{x}=6,320$), aksatmam diyenlerden ($\bar{x}=5,545$) düşük çıkmıştır. Bu sonuç bize namaz kılan kişilerin narsisizm düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Detayına baktığımızda; günlük namazları hiç kılmam diyenlerin narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,320$), nadiren ($\bar{x}=5,864$), çoğu zaman ($\bar{x}=5,674$) ve aksatmam ($\bar{x}=5,545$) diyenlerin puanlarından yüksek çıkmıştır.

Narsisizm ve dindarlık ilişkisini inceleyen araştırmalarda, katılımcıların ibadete katılım düzeyini bir değişken olarak sadece Orhan 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada görmekteyiz. Bu araştırmaya göre katılımcıların narsisizm

eğilimleri ile ibadet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁷³ Bu araştırmanın sonuçları bizim bulguları desteklemektedir.

Uysal 1996 yılında araştırmasında, gösteriş özelliğinin dindar olmayan grupta en yüksek puana sahip olduğunu tespit ederken; en düşük puanların ise bütün namazlarını kılan grupta toplandığını tespit etmiştir. Uysal gösteriş özelliğini, başkalarının ilgi ve dikkatini çekmek için aşırı gayret gösteren kişiler olarak tarif eder.³⁷⁴ Namaz ibadetinin kişilere dini bir kimlik kazandırarak, tutum ve davranışlarına yön veren bir etkiye sahip olduğu yorumunu yapabiliriz.

Gök 2017 yılında yapmış olduğu araştırmasında bireylerin alçakgönüllülük ortalamaları ile namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Gök, bu çalışmasında düzenli namaz kılanların alçakgönüllülük ortalamalarının, düzenli namaz kılmayanlara ve hiç namaz kılmayanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.³⁷⁵ Alçakgönüllülük ile narsisizmin birbirinin zıddı denilebilecek durumlar olması bakımından bu sonuçlar bizim araştırmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Kişide var olan üstünlük duygusunun önlenmesinde ve kontrol altında tutulmasında namaz önemli bir işleve sahiptir. İnanan kişi namazda okuduğu Fatiha suresiyle üstünlüğün ancak Allah'a ait olduğunu ve yaptığı her şeyden hesaba çekileceğini hatırlar. Aynı şekilde rükûda eğilirken, secde başını yere koyarken Allah'ın yüceliğini ifade eder. Bu durum kişide mütevaziliğin gelişmesine katkı sağlar.³⁷⁶ Ayrıca Kur'an'da mütevazi kişiliği ön plana çıkaran, kibirlenmeyi yasaklayan ayetlerin önce ve sonrasında namaz ibadetinin dikkat çekici bir şekilde yer aldığını görürüz.³⁷⁷ Bu durum bize, dinin, narsisizmi engelleyici bir fonksiyon olarak kişileri namaz ibadetine yönlendirdiğini göstermektedir.

3.1.14.Narsisizm Düzeyi ve Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği İlişkisi

³⁷³ Gülçin Orhan, a.g.t., s. 92.

³⁷⁴ Veysel Uysal, **Dini Tutumlar ve Şahsiyet Özellikleri**, s. 97.

³⁷⁵ Hülya Gök, a.g.t., s. 72-76.

³⁷⁶ Hüseyin Peker, **Psikolojik Açıdan Namaz ve Namaz Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 60-63.

³⁷⁷ Maide, 5/54-55; Furkan, 25/63-64; Lokman, 31/17-19; Secde, 32/15; Ma'un, 107/4-7.

Anketimize katılan öğrencilere Kâbe’yi ziyaret etme isteme durumu sorularak narsisizm düzeylerinde Kâbe’yi ziyaret etme durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 16. Narsisizm Puanlarının Kâbe’yi Ziyaret Etme İsteği Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Puanı	İbadet amaçlı gitmek isterim	672	5,750	1,982	9,006	0,000	3>1
	Sadece turistik amaçlı gitmek isterim	71	6,211	1,978			
	İmkânım olsa bile gitmek istemem	84	6,679	2,240			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanı Kâbe’yi ziyaret etme isteğine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(2, 824)}=9,006$; $p=0,000<0.05$). Bu bulgunun sonuçlarına dayanarak, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri Kâbe’yi ziyaret etmeyi isteme durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 16’da görüldüğü üzere, Kâbe’yi ziyaret etme isteği durumuna göre narsisizm puan sıralamaları şöyledir: Kâbe’ye imkânım olsa bile gitmek istemem ($\bar{x}=6,679$), sadece turistik amaçlı gitmek isterim ($\bar{x}=6,211$) ve ibadet amaçlı gitmek isterim ($\bar{x}=5,750$).

Detayına baktığımızda; Kâbe’yi ziyaret etme isteği, imkânım olsa bile gitmek istemem seçeneğini tercih edenlerin narsisizm toplam puanları ($\bar{x}=6,679$), ibadet amaçlı gitmek isterim seçeneğini tercih edenlerin puanlarından ($\bar{x}=5,750$) yüksek bulunmuştur.

İnsanın zahmet ve yorgunluğa tahammül göstermesi; kibir elbiselerini çıkararak, zengin-fakir, hâkim-mahkûmun eşit olduğu bir hacda sade giysileriyle birlikte bulunması, insanın tevazu yönünün gelişmesine katkı sağlar.³⁷⁸ Hac ibadetinin bir unsuru da insanda var olan üstünlük yönünün, kibir, gurur,

³⁷⁸ Osman Necati, **Kur’an ve Psikoloji**, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 258.

büyüklenme, gibi ahlakî bir zaaf haline gelmemesidir. Hacda pratik edilen birçok uygulama insana büyüklenmeme, kibirlenmeme, alçak gönüllü olma gibi erdemleri kazandırır.³⁷⁹

Öğrencilerden 672'si Kâbe'ye ibadet amaçlı gitmek isterim seçeneğini işaretlemiştir. Bu sayı oldukça yüksek görünmektedir. Öte yandan bu seçeneği işaretleyenlerin narsisizm ortalamaları en düşük grup olması, Kâbe'yi ziyaret etme isteği ve narsisizm ilişkisi arasında anlamlı ilişki hakkında fikir vermektedir.

3.1.15. Narsisizm Düzeyi ile Anne Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere annelerinin dindarlık durumu sorularak narsisizm düzeylerinde anne dindarlık durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 17. Narsisizm Puanlarının Anne Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Puanı	Din karşıtı ve din ile ilgisi yok	29	7,483	2,262	7,829	0,000	1>2 1>3 1>4
	Az dindar	119	6,177	2,040			
	Dindar	501	5,776	1,915			
	Çok dindar	178	5,730	2,175			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanı anne dindarlık düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=7,829$; $p=0,000<0.05$). Bu bulgulara göre “Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmiştir.

³⁷⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, **Diyanet İlmi Dergisi**, Cilt: 44, S: 1, 2008, s. 105.

Tablo 17’de görüldüğü üzere, öğrencilerin anne dindarlık düzeyine göre narsisizm puan ortalamaları şu şekildedir: Din karşıtı ve din ile ilgisi yok ($\bar{x}=7,483$), az dindar ($\bar{x}=6,177$), dindar ($\bar{x}=5,776$) ve çok dindar ($\bar{x}=5,730$).

Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna baktığımızda, anne dindarlık durumları din karşıtı ve din ile ilgisi yok olanların narsisizm puanlarının ($\bar{x}=7,483$), az dindar ($\bar{x}=6,177$) ve çok dindar ($\bar{x}=5,730$) olanların puanlarından yüksek çıktığı görülmektedir.

Araştırmamızın sonuçlarına göre dini emirlerini yerine getiren, dini konuda hassasiyeti olan annelerin çocuklarının, narsisizm puanlarının düşük olması dini değerlerin insanlar üzerinde bir etkisinin olduğu ve bu etkinin de narsisist eğilimleri azalttığı yorumunu yapabiliriz.

3.1.16. Narsisizm Düzeyleri ile Baba Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere babalarının dindarlık durumu sorularak narsisizm düzeylerinde baba dindarlık durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 18. Narsisizm Puanlarının Baba Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Narsisizm Puanı	Din karşıtı ve din ile ilgisi yok	64	6,469	2,275	2,596	0,051	
	Az Dindar	196	6,010	2,015			
	Dindar	419	5,778	1,912			
	Çok Dindar	148	5,764	2,214			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin narsisizm puanları baba dindarlık düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Bulgulara baktığımızda narsisizm

düzeyleri ile baba dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir sonuç elde edemesek de puanlardan anlamlıya yakın bir sonuç çıkmıştır. Yine de bu bulgunun sonuçlarına dayanarak “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedildiğini söyleyebiliriz.

Tablo 18’de görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm puanları baba dindarlık düzeyine göre ortalamaları şu şekildedir: Din karşıtı ve din ile ilgisi yok ($\bar{x}=6,469$), az dindar ($\bar{x}=6,010$), dindar ($\bar{x}=5,778$) ve çok dindar ($\bar{x}=5,764$).

3.1.17. Narsisizm Düzeyi ile Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumları sorularak narsisizm düzeylerinde açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 19. Narsisizm Puanlarının Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	T	Sd	P
Narsisizm Puanı	Evet	703	5,899	1,991	0,509	825	0,639
	Hayır	124	5,798	2,234			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin narsisizm puanları açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Bu sonuçlarına göre “*Öğrencilerin narsisizm puanı açık kimlikle sosyal medya kullanma değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 19’da görüldüğü üzere, öğrencilerin narsisizm puanları ve açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanmaya evet diyenlerin narsisizm ortalamaları ($\bar{x}=5,899$), hayır diyenlerinkinden ($\bar{x}=5,798$) yüksek bulunmuştur.

Twenge ve Campbell (2010) sosyal medyanın çok etkin bir araç olduğunu ve narsisistlerin bu etkin araçları çok başarılı bir şekilde kullandıklarını belirtir. Narsisistler sosyal medyanın aracılığı ile kendini tanıtmaya, gururunu okşayan fotoğrafları seçme ve en çok arkadaşına sahip olma becerilerini geliştirme imkânını elde ederler. Ayrıca sosyal medya kullanıcıları aşırı benmerkezci eğilimlere sahip olurlar.³⁸⁰

Narsisist kişilerin ilgi çekmek ve kendine hayranlık duyma arzusu tatmin etmek amacıyla sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullandıkları düşünülmüştü. Fakat yukarıdaki bu bulgu anlamlı bir ilişki ortaya koymamaktadır.

3.2.ANA DEĞİŞKENLER AÇISINDAN DİNDARLIK DÜZEYLERİ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Bu başlığımızda öğrencilerin dindarlık düzeyleri yaş, cinsiyet, fakülte, sınıf, mezun olunan lise, hayatın geçirildiği yerleşim yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın hayatta olma durumu, anne-baba eğitim düzeyi, anne-babanın günlük namaz kılma durumu, günlük namaz kılma durumu, Kâbe'yi ziyaret etme isteği durumu, anne-babanın dindarlık durumu, açık kimlikle sosyal medya kullanma durumu değişkenleri ile ilişkisi incelenmiştir.

3.2.1.Dindarlık ile Cinsiyet İlişkisi

Tablo 20. Dindarlık Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Dindarlık	Kız	516	26,072	10,770	0,592	825	0,554
	Erkek	311	25,608	11,148			

Bağımsız Gruplar T-Testi

³⁸⁰ Jean M.Twenge, W. Keith Campbell, a.g.e., s. 163.

Öğrencilerin dindarlık puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 20’de görüldüğü üzere, kızların dindarlık ortalamaları ($\bar{x}=26,072$), erkeklerin dindarlık ortalamalarından ($\bar{x}=25,608$) yüksektir.

Uysal 1996 yılında³⁸¹, Şahin 1999 yılında³⁸² ve Öztürk 2013 yılında yaptıkları çalışmalarında, dindarlık ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı ilişki tespit etmemiştir.³⁸³

Öte yandan Mehmedoğlu 2004 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olup erkeklerin daha dindar olduklarını tespit etmiştir.³⁸⁴ Kimter 2008 yılında yapmış olduğu çalışmasında ise dindarlığın ibadet boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla beraber kadınların puanları erkeklerden yüksek olduğunu tespit etmiştir.³⁸⁵ Ayten 2009 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olup kadınların lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁸⁶

Literatürdeki çalışmalara baktığımızda çoğunlukta kadınların daha dindar olduklarını ortaya koyan çalışmaların olduğunu görmekle beraber, erkeklerin daha dindar olduklarını saptayan çalışmalar da mevcuttur. Bizim çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ise anlamlı bir ilişki ortaya koymamaktadır.

3.2.2. Dindarlık Düzeyleri ile Yaş İlişkisi

Tablo 21. Dindarlık Puanlarının Yaşa Göre Farklılaşma Durumu*³⁸⁷

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
--	-------------	----------	------------	-----------	----------	-----------	----------

³⁸¹ Veysel Uysal, **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum ve Davranış Şahsiyet Özellikleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 122

³⁸² Adem Şahin, “İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1999, s. 104.

³⁸³ Eyüp Ensar Öztürk, “İyimserlik ve Dindarlık” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 62.

³⁸⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

³⁸⁵ Nurten Kimter, a.g.t., s. 191.

³⁸⁶ Ali Ayten, “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 119.

³⁸⁷ Bu tabloda birleştirilmeye gidilmiştir.

Dindarlık	24 ve altı	753	25,797	11,004	-0,844	825	0,399
	25 ve üzeri	74	26,919	9,905			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin dindarlık puanları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Bu bulguya göre, “*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 21’de görüldüğü üzere, 25 ve üzeri yaşlarda olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=26,919$), 24 ve altı yaşlarda olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=25,797$) yüksektir.

Şahin 1999 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık (davranış ve bilgi boyutları) ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olup yaş ilerledikçe dindarlık düzeyinin arttığını tespit etmiştir.³⁸⁸ Ayten 2009 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık ile yaş arasında yetişkinler lehine anlamlı ilişki tespit etmiştir.³⁸⁹

Mehmedoğlu 2004 yılında³⁹⁰ ve Kimter 2008 yılında yapmış oldukları araştırmalarda ise dindarlık düzeyleri ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁹¹

Araştırmamızda; üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeylerine, yaş faktörünün bir etkisinin olup olmadığı araştırılmış fakat anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Literatüre baktığımızda bazı araştırmalarda yaş ilerledikçe dindarlık düzeyi artmakta, bazı araştırmalarda azaltmakta ve bazı araştırmalarda ise nötr bir seyrinde devam etmektedir. Bizim araştırmamızda yaşların birbirine çok yakın olması nedeniyle yaş durumunun bir farklılaşma oluşturmadığını belirtebiliriz.

3.2.3. Dindarlık Düzeyleri ile Fakülte İlişkisi

Tablo 22. Dindarlık Puanlarının Fakülteye Göre Farklılaşma Durumu

³⁸⁸ Adem Şahin, a.g.t., s. 109-110.

³⁸⁹ Ali Ayten, a.g.t., s. 125.

³⁹⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, a.g.e., s. 134.

³⁹¹ Nurten Kimter, a.g.t., s. 193.

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Edebiyat	249	25,884	10,723	18,408	0,000	2>1
	2.İlahiyat	186	31,894	6,987			2>3
	3.İktisat	133	24,333	10,814			1>4
	4.İşletme	126	21,556	10,413			2>4
	5.Tıp	133	23,523	12,513			3>4
							1>5
							2>5

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin fakülteye göre dindarlık puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(5, 821)}=18,408$; $p=0,000<0.05$). Elde ettiğimiz bulgular, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 22’de görüldüğü üzere, öğrencilerin dindarlık puan ortalamaları şöyledir: İlahiyat fakültesi ($\bar{x}=31,894$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=25,884$), iktisat fakültesi ($\bar{x}=24,333$), tıp fakültesi ($\bar{x}=23,523$) ve işletme fakültesi ($\bar{x}=21,413$).

Fakülteler arasındaki ilişkiye baktığımızda; ilahiyat fakültesinin dindarlık puanları ($\bar{x}=31,894$), edebiyat fakültesi ($\bar{x}=25,884$), iktisat fakültesi ($\bar{x}=24,333$), işletme fakültesi ($\bar{x}=21,556$) ve tıp fakültesi ($\bar{x}=23,523$) öğrencilerinin dindarlık puanlarından yüksektir. Edebiyat fakültesi dindarlık puanları ise ($\bar{x}=25,884$), işletme fakültesi ($\bar{x}=21,556$) ve tıp fakültesi ($\bar{x}=23,523$) öğrencilerinin puanlarından yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde iktisat fakültesinin dindarlık puanları ($\bar{x}=24,333$), işletme fakültesi puanlarından ($\bar{x}=21,556$) yüksek bulunmuştur.

Yapılan çalışmalara baktığımızda; Şahin 1999 yılında araştırmasında öğrencilerin öğrenim alanı ile dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puanın ilahiyat öğrencilerinin aldığı tespit etmiştir.³⁹² Kimter 2008 yılında üniversite öğrencileri üzerine yapmış olduğu çalışmada fakülte ile dindarlık (inanç) puanları arasında anlamlı ilişki olup ilahiyat fakültesinin en yüksek puana sahip

³⁹² Adem Şahin, a.g.t., s. 65.

olduğunu tespit etmiştir.³⁹³ Öztürk 2013 yılında üniversite öğrencileri üzerine yapmış olduğu çalışmada, fakülte ile dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puanı ise din kültürü ve ahlak bilgisi bölümünde tespit etmiştir.³⁹⁴ Yapıcı 2006 yılında yapmış olduğu çalışmasında da öğrencilerin okuduğu bölüm ile dinin etkisi arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puanın ise ilahiyat fakültesi öğrencilerinin aldığını tespit etmiştir.³⁹⁵

Araştırmamızda öğrencilerin dindarlık puanlarında en düşük ortalamayı işletme fakültesi öğrencilerinin almış olması, çalışmamızın ortaya koyduğu hipotez açısından önemlidir. Öğrencilerin narsisizm puanlarında en yüksek ortalamanın işletme fakültesine ait olduğunu hatırladığımızda; dindar kişilerin dinin etkisiyle narsisizme kapılmadıkları yorumunu yapabiliriz.

Gerek bizim yapmış olduğumuz araştırmada gerekse yukarıda yer verdiğimiz çalışmalara baktığımızda sonuçların doğrusal şekilde seyrettiğini görmekteyiz. Bu araştırmalar bizim yapmış olduğumuz çalışmayı destekler niteliktedir. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin yüksek seviyede bir dini eğitim aldıkları diğer fakültelerde okuyan öğrencilerin ise seküler bir eğitim aldıklarını düşündüğümüzde bu bulguların beklenen bir sonuç olduğunu da belirtebiliriz.

3.2.4. Dindarlık Düzeyleri ile Sınıf İlişkisi

Tablo 23. Dindarlık Puanlarının Sınıfa Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Dindarlık	Hazırlık	41	28,366	10,990	0,796	0,553
	1	173	26,012	10,730		
	2	196	24,944	11,249		
	3	197	25,970	10,728		
	4	191	26,278	10,809		

³⁹³ Nurten Kimter, a.g.t., s. 187.

³⁹⁴ Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 67.

³⁹⁵ Asım Yapıcı, “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği” Çukurova Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 6, S: 1, 2006, s. 89.

	5	29	25,172	11,591		
--	---	----	--------	--------	--	--

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0.05$). Araştırmamızın sonuçlarına dayanarak, “*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 23’te görüldüğü üzere, öğrencilerin dindarlık puanlarının sınıflara göre ortalamaları şöyledir: Hazırlık ($\bar{x}=28,366$), 4. sınıf ($\bar{x}=26,278$), 1.sınıf ($\bar{x}=26,012$), 3. sınıf ($\bar{x}=25,970$), 5. sınıf ($\bar{x}=25,172$) ve 2. sınıf ($\bar{x}=24,944$).

Mutlu 1989 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık ile sınıf seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olup son sınıfta okuyanların dindarlık puanlarını yüksek tespit etmiştir.³⁹⁶ Şahin 1999 yılında yapmış olduğu araştırmasında öğrencilerin dindarlığın bilgi boyutu ile sınıf seviyesi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup en yüksek puan dördüncü sınıf öğrencilerinde görülmüştür.³⁹⁷ Öztürk 2013 yılında yapmış olduğu çalışmasında dindarlık ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma olup son sınıf öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunun tespit etmiştir.³⁹⁸

Öğrencilerin aldıkları dindarlık puanlarının sınıf grubu ortalamalarına baktığımızda en yüksek sınıf ortalamasının hazırlık grubunun sahip olduğu, en düşük sınıf ortalamasının ikinci sınıf grubunun sahip olduğu görülmekle beraber inişli çıkışlı ortalamalar tarafımıza bir değerlendirme yapma imkânı sunmamaktadır.

3.2.5. Dindarlık Düzeyleri ile Mezun Olunan Lise İlişkisi

Tablo 24. Dindarlık Puanlarının Mezun Olunan Liseye Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	P	Fark
Dindarlık	1.Anadolu Lisesi	403	22,789	11,083	37,024	0,000	5>1

³⁹⁶ Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Bir Yöntem Üzerine Araştırma)”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 1989, C: 3, S: 4, s. 197.

³⁹⁷ Adem Şahin, a.g.t., s. 101.

³⁹⁸ Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 70

	2.Sosyal Bilimler Lisesi	21	23,143	12,370			5>2
	3.Fen Lisesi	103	24,398	12,540			5>3
	4.Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	48	22,875	8,843			5>4
	5.İmam Hatip Lisesi	252	32,286	6,662			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları mezun olunan liseye göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=37,024$; $p=0,000<0.05$). Elde ettiğimiz bulgular, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 24’te görüldüğü üzere, bulgulara göre mezun olunan liseye göre öğrencilerin dindarlık puan ortalamaları en yüksekten sırası ile şöyledir: İmam hatip lisesi ($\bar{x}=32,286$), fen lisesi (24,389), sosyal bilimler lisesi ($\bar{x}=23,143$), mesleki ve teknik Anadolu lisesi ($\bar{x}=22,875$) ve anadolu lisesi ($\bar{x}=22,789$).

Verilere daha yakından bakıldığında; imam hatip lisesi mezunlarının dindarlık puanları ($\bar{x}=32,286$), anadolu lisesi ($\bar{x}=22,789$), sosyal bilimler lisesi ($\bar{x}=23,143$), fen lisesi ($\bar{x}=24,398$) ve mesleki ve teknik anadolu lisesi ($\bar{x}=22,875$) mezunlarının puanlarından yüksek çıkmıştır.

Altun 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin mezun olunan lise ile dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁹⁹

Ashmawy 2016 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin mezun oldukları liseye göre dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup öğretmen lisesi öğrencilerinin dindarlık puanlarının diğer liselerden yüksek olduğunu bulmuştur.⁴⁰⁰ Ulusal 2019 yılında yapmış olduğu çalışmada, lise ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup meslek lisesinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanlarının daha yüksek bulmuştur.⁴⁰¹

Öztürk 2013 yılında yapmış olduğu çalışmada lise türü ile dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puana imam hatip lisesi mezunu

³⁹⁹ Rıza Altun, a.g.t., s. 81.

⁴⁰⁰ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 57.

⁴⁰¹ Rumeysa Ulusal, a.g.t., s. 89.

öğrencilerinin sahip olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰² Hökelekli 1986 yılında, imam hatip lisesi ve genel lise öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında öğrencilerin “aşılamaz bir engel karşısındaki tepkileri”nin ölçülmesinde, öğrencilerin engellenmenin yol açtığı acizlik ve yetersizlik durumuna en yüksek oranda “dua” tepkisi karşılık verildiği tespit etmiştir. Bu çalışmada imam hatip lisesi öğrencilerinin Allah’ın yardımına ümit bağlama eğilimlerinin genel lise öğrencilerin daha yüksek olduğunu bulunmuştur.⁴⁰³ Ayrıca Hökelekli, bu çalışmasında lisede okuyan öğrencilerde dini inançları benimseme derecesinin imam hatip lisesi öğrencilerinde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰⁴

Literatürde dindarlık durumu ile mezun olunan lise türü arasında zaman zaman farklı liselerin olduğu tespit edilmiş olsa da büyük çoğunlukla imam hatip liselerinde okuyan öğrencilerin dindarlık puanlarının daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bizimde yapmış olduğumuz çalışmada dindarlık puanlarının imam hatip lisesi mezunları lehine bir sonuç içermesi bu okullarda planlı bir din eğitimin verilmesinden kaynaklandığını belirtebiliriz.

3.2.6. Dindarlık Düzeyleri ile Hayatın Geçirildiği Yerleşim

Yeri İlişkisi

Tablo 25. Dindarlık Puanlarının Hayatın Geçirildiği Yerleşim Yerine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Köy-Kasaba	56	27,804	11,049	4,174	0,002	5>2
	2.İlçe	136	26,191	10,452			1>3
	3.İl	163	23,552	11,086			2>3
	4.Büyükşehir	446	26,096	10,965			4>3
	5.Yurt Dışı	26	31,539	7,685			5>3 5>4

⁴⁰² Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 72.

⁴⁰³ Hayati Hökelekli, a.g.m., s. 42.

⁴⁰⁴ Hayati Hökelekli, a.g.m., s. 46.

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları hayatın geçirildiği yerleşim yerine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=4,174$; $p=0,002<0.05$). Bu bulguya dayanarak “*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklemiştir.

Tablo 25’de görüldüğü üzere, hayatın geçirildiği yerleşim yerine göre öğrencilerin dindarlık puanlarında ortalamaları; yurt dışı ($\bar{x}=31,539$), köy-kasaba ($\bar{x}=27,804$), ilçe ($\bar{x}=26,191$), büyükşehir ($\bar{x}=26,096$) ve il ($\bar{x}=23,552$) olarak takip etmektedir.

Verilere daha yakından bakıldığında hayatın geçirildiği yerleşim yeri yurt dışı olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=31,539$), ilçe ($\bar{x}=26,191$), il ($\bar{x}=23,552$) ve büyükşehir ($\bar{x}=26,096$) olanların puanlarından yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde hayatın geçirildiği yerleşim yeri köy-kasaba olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=27,804$), il olanların puanlarından ($\bar{x}=23,552$) yüksektir. İlçe olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=26,191$), il olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=23,552$) yüksek çıkmıştır. Ayrıca hayatın geçirildiği yerleşim yeri büyükşehir olanların puanları ($\bar{x}=26,096$), il olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=23,552$) yüksek bulunmuştur.

Ayten 2009 yılında yapmış olduğu çalışmada yaşanan sosyal çevre ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olup ilçe grubundakilerin dini eğilimleri daha zayıf olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰⁵ Bizim çalışmamız da ise en az dindarlık eğiliminin il grubuna ait olduğu görülmektedir. Öztürk 2013 yılında yapmış olduğu çalışmada yaşanan yer ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek dindarlık puanlarının birinci sırada yurt dışı grubunda, ikinci sırada ise köy grubunda olduğunu bulmuştur.⁴⁰⁶ Öztürk’ün bu sonuçları bizim çalışma ile benzerlik göstermektedir. Altun 2015 yılında yapmış olduğu çalışmasında, hayatın geçirildiği yerleşim yeri ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puanın köy grubunda olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰⁷ Ashmawy 2016 yılında çalışmasında ise hayatın geçirildiği

⁴⁰⁵ Ali Ayten, a.g.t., s. 134.

⁴⁰⁶ Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 75.

⁴⁰⁷ Rıza altun, a.g.t., s. 78.

yerleşim yeri ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla beraber, en yüksek puanın il grubunda tespit etmiştir.⁴⁰⁸

3.2.7. Dindarlık Düzeyleri ile Ailenin Sosyo-Ekonomik İlişkisi

Tablo 26. Dindarlık Puanlarının Aile Sosyo-Ekonomik Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu*⁴⁰⁹

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	Çok düşük ve Düşük	72	20,569	11,497	6,534	0,000	2>1 3>1 4>1
	Orta	510	26,404	10,626			
	İyi	224	26,272	10,871			
	Çok İyi	21	27,857	11,842			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları aile sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=6,534$; $p=0,000<0.05$). Bu bulgulara göre “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile ailenin sosyo-ekonomik durumunu değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 26’da görüldüğü üzere, öğrencilerin aile sosyo-ekonomik düzeyine göre dindarlık ortalamaları çok iyi ($\bar{x}=27,857$), orta ($\bar{x}=26,404$), iyi ($\bar{x}=26,272$) ve çok düşük ve düşük ($\bar{x}=20,569$) şeklindedir.

Farklılıkların ne şekilde olduğuna bakacak olursak; aile sosyo-ekonomik düzeyi orta olanların dindarlık puanlarının ($\bar{x}=26,404$), düşük olanlarınkinden ($\bar{x}=20,569$) yüksektir. Aile sosyo-ekonomik düzeyi iyi olanların ($\bar{x}=26,272$), düşük olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=20,569$) yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde aile sosyo-ekonomik düzeyi çok iyi olanların puanları ise ($\bar{x}=27,857$), düşük olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=20,569$) yüksek bulunmuştur.

⁴⁰⁸ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 59-60.

⁴⁰⁹ Bu tabloda birleştirilmeye gidilmiştir.

Altun 2015 yılında⁴¹⁰, Ashmawy 2016 yılında⁴¹¹ ve Şahin 1999 yılında yapmış oldukları araştırmalarında ailenin sosyo-ekonomik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.⁴¹²

Bayyığitin 1989 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ile Allah inançları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup fakir ailelerin çocukların irrasyonel inanç ve inançsızlıkta zengin ailelerin ise kararsızlıkta yüksek puan aldıklarını bulmuştur.⁴¹³ Yapıcı 2006 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin aile sosyo-ekonomik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek puanı orta seviye grubunda tespit etmiştir.⁴¹⁴ Kimter 2008 yılında yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin ailenin sosyo-ekonomik durumu ile dindarlık (inanç) puanları arasında anlamlı bir ilişki bulmakla beraber, en yüksek puanı “zengin” statüsünde olan grupta tespit etmiştir.⁴¹⁵ Kimter’in yapmış olduğu çalışmanın bulguları araştırmamızı desteklemektedir.

Literatüre baktığımızda sosyo-ekonomik durum ile dindarlık ilişkisini inceleyen araştırmalarda farklı sonuçların olduğunu görmekteyiz. Bizim yapmış olduğumuz araştırmada, dindarlık puanı en yüksek çok iyi seviye grubunda; en az puanı çok düşük ve düşük seviye grubunda olduğunu görmekteyiz.

3.2.8. Dindarlık Düzeyleri ile Anne Babanın Hayatta Olma Durumu Arasındaki İlişki

Tablo 27. Dindarlık Puanlarının Anne Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Dindarlık	Her ikisi de hayatta	776	25,831	10,807	-0,679	825	0,497
	Diğer	51	26,902	12,444			

⁴¹⁰ Rıza Altun, a.g.t., s. 84.

⁴¹¹ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 61-62.

⁴¹² Adem Şahin, a.g.t., s. 114.

⁴¹³ Mehmet Bayyığit, “Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 1989, s. 80-81.

⁴¹⁴ Asım Yapıcı, “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, s. 86.

⁴¹⁵ Nurten Kimter, a.g.t., s. 194-195.

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin dindarlık puanları anne baba hayatta olma durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($P>0,05$). Araştırmamızın bulgularına göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne baba hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 27’de görüldüğü üzere, öğrencilerin dindarlıklarının anne baba hayatta olma durumuna göre aldıkları ortalamalar; her ikisi hayatta olan ($\bar{x}=25,831$) diğer (anne baba herhangi biri vefat eden ya da her ikisi de vefat eden) ($\bar{x}=26,902$) şeklindedir.

Altun 2015 yılında⁴¹⁶ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları çalışmalarda öğrencilerin anne babanın hayatta olup olmama durumu ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.⁴¹⁷

3.2.9. Dindarlık Düzeyi ile Annenin Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Tablo 28. Dindarlık Puanlarının Annenin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	P	Fark
Dindarlık	İlkokul ve altı	370	27,838	9,813	14,726	0,000	1>3 1>4 2>4 3>4
	Ortaokul	89	26,045	11,032			
	Lise	230	25,787	10,892			
	Lisans ve üzeri	138	20,783	12,048			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları anne eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=14,726$; $p=0,000<0.05$). Elde ettiğimiz sonuçlara göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

⁴¹⁶ Rıza Altun, a.g.t., s. 88.

⁴¹⁷ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 64.

Tablo 28’de görüldüğü üzere, öğrencilerin anne eğitim durumuna göre dindarlık ortalamaları; ilkokul ve altı ($\bar{x}$ =27,838), ortaokul (26,045), lise (25,787) ve lisans ve üzeri (20,783) şeklindedir.

Verilere daha yakından baktığımızda; anne eğitim düzeyi ilkokul ve altı olanların dindarlık puanları ($\bar{x}$ =27,838), lise ($\bar{x}$ =25,787) ve lisans ve üzeri olanların puanlarından ($\bar{x}$ =20,783) yüksektir. Öte yandan ortaokul olanların dindarlık puanları ($\bar{x}$ =26,045), lisans ve üzeri olanların puanlarından ($\bar{x}$ =20,783) yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde lise olanların puanları ($\bar{x}$ =25,787), lisans ve üzeri olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}$ =20,783) yüksek bulunmuştur.

Altun 2015 yılında⁴¹⁸, Ashmawy 2016 yılında⁴¹⁹ ve Öztürk 2013 yılında yapmış oldukları çalışmalarda anne eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴²⁰ Kimter 2008 yılında yapmış oldukları çalışmasında ise anne eğitim durumu ile dindarlık (inanç) arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Bu anlamlı ilişkinin analizine bakıldığında en düşük puanların yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir.⁴²¹

Gerek literatürde yapılan araştırmalar gerekse bizim araştırmamız göstermektedir ki, eğitim seviyesi arttıkça dindarlık düzeyi azalmaktadır.

3.2.10. Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Tablo 29. Dindarlık Puanlarının Babanın Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.İlkokul ve altı	253	28,376	9,807	10,033	0,000	1>3
	2.Ortaokul	117	27,111	10,765			1>4 2>4
	3.Lise	196	25,357	10,302			3>4

⁴¹⁸ Rıza Altun, a.g.t., s. 90.

⁴¹⁹ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 65-66.

⁴²⁰ Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 77.

⁴²¹ Nurten Kimter, a.g.t., s. 197.

	4.Lisans ve üzeri	261	23,356	11,842			
--	-------------------	-----	--------	--------	--	--	--

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(3, 823)}=10,033$; $p=0,000<0.05$). Araştırmamızda elde edilen bulguya dayanarak “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 29’da görüldüğü üzere, baba eğitim durumuna göre öğrencilerin dindarlık puan ortalamaları; İlkokul ve altı ($\bar{x}=28,376$), ortaokul ($\bar{x}=27,111$), lise ($\bar{x}=25,357$) ve lisans ve üzeri ($\bar{x}=23,356$) şeklindedir.

Detayına baktığımızda; baba eğitim düzeyi ilkokul ve altı olanların dindarlık puanlarının ($\bar{x}=28,376$), lise ($\bar{x}=25,357$) ve lisans ve üzeri ($\bar{x}=23,356$) olanların dindarlık puanlarından yüksektir. Öte yandan baba eğitim düzeyi ortaokul olanların puanları ($\bar{x}=27,111$), lisans ve üzeri olanların puanlarından ($\bar{x}=23,356$) yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde lise olanların puanları ($\bar{x}=25,357$) lisans ve üzeri olanların dindarlık puanlarından ($\bar{x}=23,356$) yüksek bulunmuştur.

Altun 2015 yılında⁴²², Öztürk 2013 yılında⁴²³ ve Ashmawy 2016 yılında, yapmış olduğu araştırmalarda öğrencilerin baba eğitim durumu ile dindarlık puanları arasında anlamlı farklılık bulmuştur.⁴²⁴ Kimter 2008 yılında çalışmasında, baba öğrenim düzeyi ile dindarlığın inanç boyutu arasında anlamlı bir ilişki olup dindarlıkta en düşük puanın babaları yüksek okul ya da üniversite okuyan öğrenciler olduğunu tespit etmiştir.⁴²⁵

Bu bulgular, bu alanda yapılan diğer çalışmalarla da uyumludur. Baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin dindarlık puanlarında bir azalmanın olduğunu görmekteyiz.

3.2.11. Dindarlık Düzeyleri ile Annenin Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki

⁴²² Rıza Altun, a.g.t., s. 92-93.

⁴²³ Eyüp Ensar Öztürk, a.g.t., s. 79.

⁴²⁴ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 68.

⁴²⁵ Nurten Kimter, a.g.t., s. 200.

Anketimize katılan öğrencilere annelerinin günlük namaz kılma durumu sorularak dindarlık düzeylerinde annelerinin namaz kılma durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 30. Dindarlık Puanlarının Annenin Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Hiç kılmaz	109	14,138	9,945	64,196	0,000	2>1
	2.Nadiren kılar	52	20,231	10,584			3>1
	3.Ara sıra kılar	62	24,000	11,183			4>1
	4.Çoğu zaman kılar	140	25,664	10,379			5>1
	5.Aksatmadan kılar	464	29,619	8,807			3>2 4>2 5>2 5>3 5>4

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları annenin günlük namazları kılma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(4, 822)}=64,196$; $p=0,000<0.05$). Bu bulgulara göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri annenin günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 30’da görüldüğü üzere, öğrencilerin dindarlık puanlarında annenin namaz kılma durumuna göre aldıkları dindarlık ortalaması şöyledir: Aksatmadan kılar ($\bar{x}=29,619$), çoğu zaman kılar ($\bar{x}=25, 664$), ara sıra kılar ($\bar{x}=24,000$), nadiren kılar ($\bar{x}=20,231$) ve hiç kılmaz ($\bar{x}=14,138$) şeklindedir.

Farklılaşmanın detayına bakacak olursak; annenin günlük namazları kılma durumu nadiren kılanların puanları ($\bar{x}=20,231$), hiç kılmaz diyenlerin dindarlık puanlarından ($\bar{x}=14,138$) yüksektir. Öte yandan annenin günlük namazları kılma durumu ara sıra kılanların puanları ($\bar{x}=24,000$), nadiren kılar ($\bar{x}=20,231$) ve hiç kılmaz diyenlerin dindarlık puanlarından ($\bar{x}=14,138$) yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde

çoğu zaman kılar olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=25,664$), hiç kılmaz ($\bar{x}=14,138$) ve nadiren kılarların ($\bar{x}=20,231$) dindarlık puanlarından yüksek bulunmuştur. Ayrıca annenin günlük namazları kılma durumu aksatmadan kılanların puanları ($\bar{x}=29,619$), hiç kılmaz ($\bar{x}=14,138$), nadiren kılar ($\bar{x}=20,231$), ara sıra kılar ($\bar{x}=24,000$) ve çoğu zaman kılar diyenlerin ($\bar{x}=25,664$) dindarlık puanlarından yüksektir.

Ailede anne baba tarafından, açık ve örtük bir şekilde sunulan dini eğitimi çocukların dini yaşantısını olumlu yönde etkilemektedir. Aile ve dini değerler arasında güçlü bir bağ vardır. Kişi ailevi, kültürel ve sosyal yapının içinde dini değerlerini oluşturur. Gençlerin aileden öğrendikleri davranışların en önemlilerinden biri de dine bağlılık hususudur. Dini hayatın en güçlü kaynağının aile kurumunu olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Anne baba çocuk için bir model olduğundan onların dinle ilişkileri çocuk ve gençlerin dine yönelmelerinde belirleyici bir unsurdur.⁴²⁶

Çalışmamızda öğrencilerin dindarlık ortalamalarının yüksek çıkmasının arka planında annenin namaz kılma durumunun etkili olduğu yorumunu yapabiliriz.

3.2.12. Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki

Anketimize katılan öğrencilere babalarının günlük namaz kılma durumu sorularak dindarlık düzeylerinde babanın namaz kılma durumu bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 31. Dindarlık Puanlarının Babanın Günlük Namazları Kılma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Hiç kılmaz	194	18,165	11,698	42,383	0,000	2>1
	2.Nadiren kılar	75	24,680	10,908			3>1
	3.Ara sıra kılar	66	28,212	8,655			4>1
	4.Çoğu zaman kılar	98	26,725	10,459			5>1

⁴²⁶ Hayati Hökelekli, “Gençlik ve Din” **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, (Editör: Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 18.

	5.Aksatmadan kılar	394	29,343	8,853			3>2 5>2 5>4
--	--------------------	-----	--------	-------	--	--	-------------------

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları babanın günlük namazları kılma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=42,383$; $p=0,000<0.05$). Bu bulguya göre “*Öğrencilerin dindarlık düzeyleri babanın günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 31’de görüldüğü üzere, öğrencilerin baba günlük namaz kılma durumuna göre ortalamaları şöyledir: Aksatmadan kılar ($\bar{x}=29,343$), ara sıra kılar ($\bar{x}=28,212$), çoğu zaman kılar ($\bar{x}=26,725$), nadiren kılar ($\bar{x}=24,680$) ve hiç kılmaz ($\bar{x}=18,165$).

Verilere daha yakından bakacak olursak; babanın günlük namazları kılma durumu nadiren kılanların puanları ($\bar{x}=24,680$), hiç kılmaz diyenlerin dindarlık puanlarından ($\bar{x}=18,165$) yüksektir. Öte yandan ara sıra kılanların puanları ($\bar{x}=28,212$), hiç kılmaz ($\bar{x}=18,165$) ve nadiren kılar diyenlerin ($\bar{x}=24,680$) dindarlık puanlarından yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde babanın günlük namazları kılma durumu çoğu zaman kılanların puanları ($\bar{x}=26,725$), hiç kılmaz diyenlerin puanlarından ($\bar{x}=18,165$) yüksek bulunmuştur. Ayrıca babanın günlük namazları kılma durumu aksatmadan kılar diyenlerin puanları ($\bar{x}=29,343$), hiç kılmaz ($\bar{x}=18,165$), nadiren kılar ($\bar{x}=24,680$) ve çoğu zaman kılar diyenlerin ($\bar{x}=26,725$) dindarlık puanlarından yüksektir.

Şahin 1999 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin ailelerin dindarlıkları (davranış ve bilgi boyutlarında) ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴²⁷

Kişinin aile ortamında şahit olduğu tecrübeler onun dindarlığında olumlu bir etki oluşturmaktadır.

⁴²⁷ Adem Şahin, a.g.t., s. 121.

3.2.13. Dindarlık Düzeyleri ile Günlük Namaz Kılma Durumu Arasındaki İlişki

Anketimize katılan öğrencilere günlük namaz kılma durumu sorularak onların dindarlık düzeylerinde günlük namaz kılma durumu bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 32. Dindarlık Puanlarının Günlük Namazları Kılma Durumu Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Hiç kılmam	247	14,036	9,749	264,608	0,000	2>1
	2.Nadiren	110	25,327	6,797			3>1
	3.Ara sıra	93	29,204	6,667			4>1
	4.Çoğu zaman	144	31,688	5,498			5>1
	5.Aksatmam	233	33,841	5,146			3>2
							4>2
							5>2
							4>3
							5>3
							5>4

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları günlük namazları kılma durumu göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(4, 822)}=264,608$; $p=0,000<0.05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 32’de görüldüğü üzere, öğrencilerin günlük namazları kılma ortalamaları; aksatmam ($\bar{x}=33,841$), çoğu zaman ($\bar{x}=31,688$), ara sıra ($\bar{x}=29,204$), nadiren ($\bar{x}=25,327$) ve hiç kılmam ($\bar{x}=14,036$) şeklindedir.

Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna baktığımızda; günlük namazları kılma durumu nadiren kılanların puanları ($\bar{x}=25,327$), hiç kılmam

diyenlerin puanlarından ($\bar{x}=14,036$) yüksektir. Aynı şekilde ara sıra kılanların dindarlık puanları ($\bar{x}=29,204$), hiç kılmam diyenlerin ($\bar{x}=14,036$) ve nadiren kılarım diyenlerin ($\bar{x}=25,327$) dindarlık puanlarından yüksek çıkmıştır. Öte yandan günlük namazları kılma durumu çoğu zaman kılarım diyenlerin dindarlık puanları ($\bar{x}=31,688$), hiç kılmam ($\bar{x}=14,036$) ve ara sıra kılarım diyenlerin ($\bar{x}=29,204$) dindarlık puanlarından yüksek bulunmuştur. Ayrıca günlük namazları kılma durumu aksatmam diyenlerin puanları ($\bar{x}=33,841$), hiç kılmam ($\bar{x}=14,036$), nadiren ($\bar{x}=25,327$), ara sıra ($\bar{x}=29,204$) ve çoğu zaman kılarım diyenlerin ($\bar{x}=31,688$) dindarlık puanlarından yüksektir.

Uysal yapmış olduğu araştırmada namaz kılma durumu ile dini tutumlar arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Araştırmaya katılan 189 öğrenciden 128'i bütün namazlarını kıldığını belirtmiştir.⁴²⁸

3.2.14. Dindarlık Düzeyleri ile Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere Kâbe'yi ziyaret etme isteği sorularak onların dindarlık düzeylerinde Kâbe'yi ziyaret etme isteği bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 33. Dindarlık Puanlarının Kâbe'yi Ziyaret Etme İsteği Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	İbadet amaçlı gitmek isterim	672	29,811	7,171	544,034	0,000	1>2
	Sadece turistik amaçlı gitmek isterim	71	11,718	7,624			1>3
	İmkânım olsa bile gitmek istemem	84	6,571	6,756			2>3

Tek Yönlü Varyans Analizi

⁴²⁸ Veysel Uysal, **a.g.e.**, s. 63.

Öğrencilerin dindarlık puanları Kâbe'yi ziyaret etme isteği göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(2, 824)}=544,034$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri Kâbe'yi ziyaret etmeyi isteme düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 33'te görüldüğü üzere, öğrencilerin Kâbe'yi ziyaret etme isteğine göre dindarlık puanları ortalamaları; imkânım olsa bile gitmek istemem ($\bar{x}=6,571$), sadece turistik amaçlı gitmek isterim ($\bar{x}=11,718$) ve ibadet amaçlı gitmek isterim ($\bar{x}=29,811$) şeklindedir.

Detayına baktığımızda; Kâbe'yi ziyaret etme isteği ibadet amaçlı gitmek isterim diyenlerin dindarlık puanları ($\bar{x}=29,811$), sadece turistik amaçlı gitmek isterim ($\bar{x}=11,718$) ve imkânım olsa bile gitmek istemem diyenlerin ($\bar{x}=6,571$) dindarlık puanlarından yüksektir. Öte yandan sadece turistik amaçlı gitmek isterim diyenlerin puanları ($\bar{x}=11,718$), imkânım olsa bile gitmek istemem diyenlerin dindarlık puanlarından ($\bar{x}=6,571$) yüksek bulunmuştur.

Şen 2003 yılında yapmış olduğu araştırmada fakülte ve üstü mezunların çoğunluğun “farzı yerine getirmek ve sorumluluğundan kurtulmak” için hacca gitme nedeni olarak açıklamışlar.⁴²⁹ Bayyigit 1989 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin çoğunluğunun hacca karşı olumlu bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Öğrencilerin (% 88.5) hacım bir ibadet olduğu, şartları müsait olanların yerine getirmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴³⁰

Araştırmamızın sonuçları öğrencilerin hac ibadetinin önemini bildiklerini göstermeleri açısından önemlidir. Bu sonuçlar göstermektedir ki öğrenciler için dini hassasiyetler ve dini ibadetler bir anlam ifade etmektedir.

3.2.15. Dindarlık Düzeyleri ile Annenin Dindarlık Düzeyi İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere annelerinin dindarlık durumu sorularak onların dindarlık düzeylerinde annenin dindarlık durumunun bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

⁴²⁹ Nuran Şen, “Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003, s. 69.

⁴³⁰ Mehmet Bayyigit, a.g.t., s. 112.

Tablo 34. Dindarlık Puanlarının Anne Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Din karşıtı ve din ile ilgisi yok	29	11,035	8,882	75,454	0,000	2>1
	2.Az dindar	119	16,798	10,625			3>1
	3.Dindar	501	27,220	9,728			4>1
	4.Çok dindar	178	30,680	8,974			3>2
							4>2
							4>3

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları anne dindarlık düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(3, 823)}=75,454$; $p=0,000<0.05$). Bulgulara göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 34’de görüldüğü üzere; anne dindarlık düzeyine göre dindarlık puan ortalamaları şu şekildedir: Çok dindar ($\bar{x}=30,680$), dindar ($\bar{x}=27,220$), az dindar ($\bar{x}=16,728$) ve din karşıtı ve din ile ilgisi yok ($\bar{x}=11,035$) şeklindedir.

Verilere daha yakından baktığımızda; anne dindarlık düzeyi az dindar olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=16,798$), din karşıtı ve din ile ilgisi yok olanların puanlarından ($\bar{x}=11,035$) yüksektir. Öte yandan anne dindarlık düzeyi, dindar olanların puanları ($\bar{x}=27,220$), din karşıtı ve din ile ilgisi yok ($\bar{x}=11,035$) ve az dindar ($\bar{x}=16,798$) olanların puanlarından yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde anne dindarlık düzeyi çok dindar olanların puanları ($\bar{x}=30,680$) din karşıtı din ile ilgisi yok ($\bar{x}=11,035$), az dindar ($\bar{x}=16,798$) ve dindar ($\bar{x}=27,220$) olanların puanlarından yüksek bulunmuştur.

Kimter 2008 yılında yapmış olduğu araştırmada üniversite öğrencilerinin ailelerinin dindarlık düzeyi ile dini inanç arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴³¹ Bayyigit 1989 yılında yapmış olduğu araştırmada ise aile faktörünün öğrencilerin dini inançlarına etki eden önemli faktörlerden biri olduğunu belirtmiştir.⁴³²

Anne babanın dini inanç ve dini ritüellerini yerine getirmeleri çocuklarının dini kişiliklerini etkilediğini ortaya koyan birçok araştırma mevcuttur. Çocuklar ve

⁴³¹ Nurten Kimter, a.g.t., s. 208.

⁴³² Mehmet Bayyigit, a.g.t., s. 74.

gençler ailede hissettiği ve tecrübe ettiği dini unsurları, model alarak bunları içselleştirme imkânı bulmaktadır. Bizim yapmış olduğumuz araştırmada bu durumu doğrulamaktadır.

3.2.16.Dindarlık Düzeyleri ile Babanın Dindarlık Düzeyi İlişkisi

Anketimize katılan öğrencilere babalarının dindarlık durumu sorularak onların dindarlık düzeylerinde babanın dindarlık düzeyinin bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 35. Dindarlık Puanlarının Baba Dindarlık Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>Fark</i>
Dindarlık	1.Din karşıtı ve din ile ilgisi yok	64	14,172	11,922	53,866	0,000	2>1
	2.Az dindar	196	22,041	11,018			3>1
	3.Dindar	419	28,043	9,376			4>1
	4.Çok dindar	148	30,000	9,331			3>2
							4>2
							4>3

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğrencilerin dindarlık puanları baba dindarlık düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 823)}=53,866$; $p=0,000<0.05$). Bu bulguya göre, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 35’te görüldüğü üzere, baktığımızda öğrencilerin baba dindarlık düzeyine göre dindarlık puanlarının ortalamaları çok dindar ($\bar{x}=30,000$) ve din karşıtı ve din ile ilgisi yok ($\bar{x}=14,172$) şeklindedir.

Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna baktığımızda; baba dindarlık düzeyi az dindar olanların puanları ($\bar{x}=22,041$), din karşıtı ve din ile ilgisi yok olanların puanlarından ($\bar{x}=14,172$) yüksektir. Öte yandan baba dindarlık düzeyi dindar olanların puanları ($\bar{x}=28,043$), din karşıtı ve din ile ilgisi yok olanların puanlarından ($\bar{x}=14,172$) yüksek çıkmıştır. Aynı şekilde baba dindarlık düzeyi çok

dindar olanların puanları ($\bar{x}=30,000$), din karşıtı ve din ile ilgisi olmayanların puanlarından ($\bar{x}=14,172$) yüksektir. Ayrıca baba dindarlık düzeyi dindar olanların dindarlık puanları ($\bar{x}=28,043$), az dindar olanların puanlarından ($\bar{x}=22,041$) yüksektir.

Şahin 1999 yılında⁴³³ ve Ulusal 2019 yılında yapmış oldukları araştırmalarda dindarlık düzeyi ile algılanan ailenin dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴³⁴

Kişilerin dini dünyaya yönelimlerinin altında yatan sebepler büyüdüğü aile ortamından bağımsız bir şekilde düşünülemez. Aile ortamında teneffüs edilen dini hayat onların dindarlıkları üzerinde etkili olmaktadır. Bizim yapmış olduğumuz araştırmanın bulguları da babanın dindar olması durumunun, öğrencilerin dindarlık düzeyini etkilediğini göstermektedir.

3.2.17. Dindarlık Düzeyleri ile Açık Kimlikle Sosyal Medya Kullanma Durumu Arasındaki İlişki

Anketimize katılan öğrencilere açık kimlikle sosyal medya kullanma durumu sorularak onların dindarlık düzeylerinde açık kimlikle sosyal medya kullanma durumu bir etkiye sebep olup olmadığını araştırmak istedik.

Tablo 36. Dindarlık Puanlarının Açık Kimlikle Sosyal Medya Hesabı Kullanma Durumuna Göre Farklılaşma Durumu

	<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>T</i>	<i>Sd</i>	<i>P</i>
Dindarlık	Evet	703	25,509	11,043	-2,442	825	0,009
	Hayır	124	28,097	9,877			

Bağımsız Gruplar T-Testi

Öğrencilerin dindarlık puanları açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t_{(825)}=-2.442$; $p=0.009<0,05$). Bu bulgunun sonuçlarına dayanarak, “Öğrencilerin dindarlık düzeyleri açık kimlikle

⁴³³ Adem Şahin, a.g.t., s. 121.

⁴³⁴ Rumeysa Ulusal, a.g.t., s. 91-92.

sosyal medya hesabı kullanma değişkenine göre farklılaşmamaktadır.” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 36’da görüldüğü üzere, öğrencilerin açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumuna göre ortalamaları; evet ($\bar{x}=25,509$) ve hayır ($\bar{x}=28,097$) şeklindedir.

Detayına bakacak olursak; açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanmayanların dindarlık puanları ($\bar{x}=28,097$), açık kimlikle sosyal medya hesabı kullananların puanlarından ($\bar{x}=25,509$) yüksek bulunmuştur.

Ulusal 2019 yılında ergenler üzerinde yapmış olduğu araştırmada dindarlık düzeyleri ile sosyal medya tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.⁴³⁵

Bu bulguya göre dindar olan üniversite öğrencileri sosyal medya kullanma noktasında bir sakınca görmediklerini ifade edebiliriz.

3.3. DINDARLIK İLE NARSİZM İLİŞKİSİ

Tablo 37. Dindarlık ve Narsisizm Puanları Arasında Korelasyon Analizi

		Dindarlık	Narsisizm Toplam	Otorite	Kendine Yeterlilik	Üstünlük	Teşhircilik	Sömürücülük	İddia Hak Etme
Dindarlık	R	1,000							
	P	0,000							
Narsisizm Toplam	R	-0,187**	1,000						
	P	0,000	0,000						
Otorite	R	-0,084*	0,277**	1,000					
	P	0,016	0,000	0,000					
Kendine Yeterlilik	R	-0,064	0,565**	-0,003	1,000				
	P	0,065	0,000	0,924	0,000				

⁴³⁵ Rumeysa Ulusal, a.g.t., s. 83.

Üstünlük	R	-0,114**	0,638**	-0,044	0,277**	1,000			
	P	0,001	0,000	0,211	0,000	0,000			
Teşhircilik	R	-0,076*	0,378**	-0,100**	0,020	0,181**	1,000		
	P	0,028	0,000	0,004	0,574	0,000	0,000		
Sömürücülük	R	-0,101**	0,352**	0,040	-0,080*	-0,067	0,060	1,000	
	P	0,004	0,000	0,253	0,021	0,055	0,083	0,000	
Hak İddia Etme	R	-0,075*	0,472**	0,084*	0,114**	0,115**	0,054	0,055	1,000
	P	0,031	0,000	0,016	0,001	0,001	0,118	0,111	0,000

*<0,05; **<0,01

Dindarlık, narsisizm toplam, otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme, arasında korelasyon analizleri incelendiğinde;

- Narsisizm toplam ile dindarlık arasında $r=-0.187$ negatif ($p=0,000<0.05$),
- Otorite ile dindarlık arasında $r=-0.084$ negatif ($p=0,016<0.05$),
- Otorite ile narsisizm toplam arasında $r=0.277$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Kendine yeterlilik ile narsisizm toplam arasında $r=0.565$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Üstünlük ile dindarlık arasında $r=-0.114$ negatif ($p=0,001<0.05$),
- Üstünlük ile narsisizm toplam arasında $r=0.638$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Üstünlük ile kendine yeterlilik arasında $r=0.277$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Teşhircilik ile dindarlık arasında $r=-0.076$ negatif ($p=0,028<0.05$),
- Teşhircilik ile narsisizm toplam arasında $r=0.378$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Teşhircilik ile otorite arasında $r=-0.1$ negatif ($p=0,004<0.05$),
- Teşhircilik ile üstünlük arasında $r=0.181$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Sömürücülük ile dindarlık arasında $r=-0.101$ negatif ($p=0,004<0.05$),
- Sömürücülük ile narsisizm toplam arasında $r=0.352$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Sömürücülük ile kendine yeterlilik arasında $r=-0.08$ negatif ($p=0,021<0.05$),
- Hak iddia etme ile dindarlık arasında $r=-0.075$ negatif ($p=0,031<0.05$),
- Hak iddia etme ile narsisizm toplam arasında $r=0.472$ pozitif ($p=0,000<0.05$),
- Hak iddia etme ile otorite arasında $r=0.084$ pozitif ($p=0,016<0.05$),

- Hak iddia etme ile kendine yeterlilik arasında $r=0.114$ pozitif ($p=0,001<0.05$),
- Hak iddia etme ile üstünlük arasında $r=0.115$ pozitif ($p=0,001<0.05$) ilişki bulunmuştur.

Diğer değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir ($P>0.05$).

3.3.1.Dindarlığın Narsisizm İlişkisi

Tablo 38. Dindarlığın Narsisizm Toplam Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R^2
Narsisizm Toplam	Sabit	6,785	37,970	0,000	29,926	0,000	0,034
	Dindarlık	-0,035	-5,470	0,000			

Regresyon

Dindarlık ile narsisizm toplam arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=29,926$; $p=0,000<0.05$).

Tablo 38’de görüldüğü üzere, narsisizm toplam düzeyindeki toplam değişim %3.4 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,034$). Bulgulara göre dindarlık, narsisizm toplam düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,035$). Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyleri ile narsisizm düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun 2015 yılında yaptığı çalışmada narsisizm düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı olmayan bir ilişki tespit etmiştir.⁴³⁶ Gürsu ve Apaydın, 2016 yılında üniversitede görev yapan öğretim üyelerine yapmış oldukları çalışmalarında narsisizm ile İslami eğilim arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.⁴³⁷ Ulusal 2019 yılında ergenler üzerinde yapmış olduğu araştırmasında ergenlerin dindarlık düzeyleri ile narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.⁴³⁸

⁴³⁶ Rıza Altun, a.g.t., s. 95.

⁴³⁷ Orhan Gürsu, Çiğdem Apaydın, a.g.m., s. 558.

⁴³⁸ Rumeysa Ulusal, a.g.t., s. 82.

Kartopu 2013 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada öznel dindarlık algısı ile narsisizm arasında anlamlı bir farklılaşma bulmakla beraber narsisizm puan ortalaması en düşük grubun kendini dindar görenler olduğunu tespit etmiştir.⁴³⁹ Orhan 2014 yılında⁴⁴⁰ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları çalışmalarda narsisizm eğilimleri ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴¹ Güven 2019 yılında yapmış olduğu araştırmada dindarlık ve içsel dini motivasyon ile narsisizm arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴²

Twenge ve Campbell 2010 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, teorik çerçevede dini inanç ve hayır işlerinde görev almanın narsisizmi ortadan kaldırdığı düşüncesini kabul etmekle beraber; pratikte tecrübe edilenin, narsisizmin dini kurumlar ve gönüllü yardım örgütlerini bireyci değerlerin safına çekerek değiştirdiğini iddia etmektedirler.⁴⁴³ Bizim yapmış olduğumuz araştırma bu düşüncüyü onaylamamaktadır. Twenge ve Campbell'in bu tespiti, Batı toplumu için geçerli olabilir ama araştırmamızın sonucu toplumumuzda hala dinin kişiler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Twenge ve Campbell çalışmalarında dinsel bir kimlik olarak Budizm'in narsisizme karşı bir tampon görevi gördüğünden bahsetmektedir. Ayrıca narsisizmin yayılmasına karşı direnç gösteren bir diğer dini kimlik olarak İslam'dan da bahsettiklerini görmekteyiz. Çalışmalarında İslam'daki teslimiyet kavramı -İslam teslimiyet anlamına gelmekte- ve İslam'ın sınırlayıcı uygulamalarının narsisizmi etkilediğini belirtirler.⁴⁴⁴ Araştırmamızın bulgularından elde ettiğimiz sonuçlara göre dini öğretilerin kişilerde narsisizmi geriletken bir etkiye sahip olduğu yorumunu yapabiliriz.

Watson ve diğerleri 1984 yılında yapmış oldukları araştırmada narsisizm ve dindarlık arasında anlamlı negatif bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴⁵ Paul ve diğerler 2005 yılında yaptıkları araştırmaya göre maneviyat ve sağlıklı narsisizm arasında anlamlı

⁴³⁹ Saffet Kartopu, a.g.m., s. 641.

⁴⁴⁰ Gülçin Orhan, a.g.t.,s. 91.

⁴⁴¹ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 69.

⁴⁴² Metin Güven, a.g.t., s. 215.

⁴⁴³ Jean M.Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 338.

⁴⁴⁴ Jean M.Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 362-363.

⁴⁴⁵ P.J. Watson, R. W. Jr. Hood, R. J. Morris, "Religious orientation, humanistic, values, and narcissism"Review of religious research, 25 (3), 257-264.

bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴⁶ Zondag ve Marinus 2010 yılında bireyci toplumların önemli bir kişilik özelliği olan narsisizm ve dini başa çıkma tarzları hususunda yaptıkları araştırmaya göre gizli narsisizm ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴⁷ Ghorbani ve diğerleri 2014 yılında yaptıkları araştırmaya göre toplumsal değerler, dini ilgi ve kimlikle narsisizm arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁴⁸

Literatürde narsisizm ve dindarlık çalışmalarının çok fazla sayıda olmaması bize bulgularımızı derinlemesine karşılaştırma yapma imkânı vermemektedir. Bu nedenle narsisist kişilik özelliğinin tam zıttı olan alçakgönüllük araştırmalarına bakmakta yarar vardır.⁴⁴⁹ Twenge ve Campbell narsisizm ile ilgili eserinde tevazuyu narsisizmin tam tersi olarak değerlendirmektedir.⁴⁵⁰

Vural 2016 yılında yetişkinler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında alçakgönüllülük ile dindarlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁵¹ Vural'ın çalışmasında dindarlık eğilimleri yüksek olan kişilerde alçakgönüllülüğün tespit edilmiş olması, dinin kişiler üzerinde etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma ters açıdan bizim araştırmamızı destekler niteliktedir. Kur'an'da kibirlenmenin insanı büyük bir günaha sevkettiği, tevazunun ise Rahman'ın has kullarının en önemli özelliği olduğu belirtilmektedir.⁴⁵² Gök 2017 yılında yapmış olduğu araştırmasında namaz kılma/kılmama durumunu ile alçakgönüllülük düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Araştırmacı bu çalışmasında düzenli namaz kılanların alçakgönüllü olma ortalamalarını, düzenli namaz kılmayanlara ve hiç namaz kılmayanlarınkine göre daha yüksek bulmuştur.⁴⁵³

Ayten (2009) aktardığı iki araştırma, dindarlık ile alçakgönüllülük arasındaki olumlu bir ilişkiyi göstermektedir. Bunlar: Exline ve Geyer (2004), yaptıkları araştırmada dindarlıkla alçakgönüllülük arasında olumlu ilişki bulmuştur. Krause ve

⁴⁴⁶ Paul Wink, Michele Dillon, Kristen Fay, "Spiritual Seeking, Narcissism, and Psychotherapy: How Are They Related?", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol.44, No.2, 2005, pp.143-158.

⁴⁴⁷ Hessel J. Zondag, Marinus Van Uden, "I Just Believe Me: Narcissism and Religious Coping" **Archive for the Psychology of Religion**, 32(1), 69-85.

⁴⁴⁸ Nima Ghorbani, J. Paul Watson, Stephen Krauss, Mark N. Bing, a.g.m., s. 113-123.

⁴⁴⁹ Bkz: Ali Ayten, **a.g.e.**, 137.

⁴⁵⁰ Jean M.Twenge ve W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 383.

⁴⁵¹ Muhammet Enes Vural, "Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi" Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 92.

⁴⁵² Furkan, 25/63.

⁴⁵³ Hülya Gök, a.g.t., s. 72-76.

Hayward (2014) yaşlılar üzerinde yaptığı araştırmada “Kiliseye devam edenlerin daha çok manevi destek gördüğünü, manevi destek görenlerin Tanrı’ya daha fazla güvendiğini, Tanrı’ya fazla güvenenlerin O’nunla daha yakın ilişki kurduğunu fazla huşu duyanların daha alçakgönüllü olduğunu” tespit etmiştir.⁴⁵⁴

Dinin tanımına baktığımızda, insana bir hayat tarzı sunduğu gözlemlenir. Özellikle de bu durum İslam dini açısından daha belirgindir.⁴⁵⁵ “Yoksa siz Kitab’ın bir yarısına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?”⁴⁵⁶ ayeti ile İslam dini inananları her alanda kuşatarak dinin tüm unsurlarıyla hayatın içinde var olmasını istemektedir. Seküler ve parçacı bir din algısı İslam dinene inananlar için söz konusu değildir. İslam dini insanlara iman, ibadet ve ahlakî prensipler çerçevesinde takvalı olmayı hedefleyen bir kişilik modeli sunar.

3.3.2.Dindarlık ve Otorite İlişkisi

Tablo 39. Dindarlığın Otorite Üzerine Etkisi

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Bağımsız Değişken</i>	β	T	P	F	$Model (p)$	R^2
Otorite	Sabit	1,426	27,557	0,000	5,866	0,016	0,006
	Dindarlık	-0,004	-2,422	0,016			

Regresyon

Dindarlık ile otorite arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=5,866$; $p=0,016<0.05$).

Tablo 39’da görüldüğü üzere, otorite düzeyindeki toplam değişim %0.6 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,006$). Bulgulara göre dindarlık otorite düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,004$). Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyi ile otorite alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz desteklenmiştir.

⁴⁵⁴ Ali Ayten, **Erdeme Dönüş Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, İz Yayınları, İstanbul, 2014, s. 140

⁴⁵⁵ Şinasi Gündüz, **a.g.e.**, s. 96.; Ebu’l Ala el- Mevdudi, **Kur’an’a Göre Dört Terim**, Çev. Osman Cılalı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 83.

⁴⁵⁶ Bakara, 2/85.

Altun 2015 yılında yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin narsisizmin otorite boyutu ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit ederken;⁴⁵⁷ Ashmawy 2016 yılında yaptığı araştırmada öğrencilerin narsisizmin otorite boyutu ile dindarlık eğilimlerinde anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.⁴⁵⁸

Kur'an; Firavun tipolojisi üzerinden örnek vererek, insanların güç ve otorite yetkisini kendi elinde bulundurma, her şeye hükmetme tutumlarını doğru görmediğini açıkça belirtir. Otoriter kişilik elindeki gücü kullanarak çevresindeki kişileri kendi emelleri için kullanır. Kur'an'ın, narsisist kişiliğin bir uzantısı olan otoriterliğin verdiği sakıncaları tüm yönleri ile ortaya koyarak inananları otoriter tutumdan sakındırdığını görmekteyiz.⁴⁵⁹ Araştırmamızın sonuçları da öğrencilerin dindarlıkları otorite boyutunda negatif bir etki oluşturduğunu göstermektedir.

3.3.3.Dindarlık ve Kendine Yeterlilik İlişkisi

Tablo 40. Dindarlığın Kendine Yeterlilik Üzerine Etkisi

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Bağımsız Değişken</i>	β	T	P	F	$Model (p)$	R^2
Kendine Yeterlilik	Sabit	0,969	12,599	0,000	3,421	0,065	0,003
	Dindarlık	-0,005	-1,850	0,065			

Regresyon

Dindarlık ile kendine yeterlilik arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmamıştır ($F=3,421$; $p=0,065>0,050$). Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyi ile kendine yeterlilik alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Kişi, Yüce Allah’la bağıni yitirince kendi arzularına tapınmaya başladığını Kur’an’ın birçok ayetinde görmekteyiz.⁴⁶⁰ Hökelekli, imanin bir açıdan

⁴⁵⁷ Rıza Altun, a.g.t., s. 100.

⁴⁵⁸ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 73.

⁴⁵⁹ Kasas, 28/38; Şu’ara, 26/29; Bakara, 2/49; Kasas, 28/4; Ta-Ha, 20/70.

⁴⁶⁰ Hayati Hökelekli, a.g.e., s. 175; Bkz: Furkan , 25/43; Kehf, 18/28; A’raf , 7/176; Kasas, 28/50.

bağımsızlıktan vazgeçme anlamına geldiğini belirtir. İnsanda kendiliğinden elde ettiği bilinç bağımsızlığa duyulan kuvvetli yönelimi onu kendisinin efendisi olmaya itebilir.⁴⁶¹ Peker ise kendini yeterli, güçlü olma eğilimin kişiyi Allah'ı inkâra ve dini reddetmeye iten nedenlerden biri olarak değerlendirir.⁴⁶² Kula 1993 yılında gençler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, dindarlık düzeyleri ile bağımsız kişilik ortalamalarında anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup en düşük bağımsızlık ortalamasına dindarlık puanı yüksek olan grupta, en yüksek bağımsızlık ortalamasının ise dindarlık puanı düşük olan grupta olduğunu bulmuştur.⁴⁶³

Kur'an'da hâkim olan düşünceye baktığımızda, Allah'u Teâlâ'nın hiçbir şeye muhtaç olmadığını belirten ayetlere yer verilerek⁴⁶⁴ inananlardan bu bilince ulaşmaları beklenir. Alak suresinde insanının kendini yeterli görmesi onu azgınlığa iten sebep olarak ifade edilmektedir.⁴⁶⁵ Bir diğer ayette ise kendisini yeterli sayan kişiye Allah'ın en zoru hazırladığı bahsedilerek, inananlara kendini yeterli görme davranışının yanlışlığı gösterilir.⁴⁶⁶ Kişi kendini yeterli gördüğü vakit Yüce Varlık'la aşkın bağıni koparmakta ya da Yüce Allah'ın emrettiği hakikatleri arka plana atmaktadır. Hatta daha ileri bir boyut olarak insanın kendini yeterli görme durumu tanrılık iddiasına dönüşmektedir. Ünlü atesit düşünür Nietzsche'nin "Tanrı Öldü" düşünsel arka planında kendini yeterli gören narsisistliğin olduğunu ifade edebiliriz.

Çalışmamızda dindar kişilerde narsisizmin kendine yeterlilik düzeyinde azaltıcı bir etkisinin olabileceğini düşünmüştük. Fakat araştırmanın bulguları bu değerlendirmemizi destelememektedir.

3.3.4. Dindarlık ve Üstünlük İlişkisi

Tablo 41. Dindarlığın Üstünlük Üzerine Etkisi

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Bağımsız Değişken</i>	β	T	P	F	<i>Model (p)</i>	R^2
-------------------------	--------------------------	---------	-----	-----	-----	------------------	-------

⁴⁶¹ Hayati Hökelekli, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁶² Hüseyin Peker, **a.g.e.**, s. 89.

⁴⁶³ Naci Kula "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din"Gençlik, **Din ve Değerler Psikolojisi**, (Editör: Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 51.

⁴⁶⁴ Al-i İmran, 3/97; Teğabun, 64/6.

⁴⁶⁵ Alak, 96/7.

⁴⁶⁶ Leyl, 92/8-10.

Üstünlük	Sabit	1,066	12,475	0,000	10,939	0,001	0,012
	Dindarlık	-0,010	-3,307	0,001			

Regresyon

Dindarlık ile üstünlük arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=10,939$; $p=0,001<0.05$).

Tablo 41’de görüldüğü üzere, üstünlük düzeyindeki toplam değişim %1.2 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,012$). Bir başka ifade ile dindarlık üstünlük düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,010$).

Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyi ile üstünlük alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun 2015 yılında yaptığı çalışmasında öğrencilerin narsisizmin üstünlük boyutu ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkiyi tespit etmiştir.⁴⁶⁷ Ashmawy ise 2016 yılında yaptığı çalışmasında, narsisizmin üstünlük boyutu ile dindarlık eğilimi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını bulmuştur.⁴⁶⁸

Kur’an, kişinin kendini üstün görmesini, kibirlenmesini ve diğer insanları küçümsemesini hoş görmeyerek bu davranışlardan sakındırmaktadır. Kur’an da İblis’in “Ben daha üstünüm.”, “Beni ateşten, onu çamurdan yarattın.”⁴⁶⁹ şeklindeki kibirli, kendini üstün gören tavrı şiddetli bir şekilde eleştirilerek; inananların benzer yanlışlara düşmemesi gerektiği vurgulanır. Aynı şekilde sahip olunan mal ve mülkle de kendini üstün görme, kendini yüce makamlara layık görme, toplumda haksız bir itibar kazanma çabasının asla onaylanmadığını görmekteyiz.⁴⁷⁰ Kur’an inananlara, en büyük ve üstün varlığın Yüce Allah olduğunu bildirerek⁴⁷¹, böbürlenerek yürümemesini⁴⁷² küçümseyerek insanlardan yüz çevirmemesini emreder.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Rıza Altun, a.g.t., s. 98.

⁴⁶⁸ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 72.

⁴⁶⁹ A’raf, 7/11-13; Bakara, 2/ 34-36; İsra, 17/61-62; Kehf, 18/ 40; Ta-Ha, 20/116-119.

⁴⁷⁰ Zuhurf, 43/31, 51.

⁴⁷¹ Casiye, 45/37; Hac, 22/62; Lokman, 31/30; Sebe, 34/23.

⁴⁷² İsra, 17/37.

⁴⁷³ Lokman, 31/18.

Araştırmamızın sonuçları da göstermektedir ki, dinin ortaya koyduğu ilkeler dindar insanlar tarafından rehber kabul edilmektedir. Din, insanın kendini üstün görme arzusunu azaltan bir etkiye sahiptir.

3.3.5. Dindarlık ve Teşhircilik İlişkisi

Tablo 42. Dindarlığın Teşhircilik Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R^2
Teşhircilik	Sabit	1,091	22,006	0,000	4,847	0,028	0,005
	Dindarlık	-0,004	-2,202	0,028			

Regresyon

Dindarlık ile teşhircilik arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=4,847$; $p=0,028<0.05$).

Tablo 42’de görüldüğü üzere, teşhircilik düzeyindeki toplam değişim %0.5 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,005$). Bir başka ifade ile dindarlık teşhircilik düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,004$). Araştırmamızın bu sonucuna göre, “*Dindarlık düzeyi ile teşhircilik alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun 2015 yılında yaptığı araştırmada narsisizmin teşhircilik boyutu ile dindarlık eğilimi arasında ters yönlü anlamlı bir ilişkiyi tespit ederken⁴⁷⁴, Ashmawy 2016 yılında yapmış olduğu araştırmasında ise öğrencilerin narsisizmin teşhircilik boyutu ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.⁴⁷⁵

Ayten 2009 yılında yapmış olduğu araştırmasında “Dindarlık ve yardımın gizliliğini benimseme tutumu” arasında olumlu bir ilişki tespit etmiştir. Ayten, araştırmasında dini tutum ve davranışlardaki artış ile birlikte, en iyi yardımın gizli yardım olduğunu benimseme eğiliminin arttığını belirtmektedir.⁴⁷⁶ Bu çalışma, dindarların yardım etme çabalarının narsisist imajlarını geliştirmek maksadıyla yapmadıklarını aksine gizli bir tutum içinde sadece Allah’ın rıza için yaptıklarına işaret etmektedir.

⁴⁷⁴ Rıza Altun, a.g.t., s. 96.

⁴⁷⁵ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 70-71.

⁴⁷⁶ Ali Ayten, a.g.t., s. 154.

Mehmedoğlu 2004 yılında dindarlık ve kişilik özellikleri hakkında yapmış olduğu araştırmasında gösteriş ölçeği ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup dine ilgisiz grupta gösteriş puanları en yüksek olurken, çok dindar grupta ise gösteriş puanlarının en düşük olduğunu tespit etmiştir.⁴⁷⁷ Benzer bulguları Uysal 1996 yılında yapmış olduğu araştırmada da görmekteyiz. Uysal araştırmasında, dindar olmayan grupta gösteriş puanlarının en yüksek olduğunu bulmuştur.⁴⁷⁸

Twenge ve Campbell'in aktardığına göre başarılı şirketlerin yöneticilerinin bilindiği gibi etkileyici ve aşırı özgüvenli kişiler olmadığı tam aksine bu başarılı yöneticilerin, mütevazı, ilgi odağı olmaktan imtina eden ve sürekli olarak kendisini göstermeye çalışmayan insanlar olduğunu belirtir.⁴⁷⁹

Narsisizmin teşhircilik boyutunu kibrin dışa yansıyan yönü olarak değerlendirebiliriz. Kibir kişinin sesinde, sözlerinde, yüzündeki ekşimede, bakışındaki sertlikte, yürüyüşünde, oturuşunda ve kalkışında görünür olmaktadır.⁴⁸⁰ Kur'an, büyükenmeleri nedeniyle iman etmeyenlerin dışa yansıyan tutumlarını, kulaklarını tıkayan, elbiselerine bürünen, ayaklarını direten kişiler olarak tasvir ederken; bu narsisistik tavırları eleştirdiğini görmekteyiz.⁴⁸¹ Bu bağlamda dini kaynaklar inananlara tevazu sahibi olmayı ön plana çıkararak yürüyüşte ve tavırlarda bir sadelik ve çevredekilerin ilgisini çekecek tavırlardan uzak durulması gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴⁸² Aynı şekilde dini kaynaklar kişinin malını, makamını, ilmini, güzelliğini, çocuklarını, yaptığı işi ve hatta Allah için yaptığı ibadetleri etrafındaki insanlara hava atma, övünme ve birer gösteriş unsuru haline dönüştürme çabasını doğru görmemektedir.⁴⁸³ Din bu tavsiyeleriyle kişilerde gösteriş merakının önüne set koyarak inanan kişilerde teşhirciliğin gelişmesine izin vermez.

Araştırmadan elde edilen bulgular öğrencilerin dinin prensipleri doğrultusunda bir tutum sergilediklerini işaret etmektedir.

⁴⁷⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁴⁷⁸ Veysel Uysal, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁷⁹ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁸⁰ İmam Gazali, **a.g.e.**, s. 130.

⁴⁸¹ Nuh, 71/7.

⁴⁸² Lokman, 31/18-19; İsrâ, 17/37; Bkz: Müslim, İman, 147; Tirmizi, Sıfatü'l Kiyame, 39 ; Buhari, Hibe 2; Muhyiddin En-Nevevi, **a.g.e.**, s. 59; Ebu Davud Süleyman b. Eş'as b. Es-Sicistani, **a.g.e.**, s. 107-108.

⁴⁸³ Maun, 107/4-7; Nisa, 4/38; Al-i İmran, 3/188; Enfal, 8/47; Kehf, 18/32-42.

3.3.6. Dindarlık ve Sömürücülük İlişkisi

Tablo 43. Dindarlığın Sömürücülük Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R^2
Sömürücülük	Sabit	1,667	24,751	0,000	8,574	0,004	0,009
	Dindarlık	-0,007	-2,928	0,004			

Regresyon

Dindarlık ile sömürücülük arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=8,574$; $p=0,004<0.05$).

Tablo 43'te görüldüğü üzere, sömürücülük düzeyindeki toplam değişim %0.9 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,009$). Bir başka ifadeyle dindarlık sömürücülük düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,007$). Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyi ile sömürücülük alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun 2015 yılında⁴⁸⁴ ve Ashmawy 2016 yılında yapmış oldukları araştırmalarında dindarlık ile narsisizmin sömürücülük boyutu arasında anlamlı olmayan bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁸⁵

Ayten 2009 yılında yapmış olduğu araştırmada ise dindarlık (inanç ve etki boyutunun) ile yardım etme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.⁴⁸⁶

Narsisist kişiliğin en bariz özelliklerinden birisi etrafındaki insanları kendi menfaati doğrultusunda kullanmasıdır. Dini kaynaklar, bencilliği ve kendi çıkarı için insanları sömürme tutumunu kabul etmez. Hatta inananlara, iyiliğe ermek için sevdiği şeylerden vermesi gerektiğini hatırlatır.⁴⁸⁷ İnsanların kendi menfaatleri için başkalarını sömürme davranışı kabul edilmediği gibi tam aksine insanları, kendi aralarında kardeşliği tesis etmeye davet eder. İslam kardeşliğinin alt yapısında sevgi, dayanışma, yardımseverlik, cömertlik, mütevazilik gibi değerler ve “Kendin için

⁴⁸⁴ Rıza Altun, a.g.t., s. 105.

⁴⁸⁵ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 76.

⁴⁸⁶ Ali Ayten, a.g.t., s. 156.

⁴⁸⁷ Al-i İmran, 3/92.

istediğini kardeşin için de iste!” hadisi⁴⁸⁸, dindar kişileri menfaatçi yaklaşımdan uzaklaştırır.

Bizim yaptığımız araştırmada dindarlığın sömürücülük alt boyutu üzerinde negatif bir etki yaptığını göstermektedir.

3.3.7. Dindarlık ve Hak İddia Etme İlişkisi

Tablo 44. Dindarlığın Hak İddia Etme Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R^2
Hak İddia Etme	Sabit	0,566	10,093	0,000	4,654	0,031	0,004
	Dindarlık	-0,004	-2,157	0,031			

Regresyon

Dindarlık ile hak iddia etme arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek üzere yapılan regresyon analizinde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır ($F=4,654$; $p=0,031<0.05$).

Tablo 44’te görüldüğü üzere, hak iddia etme düzeyindeki toplam değişim %0.4 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,004$). Bir başka anlatımla, dindarlık hak iddia etme düzeyini azaltmaktadır ($\beta=-0,004$). Araştırmamızın bu sonucuna göre “*Dindarlık düzeyi ile hak iddia etme alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun 2015 yılında yapmış olduğu araştırmasında; narsisizmin hak iddia etme boyutu ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı olmayan bir ilişkiyi tespit ederken;⁴⁸⁹ Ashmawy 2016 yılında yapmış olduğu araştırmada narsisizmin hak iddia etme boyutu ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.⁴⁹⁰

İnsanların; terzi, hâkim, doktor, evlat, eş, öğrenci, anne gibi farklı rollerle toplum içinde var olmaya çalışırken sahip olduğu makam, mevki ve maddi imkânlarla etrafındakiler üzerinde bir güç oluşturmaları diğer insanlar tarafından rahatsızlıkla karşılanır. Kur’an, insanların kendilerine Allah’tan bir nimet olarak verilen hususlarda büyüklük taslayarak bir hak iddia etmesine ve insanları olumsuz

⁴⁸⁸ Buhari, İman 7; Müslim, İman 71/72.

⁴⁸⁹ Rıza Altun, a.g.t., s. 101.

⁴⁹⁰ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, a.g.t., s. 74.

bir şekilde etkileyerek tahakküm kurmasını doğru görmez. Bu bağlamda dini kaynaklar Karun, Firavun, Nemrut gibi tipolojiler üzerinden kendini üstün gören, canı istediği her şeyi yapmayı hakkı bilen, her şeyin sahibi, hükümdarı sayan narsisist yaklaşımın doğru olmadığını ifade eder.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Bakara, 2/258; Kasas, 28/38, 39, 76, 77, 78, 83.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin narsisizm ve dindarlık düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Öğrencilerin narsisizm ve dindarlık düzeylerini incelerken cinsiyet, yaş, fakülte, sınıf, mezun olunan lise, hayatının büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yeri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne babanın hayatta olup olmama durumu, annenin eğitim düzeyi, babanın eğitim düzeyi, annenin günlük namaz kılma durumu, babanın günlük namaz kılma durumu, günlük namaz durumu, Kâbe'yi ziyaret etme isteği, anne dindarlık düzeyi, baba dindarlık düzeyi, açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma durumu gibi çeşitli demografik ve psikososyal değişkenler açısından narsisizm ve dindarlık düzeyleri incelenmiştir.

Bu araştırmanın sonuçlarına baktığımızda dindarlık ve narsisizm arasında bir ilişki olup dindarlığın narsisizmi azaltan bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında erkekler lehine anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre tüketim kültüründen etkilenen erkeklerde bireyselleşmenin etkisiyle narsisist eğilimleri ortaya çıkardığı anlaşılmıştır. Bu sonuç, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklemektedir. Narsisizmin alt boyutları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, otorite, kendine yeterlilik, üstünlük ve sömürücülük boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunurken; teşhircilik ve hak iddia etme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu bulgulara göre, *“Narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak İddia etme) ve cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimiz otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, sömürücülük alt boyutlarında desteklenirken teşhircilik, hak iddia etme alt boyutlarında reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ve narsisizmin alt boyutları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Literatürdeki araştırmalarda ise narsisizm eğilimi en çok benmerkezciliğinde etkisi ile ergenlik döneminde artış görülmektedir. Bu bulgulara göre *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri*

ve narsisizmin alt boyutları yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.” hipotezimizi reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile öğrenim gördükleri fakülte arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öğrencilerin narsisizm puanlarına bakıldığında narsisizm puan ortalamaları en yüksek işletme fakültesinde, en düşük ortalama ise edebiyat fakültesinde okuyan öğrencilerde görülmektedir. Narsisizm puan ortalamalarında en düşük puanların edebiyat fakültesinden sonra ilahiyat fakültesi öğrencilerinde olması araştırmamız açısından önemlidir. Çünkü din eğitimi almış ilahiyat öğrencilerinde aldıkları eğitimin etkisiyle narsisizm eğilimleri aşağı seviyede olduğu yorumunu yapabiliriz. Ayrıca serbest piyasa ekonomisini yakından takip eden işletme fakültesi öğrencilerinin maddi beklentilerin etkisi ile narsisizm ortalamalarının yüksek çıktığı düşünülmektedir. Bu bulgu, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi desteklenmiştir. Narsisizmin alt boyutlarda fakülte değişkeni etkisine baktığımızda, kendine yeterlilik ve üstünlükte anlamlı bir ilişki tespit edililirken; otorite, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme boyutlarında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuca göre “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimiz kendine yeterlilik ve üstünlük alt boyutlarında desteklenirken; otorite, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutlarında reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ve narsisizm alt boyutları ile sınıf değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde, anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Sınıflar arasında öğrencinin narsisizm düzeyini etkileyecek bir ortam, bir değişim söz konusu değildir. Bu sonuç, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ve narsisizm alt boyutları sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.*” hipotezimizi desteklemiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri mezun olunan lise değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olup en düşük narsisizm puanları İmam hatip lisesi öğrencilerinde olduğu görülmüştür. Bu sonuç araştırmamızın temel tezi açısından önemlidir. Dini eğitim veren liselerden mezun olan öğrencilerde narsisizm eğiliminin düşük çıkması dinin yasakladığı kendini beğenme, kendini üstün görme ve sadece kendini düşünme gibi narsisistik tavırlardan öğrencileri uzak durduğunu belirtebiliriz. Bu bulgu,

“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri mezun lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.” hipotezimi desteklemektedir. Kendine yeterlilik ve üstünlük alt boyutları ile mezun lise arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken; otorite, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme boyutlarda anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuca göre, *“Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) mezun liseye göre farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimiz için kendine yeterlilik ve üstünlük alt boyutlarında desteklenirken; otorite, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile hayatın geçirildiği yerleşim yeri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Başka bir ifade ile hayatın geçirildiği yerleşim yeri narsisizm puanlarında bir etki oluşturmamıştır. Bu sonuca göre, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir. Narsisizmin alt boyutlarına baktığımızda ise sadece kendine yeterlilik boyutunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiş diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Bu bulgu, *“Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi sadece kendine yeterlilik alt boyutunda desteklenirken; otorite, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutlarında ise reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile aile sosyo-ekonomik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Genel bir düşünce olarak aileleri sosyo-ekonomik durumu çok iyi olan öğrencilerin, narsisizm puanları yüksek çıkacağı düşünülmüştü. Literatürdeki araştırmaların büyük çoğunluğu narsisizm ve ailenin sosyo-ekonomik durumu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. İleride yapılacak çalışmalar muhtemelen bu konuya ışık tutacaktır. Bu doğrultuda, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ailenin sosyo-ekonomik durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* şeklinde geliştirmiş olduğumuz hipotezimiz reddedilmiştir. Narsisizm alt boyutlarından kendine yeterlilik, üstünlük ve hak iddia etme ile ailenin sosyo-ekonomik durumu arasında anlamlı bir ilişki varken otorite, teşhircilik ve sömürücülük alt boyutlarında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu

sonuç, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) ailenin sosyo-ekonomik durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi kendine yeterlilik, üstünlük ve hak iddia etme alt boyutlarında desteklenirken; sömürücülük, otorite ve teşhircilik alt boyutlarında ise reddedilmiştir.

Araştırmamızda merak edilen bir diğer soru anne babanın hayatta olma durumunun öğrencilerin narsisizm düzeylerinde anlamlı bir farklılaşmanın olup olmamasıdır. Öğrencilerin anne baba hayatta olma durumu ile narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup anne babası her ikisi hayatta olanların ortalamaları daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne baba hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi desteklenmiştir. Öğrencilerin anne baba hayatta olma durumu ile narsisizmin alt boyutları arasından sömürücülükte anlamlı bir farklılaşma olduğu diğer boyutlarda ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuca göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme) anne babanın hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi sömürücülük alt boyutu için desteklenirken; otorite, üstünlük, kendine yeterlilik, teşhircilik ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Öğrencilerin anne eğitim düzeyi ile narsisizm eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki olup öğrencilerin anneleri lisans ve üzeri olanların narsisizm ortalamalarının en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi yüksek annelerin daha başarılı, daha özgüvenli çocuk yetiştirelim düşüncesinde bir aşırılığa gidilmesi nedeniyle, eğitilmiş annelerin çocuklarında narsisizm düzeylerinin arttığı düşünülmektedir. Bu bulgu, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimizi desteklenmiştir. Öğrencilerin narsisizm alt boyutlarındaki ilişkiye baktığımızda sadece üstünlük boyutunda bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme aldıkları puanlar) anne eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz üstünlük alt boyutunda desteklenirken; otorite, kendine yeterlilik, teşhircilik, sömürücülük ve hak iddia etme alt boyutlarında reddedilmiştir.

Öğrencilerin baba eğitim düzeyi ile narsisizm puanlarına baktığımızda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öğrencilerin baba eğitim düzeyine göre aritmetik ortalamaların baktığımızda babaları lisans ve üzeri grupta narsisizm puanları en yüksek, ortaokul grubunda ise narsisizm puanları en düşük olduğu görülmüştür. Bu bulgular göstermektedir ki baba öğrenim düzeyi arttıkça öğrencilerin narsisizm düzeyleri de artmaktadır. Modernleşme insanlara birçok imkanlar temin ederken; diğer taraftan karşısındakine empati yapamayan, sadece kendini düşünen bencil kişilerin yetişmesine de sebep olmuştur. Bu bulgu, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi desteklenmiştir. Öğrencilerin narsisizm alt boyutlarında baba eğitim düzeyi ile ilişkisi incelendiğinde sadece narsisizmin üstünlük alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Bu sonuca göre, “*Öğrencilerin narsisizmin alt boyutları (otorite, kendine yeterlilik, üstünlük, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme elde ettikleri puanlar) baba eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” şeklindeki hipotezimiz üstünlük alt boyutu için desteklenirken; otorite, kendine yeterlilik, sömürücülük, teşhircilik ve hak iddia etme alt boyutları için reddedilmiştir.

Öğrencilerin narsisizm düzeyleri annenin günlük namaz kılma durumu arasında bir anlamlı farklılaşma meydana getirmemiştir. Öğrencilerin narsisizm puan ortalamaları incelendiğinde annesi hiç namaz kılmayanların narsisizm ortalamaları en yüksek olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri annenin günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi reddedilmiştir.

Araştırmamızda merak edilen bir diğer soru öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile babanın günlük namazları kılma durumuna arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmasıdır. Öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile babanın namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri babanın namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi reddetmiştir.

Öğrencilerin günlük namaz kılma durumu ile narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, “*Öğrencilerin narsisizm düzeyleri günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.*” hipotezimizi desteklenmiştir. İbadetine önem veren dindar kişi Rabbi'nin huzuruna durduğunda

aciz olduğunun bilinci ile büyüklük hissine kapılmaz ve kendini üstün görme görmez. Dindar kişi kıldığı namazla bir taraftan sahip olduğu nimetlere şükreder diğer taraftan ise hayatta yaşadığı zorluklar karşısında Yüce Allah’a dua ederek yardım ister. Böylelikle kendisinde “ben kendime yeterim”, “ben her şeyi başarırım” ve “her şeyin sahibi benim” gibi narsisist düşüncelerin gelişmesine izin vermez.

Öğrencilerin Kâbe’yi ziyaret etme isteğine ile narsisizm eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri Kâbe’yi ziyaret etmeyi isteme değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin anne dindarlık düzeyine göre narsisizm puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anne baba çocuklar için sadece anne baba değil aynı zamanda en etkili bir rol model olma özelliğini içinde barındırır. Bizim araştırmamızda göstermektedir ki annenin dindar bir tutum için de olması dinin istediği mütevazı kişiliğin çocuklarında görülmesine imkân sağlamaktadır. Bu bulgu, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin baba dindarlık düzeyine göre narsisizm eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir. Bu sonuçlara beraber narsisizm ortalamalarının en yüksek din karşıtı ve dinle ilgisi yok grubunda olduğu görülmektedir. Bu sonuç, *“Öğrencilerin narsisizm düzeyleri baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi reddetmiştir.

Araştırmamızda öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile açık kimlikle sosyal medya kullanma ilişkisi incelenmiştir. Öğrencilerin narsisizm puanları ile açık kimlikle sosyal medya kullanma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu bulguya göre, *“Öğrencilerin narsisizm puanı açık kimlikle sosyal medya kullanma değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimiz reddedilmiştir.

Araştırmamızda incelediğimiz bir diğer başlık ise öğrencilerin dindarlık düzeylerinin değişkenlerle anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığı sorusudur.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulguya göre *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimiz reddedilmiştir.

Araştırmamızda merak edilen bir diğer soru öğrencilerin dindarlık ve yaş ilişkisinin incelenmesidir. Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulguya göre, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimiz reddedilmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile fakülte değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşma olup ilahiyat fakültesi öğrencilerinin en yüksek dindarlık puanlarına sahip oldukları görülmüştür. Bulgulara baktığımızda en düşük dindarlık puanlarının işletme fakültesi öğrencilerine ait olması çalışmamızın temel hipotezini desteklemektedir. Çünkü araştırmamızda fakülte değişkenine göre narsisizm puanları en yüksek ortalamaları işletme fakültesi öğrencileri olduğu tespit edilmişti. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri fakülte değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri sınıf değişkenine göre anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmamaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile mezun oluna lise türü arasında anlamlı bir ilişki olup en yüksek dindarlık ortalamalarına imam hatip lisesi öğrencileri, en düşük dindarlık ortalamalarına ise anadolu lisesi öğrencileri sahiptir. İmam hatip lisesinde dinin temel kaynakları öğretildiği bir müfredatın olduğu düşünüldüğünde imam hatip lisesinden mezun öğrencilerin dindarlık puanlarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri mezun olunan lise değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklemeklemiştir.

Öğrencilerin hayatın geçirildiği yerleşim yerine göre dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlara baktığımızda en yüksek dindarlık ortalamaları yurt dışı grubu sahip iken en düşük dindarlık ortalamaları ise il grubunun sahip olduğu görülmektedir. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri hayatın geçirildiği yerleşim yeri değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklemiştir.

Öğrencilerin aile sosyo-ekonomik düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyo-ekonomik durumu göre dindarlık ortalaması en yüksek 21 kişi ile çok iyi grubunda görülmektedir. İkinci en yüksek dindarlık

ortalaması ise 510 kişi ile orta grubun olduğu görülmektedir. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile ailenin sosyo-ekonomik durumunu değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık puanları ile anne baba hayatta olma durumu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuca göre, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne baba hayatta olma değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimiz reddedilmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile anne eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Annelerin dindarlık puanlarına baktığımızda en düşük dindarlık puanının lisans ve üzerinde okuyan gruba ait olduğu görülmüştür. Bu sonuç araştırmamız açısından önemlidir. Çünkü öğrencilerin narsisizm puanlarının anne öğrenim düzeyine baktığımızda en yüksek puanlar lisans ve üzeri grubun sahip olduğunu görmekteyiz. Annenin eğitim seviyesi arttıkça öğrencilerin dindarlık puanları azaltmakta narsisizm eğilimleri ise artmaktadır. Gelişmiş bir toplum olmanın en önemli kriterlerinden biri olan eğitim seviyesinin yüksek olması, insanların hayatlarına bir maddi imkân sağlarken manevi ve ruhsal anlamda yararlar sağlama yorumunu yapabiliriz. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne eğitim değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık eğilimleri ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Baba öğrenim öğrenim durumuna göre öğrencilerin en düşük dindarlık ortalaması lisans ve üzeri grubun sahip olduğu görülmektedir. Sonuçlar göstermektedir ki babanın eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık ortalamaları düşmekte ve narsisizm ortalamaları yükselmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça insanların dinden uzaklaştıklarını belirtebiliriz. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri baba eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyi ile annenin günlük namaz kılma durumu ilişkisi cevabı aranan sorulardan birisidir. Öğrencilerin dindarlık düzeyi ile annenin günlük namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri annenin günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyi ile babanın namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aile ortamında teneffüs edilen dini pratikler

öğrencilerin dindarlık düzeylerine olumlu bir katkı sağladığını belirtebiliriz. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ve babanın günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile günlük namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öğrencilerin günlük olarak kıldıkları beş vakit namaz onların dini dünyalarına olumlu bir katkısı olmaktadır. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ve günlük namazları kılma düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile Kâbe’yi ziyaret etme isteği arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Müslümanlar her gün namaz kılarken yönedikleri Allah’ın kutsal evi Kâbe inananların ruh dünyalarında çok özel bir yere sahiptir. Bulguların sonucu anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermesi öğrencilerin bu duyarlılığa sahip olduklarını göstermektedir. Bu sonuç, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri Kâbe’yi ziyaret etmeyi isteme değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile anne dindarlık durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri anne dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir. Bu bulgular göstermektedir ki ailede teneffüs edilen ortam onların dindarlık eğilimlerini etkilemektedir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile baba dindarlık durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ve baba dindarlık düzeyi değişkenine göre farklılaşmaktadır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, *“Öğrencilerin dindarlık düzeyi ve açık kimlikle sosyal medya hesabı kullanma değişkenine göre farklılaşmamaktadır.”* şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Araştırmamızda incelediğimiz bir başka soru dindarlığın narsisizm ve narsisizmin alt boyutları üzerinde bir etkisinin olup olmadığıdır.

Dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan regresyon analizi anlamlı ilişki tespit etmiştir. Elde dilen bulgular narsisizm düzeyinde toplam değişim %3,4 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır. Yurt içinde ve yurt

dışında yapılan çalışmaların bulguları bizim yapmış olduğumuz araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Bulgulara göre dini prensipler, bireysel ve sosyal yönden birçok marazi durumlara sebebiyet veren narsisist tavırların ortaya çıkmasına ve artmasına engelleyici bir etken olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, *“Dindarlık düzeyi ile narsisizm düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Dindarlık ile otorite arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir. Bulgulara göre otorite düzeyinde toplam değişim %0,6 oranında dindarlık tarafından açıklanmaktadır. Dindarlık otoriteyi azaltmaktadır. Bu sonuç, *“Dindarlık düzeyi ile otorite alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Dindarlık ile kendine yeterlilik alt boyutu arasında anlamlı bir etki tespit edilmemiştir. Bu sonuca göre *“Dindarlık düzeyi ile kendine yeterlilik alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.”* şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Dindarlık ile üstünlük arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir. Bulgular üstün düzeyinde toplam değişimi % 1,2 oranında açıklamaktadır. Bu sonuç, *“Dindarlık düzeyi ile üstünlük alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Dindarlık ile teşhircilik arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir. Bulgular teşhircilik düzeyinde toplam değişim %0,5 oranında açıklanmaktadır. Bu sonuç, *“Dindarlık düzeyi ile teşhircilik alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Dindarlık ile sömürücülük arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir. Bulgular sömürücülük üzerinde toplam değişim %0,9 oranında açıklanmaktadır. Bu bulgu, *“Dindarlık düzeyi ile sömürücülük alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Dindarlık ile hak iddia etme arasında anlamlı bir etki tespit etmiştir. Bulgular hak iddia etme üzerinde toplam değişim %0,4 oranında açıklamaktadır. Bu bulgu, *“Dindarlık düzeyi ile hak iddia etme alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir etki vardır.”* hipotezimizi desteklenmiştir.

Araştırmamızın sonucunda şu önerilerde bulunmak mümkün;

1. Çocuklar anlam ve değerlerini oluştururken eğitimlerinin aldıkları ilk yer ailedir. Bu anlamda ailelere büyük görevler düşmektedir. Ailede aşırılıklardan uzak, sağlıklı bir sevgi ortamı narsisizme giden yolları kapatması açısından önemlidir.
2. Anne babaların; çocuklarını yetiştirirken küçük yaşlardan itibaren sorumluluk vermesi çocukların, her şeyin kolayca elde edilmediğini anlamalarına, sahip oldukları şeylerin kıymetini bilmelerine, bencillikten sıyrılmalarına, hayatın merkezinde kendilerinin olmadıklarını anlamalarına ve empati yapmalarına fırsat vermesi açısından önemlidir. Bu noktada ileride yapılacak araştırmalarda sorumluluk ve narsisizm ilişkisinin incelenmesi narsisizme neden olan dinamikleri anlama açısından önemli olacaktır.
3. Yakın ilişkilerin, arkadaşlık ve dostluk bağlarının gittikçe zayıflaması narsisizmin yaygınlaşma sorunu da beraberinde getirmektedir. Anne babaların, çocuk yetiştirirken onlara arkadaş edinme becerisi kazandırmaları narsisizme karşı önemli bir çabadır. Arkadaşlık becerileri kazanmış kişi; arkadaşlık-dostluk ilişkilerinin beraberinde empati, merhamet, sevgi, paylaşma, dayanışma, fedakarlık değerlerini de kazanacak olması nedeniyle sağlıklı bir kişilik yapısına sahip olur. Bu bağlamda daha sağlıklı bir kişi ve toplum için narsisizm ve arkadaşlık ilişkisini inceleyen araştırmalara da ihtiyaç vardır.
4. Anne babaların çocuklarını yetiştirirken aşırı övgüden kaçınmaları önemli olduğu kadar onlara kendilerini ifade etme imkânları vermesi de önemlidir.
5. Anne babaların, çocuklarını yetiştirirken onları baş tacı etmesi, tüm isteklerini hemencecik gidermesi çocukları bir taraftan bencil yaparken bir taraftan da şükürsüz yapmaktadır. Bu tutumlardan anne babaların sakınması önemlidir.
6. Günümüzde çocuk/gençlerin daha çok konfor talep ettiklerini düşününce bu noktada ailelerin çocuk/gençleri ihtiyaç sahibi kişilere yardım ulaştıran sosyal çalışmalarda bulunmaya yönlendirmeleri önemlidir. Böylelikle çocuk/gençler anlam dünyalarını inşa ederken manevi değerlere yönelik bir farkındalığı da tecrübe etmiş olacaklardır.

7. İleri zamanlarda narsisizm ve yardımseverlik ilişkisi konu alan araştırmaların yapılması narsisizm konusunun daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.
8. Sevgisizlik, merhametsizlik, birbirini geçme yarışı, kıskançlık, düşmanlık, övünme, kendi çıkarını düşünme, kendini üstün görme narsisizmi besleyen unsurlardır. Bu bağlamda ailedeki eğitimde ve okullardaki ders müfredatlarında insani yönden ortak noktalar ön plana çıkarılarak, birbirimize ihtiyacımızın olduğu bilincinin kazandırılması narsisizmin etkisini azaltmada faydalı olacaktır.
9. Narsisizme en iyi çarenin sevgi, mütevazilik, yardımlaşma, dayanışma ve diğergamlık gibi değerlerin olacağını düşündüğümüzde bu ahlakî değerleri diriltecek etkinliklere (darulacize ziyareti, engellilere empati, ihtiyaç sahiplerini ziyaret vb.) okulların sosyal çalışmalarında yer verilmesi sağlanmalıdır.
10. Çocuk/gençlerin narsisist kişiliği besleyen popüler kültürün TV programları hakkında bilinçlendirilmesi önemlidir. Yemek yarışmaları, kıyafet yarışmaları, diziler, realite şovlar şişirilmiş benlikleri ön plana çıkararak üstün olma arzusunu, kazanmak için her şeyin mübah olabileceği anlayışını ve kontrolsüz öfkenin normal olduğu düşüncesini çocuk/gençlere aşılamaktadır. Bu programların zararları hakkında çocuk/gençleri ve ailelerini bilinçlendirmek için rehberlik çalışmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, Atanur: “PDR ve Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Narsisistik Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi” Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2014.
- Allport, Gordon W.: “The Religious Context of Prejudice”, **Journal for The Sciesntific Study of Religion**, 5 (3), 1966, 447-457.
- Altun, Rıza: “Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi”, (Sinop Örneği), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Doktora Tezi, Samsun, 2015.
- Association, Amerikan Psychiatric: **DSM-V Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı**, Çev. Ertuğrul Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Anlı, İrem: **Psikanalizde Narsisizm**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2010.
- Anlı, İrem, G. Bahadır: “Kendilik Psikolojisine Göre Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu”, **Psikoloji Çalışmaları Dergisi**, 2007, s. 1-11.
- Ashmaywy, Merve Feryal Afet Ahmed Abdou: “Ortaöğretimde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi” (Sinop Örneği), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2016.
- Atay, Salim: “Narsisistik Kişilik Envanteri’nin Türkçe’ye Standardizasyonu”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/1, 2009, s. 181-196.

- Atay, Salim: **Çalışan Narsist**, Namar Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aydın, Hayati: **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ayten, Ali: **Psikoloji ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Ayten, Ali: “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Ayten, Ali: **Erdeme Dönüş Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, İz Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bahadır, Abdulkerim: **Jung ve Din**, İz Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayyigit, Mehmet: “Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 1989.
- Beck, Aaron T.: **Kişilik Bozukluklarının Bilişsel Terapisi**, İstanbul, Litera Yayınları, 2008.
- Bozkurt, Veysel: **Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, Alesta Yayınları, Bursa, 2000.
- Budak, Selçuk: **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.
- Cai, Huajian, Virginia S.Y. “A Sociocultural Approach to Narcissism: The Case of Kwan, Constantine Modern China”, **European Journal of Personality**, 2012, 26

- Sedikides: (5), 529-535.
- Crapps, Robert W.: **An Introduction to Psychology of Religion**, U:S:A,1986.
- Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, C:3, İstanbul, 2007.
- Çağrııcı, Mustafa: “Gurur”, **DİA**, C:XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 212-213.
- Çağrııcı, Mustafa: “Kibir”, **DİA**, Cilt; XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 562-563.
- Çağrııcı, Mustafa: “Övünme”, **DİA**, C:XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103-104.
- Çağrııcı, Mustafa: “Tevazu”, **DİA**, C:XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 583-585.
- Çakır, Berna: “Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Narsisizm ve Empati Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.
- Çevik, Abdülkadir, Birsen Ceyhun: “Nesne İlişkileri Kuramına Göre Narsisistik Kişilik Bozukluğu”, **Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları**, C:1, S:3, 1996.
- Davison ,G.C., J. M. Neale: **Anormal Psikolojisi**, Çev. İhsan Dağ, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2011.

- Doğaner, İnci: “Narsisistik Kişilik Bozukluğu”, **Ege Sürekli Psikiyatri Yayınları**, C: 1, S: 3, 1996.
- Ebu Davud, Süleyman b. **Sünen-i Ebu Davud** Terceme ve Şerhi, Çevirenler: Necati Eş’as b. Es-Sicistani: Yenel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, C: 16, İstanbul, 2003.
- el-İsfahani, Ragıb: **Müfradat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- el-İsfahani, Ragıb: **Erdemli Yol**, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- el- Mevdudi, Ebu’l Ala: **Kur’an’a Göre Dört Terim**, Çevirenler: Osman Cilalı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1987.
- el-Muhasibi, Haris: **er-Riaye**, Çevirenler: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- En-Nevevi, Muhyiddin: **Riyazü’s Salihin**, Çevirenler: Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.
- Eğilmez, Ayhan: “Freud ve Narsisizm”, **Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları**, C: 1, S: 3, 1996.
- Ertürk, Yıldız Dilek, Tuğçe Erdem Eray: “Fenomenolojik Bir Kavram Olarak Kendilik ve Sosyal Ağlarda Kendilik Sunumu ile Narsisistik Eğilimler İlişkisi” İletişim Fakültesi (İ.Ü.İ.F.) Öğrencileri Üzerine Ön Bir Araştırma”, **İntermedia İnternational e-Journal**, 3/1, Spring June 2016.

- Evren, Cüneyt: **Narsisizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1997.
- Frankl, Victor E.: **Duyulmayan Anlam Çılgılığı**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Psikoloji, Ankara, 1999.
- Foster, Joshua D. , W. “Individual Diffrens in Narcissism: Inflated Self-views Across Keith Campbell and Jean The Lifespan and Arond” **Journal of Research in Personality** M. Twenge: 37, 2003.
- Freud, Sigmund: **Narsizm Üzerine Schreber Vakası**, Çevirenler: Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, Metis Yayınları, İstanbul,1998.
- Freud, Sigmund: **Dinin Kökenleri**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1997.
- Freud, Sigmund: **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1.Baskı, 1999.
- Fromm, Erich: **Psikanaliz ve Din**, Çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Fromm, Erich: **Sahip Olmak ya da Olmak**, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Fromm, Erich: **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Matbaası, 7.Baskı, Ankara, 2000.
- Fromm, Erich: **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994.

- Gazali, İmam: **İhya-i Ulum'id-Din**, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Arslan Yayınları, C:5, 1993.
- Gebauer, Jochen E., “Communal Narcissism”, **Journal of Personality and Social Constantine Sedikides, Bas Psychology**, Vol. 103, 2012, 854–878.
- Verplanken, Gregory R.
Maio:
- Geçtan, Engin: **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Geçtan, Engin: **İnsan Olmak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Ghorbani, Nima, J. Paul “Social science as dialogue: Narcissism, individualist and Watson, Stephen Krauss, collectivist values, and religious interest in Iran and the United Mark N. Bing: **Current Psychology Development Learning, Personality, Social**, 23(2), 113-123, 2004.
- Göcen, Gülüşan: Şükür ve Psikolojik İyi olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- Göcen, Gülüşan: Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi” **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ed.Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2016.
- Gökhan, Hasan, Arslan “Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Zafer Gürlü, Derya Değerlendirilmesi” (Tokat İli Örneği), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 7, S: 30, s.69-77.
- Gülmez, Neşe: “Narsistik Lider” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

- Gündüz, Şinasi: **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- Gürsu, Orhan, Çiğdem Apaydın: “Narsizm İle Özgüven Arasındaki İlişkide İslamı Eğilimin Aracılık Rolü”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 20, S: 66, 2016, s. 551-562.
- Güven, Metin: Motivasyon-Dindarlık İlişkisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- Güven, Metin: “Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2019.
- Hamedoğlu, Mehmet Ali: “Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları, (Sakarya İli, Liseler Örneği), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- Horney, Karen: **Psikanalizde Yeni Yollar**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1994.
- Horozcu, Ümit: “Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- Hökelekli, Hayati: “Ergenlik Çağı Davranışlarına Dini Eğitimin Etkisi”, **Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 1, C: 1, 1986, s. 35-51.
- Hökelekli, Hayati: **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2001.
- Hökelekli, Hayati: “Gençlik ve Din” Gençlik, **Din ve Değerler Psikolojisi**, (Editör: Hayati Hökelekli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara,

2002.

İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2003.

İzutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Dini ve Ahlakı Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1997.

Jung, Carl Gustav: **Keşfedilmemiş Benlik**, Çev. Barış İlhan, Canan Ener Sılay, İlhan Yayınları, 1999.

Karaca, Faruk: “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, **Ekev Akademi Dergisi**, C: 3, S: 1, 2001, s. 187-201.

Karaca, Faruk: **Din Psikolojisi**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2011.

Karakuş, Çiğdem: “Lise Öğrencilerinde Psikolojik Savunmalar Açısından Narsisizm ve Benlik Saygısının Karşılaştırılması” İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Karasar, Niyazi: **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

Kardaş, Selami: “Sanal Kimlik, Spiritüel İyi Oluşun Üniversite Öğrencilerinin Narsistik Eğilimlerini Yordayıcılığı”, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2017.

Kartoğlu, Saffet: “Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, **İnternatiol Journal of Social Science**, Cilt: 6, Sayı: 6, 2013, s. 625-649.

Kasapoğlu, Abdurrahman: “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, **Diyanet İlmi**

Dergisi, Cilt: 44, S: 1, 2008, s. 92-126.

- Kernberg, Otto: **Sınır Kişilik ve Patolojik Narsisizm**, Çev. Mustafa Atakay, Metis Ötekini Dinlemek, İstanbul, 3. Basım, 2012.
- Kimter, Nurten: Benlik Saygısı ve Dindarlık, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, Bursa, 2008.
- Kızıltan, Hakan: “Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Dil Formu Eşdeğerliliği, Güvenilirlik ve Geçerlilik”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Kızıltan Hakan: “Narsisizm ve Psikopatolojisi”, <http://www.psikomitoloji.com/attachments/article/79/narsisizm.makalesi.pdf>, erişim:26.08.2019.
- Kiraz, Cemil: “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Narsisistik Kişilik Özellikleri”, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Kohut, Heinz: **Kendiliğin Çözümlemesi**, Çevirenler: Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal, Cüneyt İşcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 2004.
- Kohut, Heinz: **Kendiliğin Yeniden Yapılanması**, Çev. Oğuz Cebeci, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Koşan, Yavuz: “Üniversite öğrencilerinin Facebook Kullanımının Narsisizm ve Saldırganlık Düzeyleri ile İlişkisinin İncelenmesi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2015.

- Köroğlu, Ertuğrul: **Klinik Psikiyatri**, HYB Yayınları, Ankara, 2015.
- Köse, Ali: **Freud ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı, 2005.
- Kula, Naci: “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din” **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Kur’an’ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2017.
- Lowen, Alexander: **Narsisizm Gerçek Benliğin İnkarı**, Çev. Tamer Çetin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Masterson, James F.: **Kendilik Bozukluklarının Psikoterapisi**, Çevirenler: Mirel Benveniste, Pınar Özdemir, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Masterson, James F.: **Narsistik ve Borderline Kişilik Bozuklukları**, Çev. Berat Açıl, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi: **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Merter, Mustafa: **Dokuz Yüz Katlı İnsan**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2011.
- Mezmurlar**, Kitabı Mükaddes Şirketi, İstanbul, 2001.
- Mutlu, Kayhan: “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Bir Yöntem Üzerine Araştırma)”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C: 3, S: 4, 1989, s. 194-199.
- Necati, Osman: **Kur’an ve Psikoloji**, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.
- Onay, Ahmet: “Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı

- Yaklaşım”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C: 14, S: 3-4, 2001, s. 439-449.
- Orhan, Gülçin: “Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlık İlişkisi” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014.
- Özel, İsa: “Kur’an Ekseninde Narsizm ve Din”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:6, S:28, 2013, s. 248-268.
- Özel, İsa: “Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 32, 2014, s. 310-327.
- Özer, Özlem, Özgür “Hemşirelerin Karanlık Kişilik Özelliklerinin Sosyo- Uğurluoğlu, Gülcan Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi” **Manisa Kahraman, Keziban Avcı: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 14, S: 3, 2016, s. 205-218.
- Öztürk, Eyüp Ensar: “İyimserlik ve Dindarlık” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Öztürk, Orhan, Aylin **Ruh Hastalıkları ve Bozuklukları**, C:2, Ankara, Tuna Uluşahin: Matbaacılık, 2008.
- Paloutzian, Raymond F.: Invitation to the Psychology of Religion, Second Edition, Allyn and Bacon Company, Needham Heights, Massachusetts, USA 1996.
- Peker, Hüseyin: **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 2008.
- Peker, Hüseyin: **Psikolojik Açıdan Namaz ve Namaz Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

- Roche, Michael J., Aaron L. Pincus, David E. Conroy, Amanda L. Hyde, and Nilam Ram: “Pathological Narcissism and Interpersonal Behavior in Daily Life”, **Theory, Research, and Treatment**, Vol 4(4), Oct, 2013, 315-323.
- Rozenblatt S., In Defence of Self: The relationship of Self- Esteem and Narcissim to Aggressive Behavior Long Island University, Psychology, Yayınlanmış Doktora Tezi, USA.
- Sadock, Benjamin J. and Virginia A. Sadock: **Kaplan & Sadock’s Comprehensive Textbook Psychiatry**, Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia, 2000.
- Sambur, Bilal: “Din ve Psikoloji İlişisini Yeniden Düşünmek”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, C: 19 S: 3, 2006, s. 423-440.
- Saygın, Yeliz : “Üniversite Öğrencilerinin Tevazu Düzeylerinin Denetim Odağı ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi”, Necmettin Erbakan Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2014.
- Sayar, Kemal: **Terapi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2013.
- Sedikides, Constantine, Eric A. Rudich, Aiden P. Gregg, Madoka Kumashiro and Caryl Rusbult: “Are Normal Narcissists Psychologically Healthy?: Self-Esteem Matters”, **Journal of Personality and Social Psychology**, V: 87, No: 3, 2004, Pages, 400–416.
- Shaun, W., Davenport, Shawn, M. B., Jacqueline, Z.B., Mathew, E. F. “Twitter versus Facebook: Exploring the Role of Narcissism in the Motives and Usage of Different Social Media Platforms” **Computers in Human Behavior**, Volume: 32, March 2014, Pages: 212-220.

- Subaşı, Necdet: “Türk(ıye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, **İslamiyat**, C: V, S: 4, s. 17-40.
- Şahin, Adem: “İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1999.
- Şen, Nuran: “Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri” Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2003.
- Taplamacıoğlu, Mehmet: “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi ”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 10, S: 1, 1962, s.141-151.
- Taşkıntuna, Nilgün, Gamze Özçüremez: “Mükemmeli Ararken: Bir İç Dünya Araştırması”, Klinik Psikiyatri, 2011. Muhammed Kürşad Timuroğlu, “İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005.
- Timuroğlu, Muhammed Kürşad: “İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005.
- Timuroğlu, Kürşat, Ö.F. İşcan: “İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, **İktisat ve İdari Bilimler Dergisi**, Erzurum, C: 22, S:2, 2008, s. 239-264.
- Tura, Saffet Murat: **Günümüzde Psikoterapi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.
- Tümer, Günay: “Din”, **DİA**, C: IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

- Twenge, Jean M.: **“Ben” Nesli**, Çev. Esra Öztürk, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013.
- Twenge, Jean M., W.Keith Campbell: **Asrın Vebası: Narsisizm İleti**, Çev. Özlem Korkmaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.
- Uçar, Mehmet Ertuğrul, Bilge Konal: “Öğretmenler ile Lise ve Üniversite Öğrencilerdeki Narsisizm Kişilik Özellikleri Benlik Saygısı ve Duygu Gereksinimi Arasındaki İlişkiler” **Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi**, C: 8, S: 14, 2018, s. 92-136.
- Ulusal, Rumeysa: “Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Uysal, Veysel: **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Üzümcü, Elif: “Büyükleme ve Kırılgan Narsisistik Kişilik Özellikleri ile İlişkili Faktörlerin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.
- Vergote, Antoine: **Din İnanç ve İnançsızlık**, Çev. Veysel Uysal, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Wink, Paul Michele Dillon, Kristen Fay: “Spiritual Seeking, Narcissis, and Psychotherapy: How Are They Related?”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 44, No. 2, 2005, pp.143-158.
- Volkan, Vamık, D., Gabriele Ast: **Özsevinin Dokusu**, Çevirenler: Burcu Özbaran, Şebnem Pırıldar, Halime Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Vakfı, İzmir, 2007.

- Volkan, Vamık D.: **Körü Körüne İnanç**, Çev. Özgür Karaçam, Okyanus Yay. İstanbul, 2005.
- Vural, Muhammet Enes: “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Watson, Paul J., Jr. Hood, “Religious orientation, humanistic, values, and narcissism” W. Ralph, Ronald J. **Review of Religious Research**, 1984, 25(3), 257-264.
- Morris:
- Wetsen, Drew: “The relations amongs narcissism, egocentrism, self-consept, and, self-esteem: Experimental, clinical, and theoretical considerations” **Psychoanalysis & Contemporary Thought**, 1990, 13(2), 183-239.
- Wink, Paul, Michele “Spiritual Seeking, Narcissis, and Psychotherapy: How Are They Related?”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol.44, No.2, 2005, pp.143-158.
- Dillon, Kristen Fay:
- Yalçıkkaya, Erenşah: ”Hac Psikolojisi”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.
- Yaparel, Recep: Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987.
- Yaparel, Recep: “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, C: 4, İzmir, 1987, s. 405-408.

- Yapıcı, Asım: “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 2, S: 2, Adana, 2002, s. 75-117.
- Yapıcı, Asım: “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği” Çukurova Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 6, S: 1, 2006, s. 66-116.
- Yaraman, Ayşegül: **Toplumsal Değişme ve Kişilik Özellikleri**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- Yıldız, Murat: “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikoloji Bir Çalışma”, **Tabular asa Felsefe&Teoloji**, Yıl: 1, S: 1, 2001, s. 19-42.
- Young, J. E., J. S. Klosko, M. E. Weishaar: **Şema Terapi**, Çev. Tuğrul Veli Soylu, Litera Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zondag, Hessel J. Marinus Van Uden: “I Just Believe Me: Narcissism and Religious Coping”, **Archive for the Psychology of Religion**, 32(1), 69-85.

EK

EK 1

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu anket, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülmekte olan bir yüksek lisans çalışmasında kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Öncelikle Görüşlerinizi bizimle paylaşmak suretiyle araştırmaya yapmış olduğunuz önemli desteğe en içten dileklerimizle teşekkür ederim. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar çalışmanın güvenilirliği ve objektif bir değerlendirme için önemlidir. Bu yüzden lütfen soruları dikkatle okuyarak size uygun olan seçeneği işaretleyiniz. Anket formuna isim veya herhangi bir kimlik bilgisi yazmanıza gerek yoktur. Her madde için aklınıza ilk gelen düşünceye göre yanıt verdikten sonra ve diğer maddeye geçerek devam ediniz. **Lütfen hiçbir maddeyi cevapsız bırakmayınız.**

Sadet KOCAGÖZ UZUN

İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz?

(1) Kız (2) Erkek

2. Yaşınız?

3. Hangi Fakültede okuyorsunuz?

(1) Edebiyat (2) Eczacılık (3) Fen (4) Hukuk (5) İlahiyat
(6) İktisat (7) İşletme (8) Tıp (9) Eğitim (10) Veterinerlik

4. Kaçınıcı sınıftasınız?

() Hazırlık () 1 () 2 () 3 () 4 () 5 () 6

5. Mezun olduğunuz lise türü?

(1) Anadolu Lisesi (2) Sosyal Bilimler L. (3) Güzel Sanatlar L.
(4) Fen L. (5) Mesleki ve Teknik Anadolu L. (6) İmam Hatip L.

6. Hayatınızın büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yerinin türü?

(1) Köy/Kasaba (2) İlçe (3) İl (4) Büyükşehir (5) Yurt Dışı

7. Ailenizin sosyo-ekonomik durumunu nasıl algılıyorsunuz?

(1) Çok düşük (2) Düşük (3) Orta (4) İyi (5) Çok İyi

8. Anne-babanızın hayatta olup olmama durumu?

(1) Her ikisi de hayatta (2) Babam vefat etti, annem hayatta
(3) Annem vefat etti, babam hayatta (4) Her ikisi de vefat etti

9. Annenizin öğrenim düzeyi/mezuniyeti?

(1) Okumamış (2) İlkokul (3) Ortaokul (4) Lise (5) Lisans/ Lisansüstü

10. Babanızın öğrenim düzeyi?

(1) Okumamış (2) İlkokul (3) Ortaokul (4) Lise (5) Lisans/ Lisansüstü

11. Annenizin dindarlık durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

(1) Din karşıtı (2) Din ile ilgisi yok (3) Az dindar (4) Dindar (5) Çok dindar

12. Babanızın dindarlık durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

(1) Din karşıtı (2) Din ile ilgisi yok (3) Az dindar (4) Dindar (5) Çok dindar

13. Sağlık sorunu olmaması halinde anneniz ramazan orucu tutar mı?

(1) Evet tutar (2) Hayır tutmaz (3) Bazen tutar

14. Sağlık sorunu olmaması halinde babanız ramazan orucu tutar mı?

- (1) Evet tutar (2) Hayır tutmaz (3) Bazen tutar

15. Sağlık sorununuz olmaması halinde ramazan orucunu tutar mısınız?

- (1) Evet tutarım (2) Bazen tutarım (3) Hiç tutmam

16. Anneniz günlük namazlarını kılar mı?

- (1) Hiç kılmaz (2) Nadiren kılar (3) Ara sıra kılar (4) Çoğu zaman kılar (5) Aksatmadan kılar

17. Babanız günlük namazlarını kılar mı?

- (1) Hiç kılmaz (2) Nadiren kılar (3) Ara sıra kılar (4) Çoğu zaman kılar (5) Aksatmadan kılar

18. Siz günlük namazlarınızı kılar mısınız?

- (1) Hiç kılmam (2) Nadiren (3) Ara sıra (4) Çoğu zaman (5) Aksatmam

19. İmkan bulsanız kabeyi ziyaret etmek ister misiniz?

- (1) İbadet amaçlı gitmek isterim (2) Sadece turistik amaçlı gitmek isterim
(3) İmkanım olsa bile gitmek istemem.

20. Genel olarak kendimi güzel/yakışıklı bulurum.

- (1) Hiç değilim (2) Güzel/yakışıklı sayılmam (3) Normalim
(4) Güzel/yakışıklıyım (5) Çok güzelim/yakışıklıyım

21. Genel olarak kendimi zeki bulurum.

- (1) Hiç değilim (2) Zeki sayılmam (3) Normalim
(4) Zekiym (5) Çok zekiym

22. Genel olarak çekici bir insanım (cinsel/fiziksel çekicilik)

- (1) Hiç değilim (2) Çekici sayılmam (3) Normalim
(4) Çekiciym (5) Çok çekiciym

23. Genel olarak karizmatik biriyim.

- (1) Hiç değilim (2) Karizmatik sayılmam (3) Normalim
(4) Karizmatığım (5) Çok karizmatığım

24. Etrafınızdaki insanlar tarafından ne sıklıkla övülürsünüz?

- (1) Hiç övmezler (2) Nadiren överler (3) Ara sıra överler (4) Çok sık överler

25. Etrafınızdaki insanlar tarafından ne sıklıkla tenkit edilirsiniz

- (1) Çok sık tenkit edirim (2) Ara sıra tenkit edirim
(3) Nadiren tenkit edirim (4) Hiç tenkit edilmem

26. Açık kimliğinizle kullandığınız bir sosyal medya hesabınız var mı?

- (1) Evet (2) Hayır

27. Sosyal medyada yiyip içtiklerinizi paylaşıp mısınız?

- (1) Hiç paylaşmam (2) Nadiren paylaşırım (3) Ara sıra paylaşırım
(4) Sık sık paylaşırım (5) Çok sık paylaşırım

28. Sosyal medyada giydiklerinizi paylaşıp mısınız?

- (1) Hiç paylaşmam (2) Nadiren paylaşırım (3) Ara sıra paylaşırım
(4) Sık sık paylaşırım (5) Çok sık paylaşırım

29. Sosyal medyada fikirlerinizi paylaşıp mısınız?

- (1) Hiç paylaşmam (2) Nadiren paylaşırım (3) Ara sıra paylaşırım
(4) Sık sık paylaşırım (5) Çok sık paylaşırım

30.Sosyal medyada gezip gördüklerinizi paylaşıp mısınız?

- (1) Hiç paylaşmam (2) Nadiren paylaşırım (3) Ara sıra paylaşırım
(4) Sık sık paylaşırım (5) Çok sık paylaşırım

31. Sosyal medyada ilginç deneyimlerinizi paylaşıp mısınız?

- (1) Hiç paylaşmam (2) Nadiren paylaşırım (3) Ara sıra paylaşırım
(4) Sık sık paylaşırım (5) Çok sık paylaşırım

	Tercih	<i>Aşağıdaki ifadelerden sizi en iyi ifade eden i işaretleyiniz</i>
32	A ()	İnsanlar bana iltifat ettiklerinde bazen utanırım.
	B ()	İyi biri olduğumu biliyorum çünkü herkes böyle söyler.
33	A ()	Kalabalık içinde herkesten biri olmayı tercih ederim.
	B ()	İlgi merkezi olmayı severim.
34	A ()	Pek çok insanlardan ne daha iyi ne de daha kötüyüm.
	B ()	Özel biri olduğumu düşünüyorum.
35	A ()	İnsanlar üzerinde otorite kurmaktan hoşlanırım.
	B ()	Emirlere uymaktan rahatsız olmam.
36	A ()	İnsanları kolayca manipüle ederim.
	B ()	İnsanları manipüle ettiğimi fark ettiğimde rahatsız olurum.
37	A ()	Layık olduğum saygıyı elde etme konusunda ısrarcıyım.
	B ()	Hak ettiğim saygıyı genellikle görürüm.
38	A ()	Gösterişten kaçınırım
	B ()	Genellikle fırsatını bulduğumda şov yaparım
39	A ()	Her zaman ne yaptığımı bilirim

	Aşağıda okuduğunuz cümlelerin sizi ne kadar anlattığını düşünerek, o sütundaki kutucuğu işaretleyiniz.	Hiç uygun değil	Uygun değil	Kısmen uygun	Oldukça uygun	Tamamen uygun
	B ()	Bazen yaptığım şeyden emin değilimdir.				
40	A ()	Bazen iyi hikâye anlatırım.				
	B ()	Herkes hikâyelerimi dinlemekten hoşlanır.				
41	A ()	İnsanlardan çok şey beklerim.				
	B ()	Başkaları için bir şeyler yapmaktan hoşlanırım.				
42	A ()	İlgi merkezi olmaktan hoşlanırım.				
	B ()	İlgi merkezi olmak beni rahatsız eder.				
43	A ()	Otorite olmanın benim için pek bir anlamı yoktur.				
	B ()	İnsanlar daima otoritemi kabul ediyor görünürler.				
44	A ()	Önemli bir insan olacağım.				
	B ()	Başarılı olmayı umuyorum.				
45	A ()	İnsanlar söylediklerimin bazılarına inanır.				
	B ()	İnsanları istediğim her şeye inandırabilirim.				
46	A ()	Kendi kendime yeterim.				
	B ()	Başkalarından öğrenebileceği çok şey var.				
47	A ()	Herkes gibi biriyim.				
	B ()	Sıra dışı biriyim.				

48	Dinimin gereklerini hayatımın her alanına uygulamaya çalışırım.	1	2	3	4	5
49	Allah'ın varlığını her zaman güçlü bir şekilde hissedirim.	1	2	3	4	5
50	Her önemli karar aşamasında Allah'tan bana rehberlik etmesini isterim.	1	2	3	4	5
51	Dinî inançlarım bazen davranışlarımı sınırlar.	1	2	3	4	5
52	Benim için hiçbir şey, Allah'a ibadet etmekten daha önemli değildir.	1	2	3	4	5
53	Dinî inanç ve değerlerimi diğer bütün dünyevî işlerimin üzerinde tutmaya büyük gayret gösteririm.	1	2	3	4	5
54	Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler.	1	2	3	4	5
55	Ahlakî bir hayat yaşadığım sürece, neye inandığım o kadar önemli değildir.	1	2	3	4	5
56	Dinî inanç ve değerlerin, günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.	1	2	3	4	5
57	Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum.	1	2	3	4	5
58	Annemi kendime örnek alırım.	1	2	3	4	5
59	Babamı kendime örnek alırım.	1	2	3	4	5
60	Annem narsist bir kişiliğe sahiptir.	1	2	3	4	5
61	Babam narsist bir kişiliğe sahiptir.	1	2	3	4	5
62	Ailem küçükken zekamı överdi	1	2	3	4	5
63	Ailem küçükken kabiliyetimi överdi	1	2	3	4	5
64	Ailem küçükken kişiliğimi överdi	1	2	3	4	5
65	Çocukluk günlerimin güzel geçtiğimi düşünürüm.	1	2	3	4	5